

ISSN 2616-6887

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

BULLETIN
of the
L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ. ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы

POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES.
TURKOLOGY Series

Серия **ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ.**
ТЮРКОЛОГИЯ

№ 4 (125)/2018

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2018

Astana, 2018

Бас редакторы
Ногаева А. М.
PhD д-ры, проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары
Бас редактордың орынбасары

Нечаева Е.Л., с.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Әбішева М.М., т.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Редакция алқасы

Абдуали Б.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Абжаппарова Б.Ж.	т.ғ.д. (Қазақстан)
Азмуханова А.М.	т.ғ.к. (Қазақстан)
Анар Сомунгуоглу	доцент (Түркия)
Әлібекұлы А.	ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Әлиева С.К.	т.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Бирюков С.В.	с.ғ.д., проф. (Ресей)
Габдулина Б.А.	т.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Грегори Глиссон	PhD д-ры, проф. (Германия)
Дәркенов К.Г.	т.ғ.к. (Қазақстан)
Дронзина Т.	с.ғ.д., проф. (Болгария)
Дүйсембекова М.К.	с.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Жолдыбалина А.С.	PhD д-ры, доцент (Қазақстан)
Жолдасбекова А.Н.	с.ғ.к., проф. (Қазақстан)
Звонарева Л.У.	т.ғ.д., проф. (Ресей)
Зимони Иштван	проф. (Венгрия)
Ибраев Ш.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Ирфан Шахзад	PhD д-ры (Пакистан)
Каиржанов А.К.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Кайыркен Т.З.	т.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Кожирова С.Б.	с.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Конкобаев К.	ф.ғ.к., проф. (Қырғыз Республикасы)
Копежанова Д.Е.	PhD д-ры, доцент (Қазақстан)
Ласлу Марац	PhD д-ры, проф. (Нидерланды)
Мандана Тишехьяр	PhD д-ры (Иран)
Невская И.А.	PhD д-ры (Германия)
Нұрбаев Ж.Е.	т.ғ.к. (Қазақстан)
Нуртазина Р.А.	с.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Октай Таприсев	PhD д-ры, проф. (Түркия)
Оспанова А.Н.	PhD д-ры, доцент (Қазақстан)
Пунит Гаур	PhD д-ры, проф. (Индия)
Пауло Ботта	PhD д-ры, проф. (Аргентина)
Рыстина И.С.	PhD д-ры (Қазақстан)
Сейт Али Авджу	PhD д-ры (Түркия)
Сомжүрек Б.Ж.	т.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Тәштемханова Р.М.	т.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хасрет Чомак	PhD д-ры, проф. (Түркия)
Шаймердинова Н.Г.	ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 408 б.
Тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31434)
E-mail: vest_polit@enu.kz

Жауапты хатшы, компьютерде беттеген: Е.А. Изтелеуова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР, АЙМАҚТАНУ, ШЫҒЫСТАНУ, ТҮРКІТАНУ сериясы

Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК

Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген. 25.05.18 ж. № 17125-Ж -тіркеу куәлігі

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 30 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: (7172) 709-500 (ішкі 31434)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
Ainur Nogayeva
PhD, Prof. (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief
Deputy Editor-in-Chief

Yelena Nechayeva, Can. of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Madina Abisheva, Can. of Historical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)

Editorial board

Bekzhan Abduali	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Bibikhadisha Abzhapparova	Doctor of Historical Sciences (Kazakhstan)
Aiman Azmukhanova	Can. of Historical Sciences (Kazakhstan)
Akzhigit Alibekuly	Can. of Philology, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Saule Aliyeva	Can. of Historical Sciences, Prof (Kazakhstan)
Anar Somuncuoglu	Assoc.Prof. (Turkey)
Sergey Biryukov	Doctor of Political Sciences, Prof.(Russia)
Kurmangali Darkenov	Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Tatyana Dronzina	Doctor of Political Sciences, Prof.(Bulgaria)
Maira Dyussebekova	Can. of Political Sciences, Assoc.Prof.(Kazakhstan)
Bagysh Gabdulina	Can. of Historical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Gregory Glisson	PhD, Prof. (Germany)
Hasret Çomak	PhD, Prof. (Turkey)
Shakir Ibrayev	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Irfan Shahzad	PhD (Pakistan)
Abai Kairzhanov	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Tursynkhan Kaiyrken	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Kadyraly Konkobayev	Can. of Philology, Prof. (Kyrgyzstan)
Svetlana Kozhirova	Doctor of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Danagul Kopezhanova	PhD, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
László Marác	PhD, Prof. (Netherlands)
Mandana Tishehyar	PhD in International Studies (Iran)
Irina Nevskaya	PhD (Germany)
Zhaslan Nurbayev	Candidate of Historical Sciences (Kazakhstan),
Roza Nurtazina	Doctor of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Aigerim Ospanova	PhD, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Oktay Tanrıseven	PhD, Prof. (Turkey)
Punit Gaur	PhD, Prof. (India)
Paulo Botta	PhD, Prof. (Argentina)
Indira Rystina	PhD (Kazakhstan)
Seyit Ali Avcu	PhD (Turkey)
Baubek Somzhurek	Can. of Historical Sciences, Assoc.Prof.(Kazakhstan)
Raihan Tashtemkhanova	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Nurila Shaymerdinova	Doctor of Philology, Prof. (Kazakhstan)
Akbota Zholdasbekova	Can. of Political Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Alua Zholdybalina	PhD, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Lola Zvonareva	Doctor of Historical Sciences, Prof. (Russia)
Zimonyi István	Prof. (Hungary)

Editorial address: 2, Satpayev str., of.408, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: (7172) 709-500 (ext. 31434)
E-mail: vest_polit@enu.kz

Responsible secretary, computer layout: Yelena Izteleuova

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.

Registration certificate No. 17125-Ж from 25.05.2018

Periodicity: 4 times a year

Circulation: 30 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: (7172) 709-500 (ext.31434)

© L.N.Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор
Ногаева А.М.
д-р PhD, проф. (Казахстан)

Зам. главного редактора
Зам. главного редактора

Нечаева Е.Л., к.полит.н., проф. (Казахстан)
Абишева М.М., к.ист.н., доцент (Казахстан)

Редакционная коллегия

Абдуали Б.	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Абжаппарова Б.Ж.	д.ист.н. (Казахстан)
Азмуханова А.М.	к.ист.н. (Казахстан)
Алибекулы А.	к.ф.н., доцент(Казахстан)
Алиева С.К.	к.ист.н., проф. (Казахстан)
Анар Сомунгуоглу	доцент (Турция)
Бирюков С.В.	д.полит.н., проф. (Россия)
Габдулина Б.А.	к.ист.н., доцент (Казахстан)
Грегори Глиссон	д-р PhD, проф. (Германия)
Даркенов К.Г.	к.и.н. (Казахстан)
Дронзина Т.	д.полит.н., проф. (Болгария)
Дюсембекова М.К.	к.полит.н., доцент (Казахстан)
Жолдыбалина А.С.	д-р PhD, доцент (Казахстан)
Жолдасбекова А.Н.	к.полит.н., проф. (Казахстан)
Звонарева Л.У.	д.ист.н., проф. (Россия)
Зимони Иштван	проф. (Венгрия)
Ибраев Ш.	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Ирфан Шахзад	д-р PhD (Пакистан)
Каиржанов А.К.	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Кайыркен Т.З.	д.ист.н., проф. (Казахстан)
Кожирова С.Б.	д.полит.н., проф. (Казахстан)
Конкобаев К.	к.ф.н., проф. (Кыргызстан)
Копежанова Д.Е.	д-р PhD, доцент (Казахстан)
Ласлу Марац	д-р PhD, проф. (Нидерланды)
Мандана Тишехья	д-р PhD (Иран)
Невская И.А.	д-р PhD (Германия)
Нурбаев Ж.Е.	к.и.н. (Казахстан)
Нуртазина Р.А.	д.полит.н., проф. (Казахстан)
Октай Танрисев	д-р PhD, проф. (Турция)
Оспанова А.Н.	д-р PhD, доцент (Казахстан)
Пунит Гаур	д-р PhD, проф. (Индия)
Пауло Ботта	д-р PhD, проф. (Аргентина)
Рыстина И.С.	д-р PhD (Казахстан)
Сент Али Авджу	д-р PhD (Турция)
Сомжурек Б.Ж.	к.ист.н., доцент (Казахстан)
Таштемханова Р.М.	д.ист.н., проф. (Казахстан)
Хасрет Чомак	д-р PhD, проф. (Турция)
Шаймердинова Н.Г.	д.ф.н., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 408
Тел.: (7172) 709-500 (вн. 31434)
E-mail: vest_polit@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка: Е.А. Изтелеуова

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.
Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ
Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № 17125-Ж от 25.05.18 г.
Периодичность: 4 раза в год
Тираж: 30 экземпляров
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: (7172)709-500 (вн.31434)

МАЗМҰНЫ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР

<i>Габдулина Б.А., Ықылас М.М.</i> Қазақстан Республикасы жастарының саяси мәдениеті: беталысы және келешегі.....	8
<i>Жансаутова А.Т., Казбекова М.А.</i> Су қауіпсіздігі мен су ресурстары мәселесіндегі халықаралық және қазақстандық тәжірибе: институционалдық және нормативтік-құқықтық аспектілер.....	15
<i>Жолдыбалина А.С., Санхаева Ж.М.</i> Әйелдердің саясаттағы рөлін арттыру: халықаралық тәжірибе.....	24
<i>Қожбанхан Е.К., Габдулина Б.А., Калдыбекова А.Д., Өзбек С.</i> Француз ғалымы Луи Альтюссердің теориясы контекстінде идеология ұғымын жаңадан қарастыру.....	31
<i>Шериязданова Г.Р., Муханбеткалиев Е.Е.</i> Мультикультурализм тұрғысынан бірегейлік мәселелері (Қазақстан мысалында).....	39

АЙМАҚТАНУ

<i>Нұрбаев Ж.Е., Оспанова А.Н.</i> Қазақстан-ресей шекарасындағы интеграция: білім және ғылым саласындағы ынтымақтастықты талдау (ҚР Қостанай облысы мен РФ Челябинск облысы мысалында).....	46
<i>Нурсултанова Л.Н., Атаева Т.Т., Маметай М.А.</i> Қазақстан-Қытай энергетикалық жобалары.....	53
<i>Оңғарова Е.</i> Энергия аясында Қазақстан және Еуропа Одағы арасындағы қарым-қатынас және Каспий теңізі.....	63

ШЫҒЫСТАНУ

<i>Ан Сан Хун, Кабиров А.Ж.</i> Корей аңыздарының мемлекеттердің құрылуы туралы жалпы сипаттамалары.....	68
<i>Звонарёва Л.У., Звонарёв О. В.</i> Симеон Полоцкий және жас ұрпақты тәрбиелеу мәселелері.....	74
<i>Испердинова Ж.И.</i> Жапон бизнесі мен менеджментіндегі менталитеттің алатын рөлі.....	82

ТҮРКІТАНУ

<i>Алашбаева Ж.Н.</i> М.Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» шығармасындағы мақал-мәтелдердің этномәдени сипаты.....	92
<i>Усинбаева П.С.</i> Түркі халықтарының батырлық эпостарындағы қалыңдық іздеу мотиві... ..	97
<i>Шаймердинова Н.Г., Жиёмбай Б.С., Абдрасимова А.Е.</i> Қазақстан Республикасындағы қырғыздардың тарихы, тілі және мәдениеті.....	102

CONTENTS

POLITICAL SCIENCE

<i>Gabdulina B.A., M.Ykylas M.</i> Political culture of youth of the Republic of Kazakhstan: trends and prospects.....	8
<i>Zhansautova A., Kazbekova M.</i> International and Kazakhstan experience in issues of water security and water resources: institutional and regulatory aspects.....	15
<i>Zholdybalina A.S., Sankhayeva Zh.M.</i> Increasing women's participation in politics: international experience.....	24
<i>Kozhankhan E.K., Gabdulina B.A., Kaldybekova A.D., Ozbek S.</i> Rethinking the concept of ideology in the context of the theory of the French scientist Louis Althusser.....	31
<i>Sheryazdanova G. R., Mukhanbetkaliev E.E.</i> Identities in the context of multiculturalism (Experience of Kazakhstan).....	39

REGIONAL STUDIES

<i>Nurbayev Zh.E., Ospanova A.N.</i> Integration in the Kazakh-Russian border area: analysis of cooperation in the field of education and science (on the example of Kostanay region of Kazakhstan and Chelyabinsk region of Russia).....	46
<i>Nursultanova L., Atayeva T., Mametay M.</i> Kazakhstan-China energy projects.....	53
<i>Ongarova Y.</i> The relationships between Kazakhstan and the European Union in the context of energy and the Caspian Sea.....	63

ORIENTAL STUDIES

<i>Sang Hoon Ahn, Kabirova A.</i> General characteristics of Korean legends about the founding of states.....	68
<i>Zvonareva L., Zvonarev O.</i> Simon Polotsky and his child-rearing beliefs.....	74
<i>Isperdinova Zh.I.</i> The role of mindset in Japanese business and management.....	82

TURKOLOGY

<i>Alashbayeva J.N.</i> The ethno-cultural character of proverbs and sayings in the work of M.Kashkari's «Diwan Lughat Al-Turk».....	92
<i>Ussipbayeva P.S.</i> The motive of the bride search in the heroic epics of the Turkic peoples.....	97
<i>Shaymerdinova N.G., Zhiyembay B.S., Abdrassimova A.E.</i> History, language and culture of Kyrgyz in the Republic of Kazakhstan.....	102

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Габдулина Б.А., Ықылас М.М.</i> Политическая культура молодежи РК: тенденции и перспективы.....	8
<i>Жансаутова А.Т., Казбекова М.А.</i> Международный и казахстанский опыт в вопросах водной безопасности и водных ресурсов: институциональные и нормативно-правовые аспекты.....	15
<i>Жолдыбалина А.С., Санхаева Ж.М.</i> Повышение потенциала женщин в политике: международный опыт.....	24
<i>Кожбанхан Е.К., Габдулина Б.А., Калдыбекова А.Д., Озбек С.</i> Переосмысление концепции идеологии в контексте теории французского ученого Луи Альтюссера.....	31
<i>Шерьязданова Г.Р., Муханбеткалиев Е.Е.</i> Вопросы идентичности в контексте мультикультурализма (на примере Казахстана).....	39

РЕГИОНОВЕДЕНИЕ

<i>Нурбаев Ж.Е., Оспанова А.Н.</i> Интеграция в казахстанско-российском приграничье: анализ сотрудничества в сфере образования и науки (на примере Костанайской области РК и Челябинской области РФ).....	46
<i>Нурсултанова Л.Н., Атаева Т.Т., Маметай М.А.</i> Казахстанско-Китайские энергетические проекты.....	53
<i>Онгарова Е.</i> Отношения Казахстана и Европейского Союза в контексте энергетики и Каспийское море.....	63

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ

<i>Ан Сан Хун, Кабировва А.Ж.</i> Общие характеристики корейских легенд об основании государств.....	68
<i>Звонарёва Л.У., Звонарёв О.В.</i> Симеон Полоцкий и проблемы воспитания подрастающего поколения.....	74
<i>Испердинова Ж.И.</i> Роль менталитета в японском бизнесе и менеджменте	82

ТЮРКОЛОГИЯ

<i>Алашбаева Ж.Н.</i> Этнокультурный характер пословиц и поговорок в произведении М. Кашгари «Диуани лугат ат-турк».....	92
<i>Усипбаева П.С.</i> Мотив поиска невесты в героических эпосах тюркских народов.....	97
<i>Шаймердинова Н.Г., Жиёмбай Б.С., Абдрасимова А.Е.</i> История, язык и культура кыргызов в Республике Казахстан.....	102

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 8-14 pp.
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz*

МРНТИ 11.15.67

¹Б.А.Габдулина, ²М.М.Ықылас

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹gabdulina_ba@enu.kz, ²muhkit@mail.ru)*

**Қазақстан Республикасы жастарының саяси мәдениеті:
беталысы және келешегі**

«Жастар – мемлекетіміздің тірегі»
Н.Назарбаев

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы, яғни еліміздегі жастарға саяси білім беру, ұлттық идеологиямызды олардың санасына сіңіру, сол арқылы саяси мәдениетті қалыптастыру мен дамытудың жаңашыл тәсілдеріне өту қажеттігі айтылып, осы бағытта атқарылған жұмыстардың нәтижелілігі сауалнама қорытындыларымен салыстырыла отырып баяндалады. Және саяси мәдениетті арттырудағы Елбасымыз Н.Назарбаевтың жолдауларындағы жоспарлар, мемлекеттік ұйымдар мен түрлі жастар ұйымдарының іс-шаралары қарастырылады. Жастар ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен қолданатындықтан, жастар ұйымдары бір реттік шараларды өткізуден бас тартып, жастардың нақты мәселелерін шешуге бағытталған жұмысты күшейтуі, бұның бәрі бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) арқылы, әлеуметтік желі арқылы таратылуы керек деп тұжырымдалады. Ақпараттандыру жұмысына жастар ұйымдары баса назар аудару қажет. Зерттеу барысында сауалнамалар арқылы жүргізілген жұмыстар еліміздегі жастардың өзінің саясатқа араласу, қатысу мүмкіндіктерін жоғары бағалайтынын көрсетті, жастардың саяси белсенділігі статистикасының мәселелері қамтылды. Жастардың саяси белсенділігін қалыптастыруға ықпал ететін, отандық саясатты талдап, таразылайтын кітаптардың аздығы мен теледебат секілді саяси пікірталас алаңдарының жоқтығы да мақала тақырыбына өзек болады.

Түйін сөздер: Қазақстан жастары, мемлекеттік жастар саясаты, Елбасы жолдаулары, саяси білім беру, ұлттық идеология, саяси мәдениет.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-8-14>

Кіріспе. Бүгінгі күні Қазақстан жастарының басым бөлігі – Тәуелсіздігімізбен құрдас. Тәуелсіз Қазақстанның болашағы да осы жастармен бірге өсіп, бірге есейіп, олардың білім деңгейіне, құндылықтарына, қоғамға бейімделе білуіне, саяси мәдениетіне тәуелді болып, дамып отырмақ. Қоғаммен бірге жастар да жетіліп, өзгеріп келеді. Мемлекетіміздің қалыптасу жолында түрлі реформалар қолға алынды. Барлығында, жастарға ерекше көңіл бөлу керектігі – басты назарда. Өйткені, жастар – халқымыздың өзге топтарына қарағанда, өзгерістерді тез сезінетін, жаңашылдықты бірден қабылдай алатын топ.

Мақаланың басты мақсаты – Жастардың қоғамның саяси өміріне араласуы, бірінші кезекте, жастардың саяси мәдениетінің сипаттамасы екенін көрсету. Өз кезегінде, саяси мәдениет елдегі саяси процестерді қабылдау мен тиісті қорытынды шығару арқылы қалыптасады. Бұл тұрғыда, еліміз жастарының қазіргі саяси мәдениетін қалыптастыру арқылы саяси белсенділікке тәрбиелеу жолдарын анықтауымыз қажет.

Ал басты жұмыс - әрбір жасқа мейлінше саяси білім беру, ұлттық идеологиямызды оның санасына сіңіру, сол арқылы саяси мәдениетті қалыптастыру. Саяси мәдениеті қалыптасқан жастан ертеңгі күннің қайраткері шығатынын тарих талай дәлелдеген...

Зерттеу әдістері: Мақаланы жазу барысында жастардың саяси мәдениетін талдауға және зерттеуге басымдылық беріледі. Осы орайда ғылыми зерттеудің салыстырмалы-сипаттау әдісі, талдау, жүйелеу, сұрыптау, сараптау және т.б. амал-тәсілдері қолданылады.

Нәтижелер мен талқылаулар:

Елімізде жастарға басты назар аударылуы керектігі, жастар саясатының белсенді дамуы - Президент Жолдауларында тұрақты айтылып келеді. «Жастардың қазақстандық қоғамның алдыңғы қатардағы күшіне айналуына, авангардтық рөлін атқаруына күш салуымыз керек»[1]. «Қазақстан-2050» стратегиясы: орныққан мемлекеттің жаңа саяси курсы» Жолдауында: «Жастар – мемлекеттің саяси курсының қозғаушы күші» ретінде анықталған. Бұған негіз де жоқ емес.

Статистикалық мәліметтер бойынша, еліміздің әрбір төртінші тұрғыны халықтың 14 пен 29 жас аралығындағы өкілі болып табылады. Сандарды сөйлетсек, 1992 жылы жастардың саны 4 089 539 адам болса, 2002 жылы – 4 101 281 адам, 2012 ж. – 4 376 178 адамға жеткен. Ал 2014 ж. – 4 293 353 адам, 2015 ж – 4 206 300 адам, 2016 ж. – 4 099 653 адам, 2017 жылы – 3 994 464 адам, яғни 2014 жылдан бері жастар саны азайып келеді [6, 5-бет]. Бұл зерттеуді қажет ететін тағы бір тақырып.

Жастар үш топқа бөлінеді: 14-18 жас – кіші, 19-23 жас – орта, 24-28 (қоса алғанда) – үлкен жастар. Ал негізінен жастық шақтың мемлекет үшін де, өзі үшін де пайдалы кезеңі - білім алудың аяқталуы және еңбек жолының басталуымен тұспа-тұс келеді. Бұл кезде азаматтың бар құқығын пайдалану (сайлауға қатысу, заңды некеге тұру, т.б.) мүмкіндігімен қатар, жас адам белгілі бір жауапкершіліктерді де өз мойнына алады.

Қазіргі жастар – халқымыздың белсенді бөлігі. Осыған орай 2013 жылдан бастап, «Қазақстан жастары» ұлттық баяндамасы даярлана бастады. Әр жылдың қорытындысына орай дайындалатын бұл ұлттық баяндамада жастар арасындағы ахуалды болжау үшін еліміздегі жастардың дамуына жүйелі талдау жасалуда, нәтижесіне орай, түрлі министрліктер мен билік органдарына нақты ұсыныстар жолданады [2].

Жастар дамуына қатысты жыл сайын қарастырылатын 7-8 тақырыптың ішінде жастардың саяси өмірге араласуы жеке қарастырылады.

Елбасы өз Жолдауларында жастарға, «жаңа ұрпаққа барлық есіктер мен барлық жолдардың ашық» екенін үнемі айтады. Ол үшін мемлекет барлық жағдайды жасауға әзір, жасап та жатыр. Бірақ, «жастардың шектен тыс жағдайын жасаудан аулақ болу керек, себебі, ойындағысының бәрі орындалған жас өзіндік белсенділігін жоғалтып, еріншекке айналуы мүмкін». Елбасы бұл жағын да ескертумен келеді [1].

Бүгінгі таңда жастардың саяси мәдениетін қалыптастыруға жаңашыл тәсілдерді енгізу қажет, кейбірін атап өтейік:

- **Кең ауқымды** ақпарат ағымын пайдаланып, жастардың ҚР мемлекеттік саясаты туралы білімге деген қызығушылықтарын арттыру;
- Жастарды қоғамдық процеске, қоғамдық басқару, өзін-өзі басқару процесіне көбірек тарту арқылы жастардың қоғамдағы процесті саяси ұғынуға қолдау көрсету;
- Мемлекеттік органдар мен жастар ұйымдарының бірлескен жобаларын көбейту;

- Қоғамдық қадағалауға, қоғамдық-саяси процестерге (мысалы, кейінгі кезде құрылған жергілікті әкімдіктердегі Қоғамдық кеңестерге) тарту;
Мамандық саласын бойынша саяси тақырыптарда пікірталас, мемлекеттік, өңірлік деңгейдегі қайраткерлермен сұхбаттар, кездесулер ұйымдастыру.

Жастардың саяси мәдениетін қалыптастыру үшін осындай кешенді шаралар қажет. Оларды жүзеге асыру уақыты да алыс емес сияқты. Өйткені, Елбасы Жолдауларында баса айтылатын жастарға қолдау көрсету шаралары енді нақты көрініске ие болмақ. 2018 жылдың 14 қарашасы күні Президент Н.Назарбаев «Жастар жылын жариялау туралы» жарлыққа қол қойды. Онда «2019 жыл Жастар жылы деп жариялансын» делінген [3].

Бұл жастар саясатына қатысты соңғы жылдары қолға алынған кешенді жұмыстың нақты жалғасы. Оның бұған дейінгі бір мысалы - 2015 жылы қабылданған «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заң. Онда: «жастардың дамуына толыққанды рухани, мәдени білім беру, кәсіби және табиғи дамумен қатар, елдің шешім қабылдау процесіне үлес қосуы мен мүмкіндіктерін арттырудың бағыттарын күшейту керек» делінген. Яғни, мемлекет пен халық мүддесі үшін қабылданатын шешімдерге жастар да толыққанды атсалысуы керек. Бірақ, жастардың саясатқа араласуымен қатар, сол саяси ортада өзін лайықты ұстау үшін саяси мәдениетті де меңгеру қажеттігі алға шығады. Міне, осы бағытта, келер жылғы «Жастар жылының» алдында, елімізде қандай жұмыстар жасалып жатыр? Бұл мәселеде жастар пікірі қандай?

Жастар арасында жүргізілген сауалнамаға сәйкес [5, 98-бет], оған қатысқан әрбір үшінші жас Қазақстан саясатының қалыптасуына жастардың қандай да бір болмасын әсер етуін жоққа шығарған. Яғни, қазіргі жастар билікті жүзеге асыруға ықпал етіп, саясатқа әсер ете алмаймыз деген пікірде. Сонда еліміздегі мемлекеттік жастар саясатының тиімділігі қаншалықты? Бұған қатысты да жыл сайын жастардың көзқарасын анықтау үшін сауалнама жүргізіліп келеді. 2013 жылдан бері жүргізілген сауалнама нәтижесіне сәйкес, мемлекет жастарды қолдау үшін бірінші кезекте жастарды жұмыспен қамту керек, одан кейін барып жастарды баспанамен қамту керек, үшінші орында – сапалы, қолжетімді білім беру керектігі айтылатын [5, 42-бет]. Ал соңғы 2017 жылы жүргізілген сауалнама нәтижесі бойынша, жастарды қолдау үшін мемлекет баспанамен қамту керек деген жауап бірінші орынға шыққан [6, 16-бет]. Яғни, жастар жағы бұған дейін мемлекет жастарды жұмыс орнымен қамту керек деп есептесе, енді олар, мемлекет бірінші кезекте баспанамен қамтамасыз етсін деп есептейді, ал жұмыспен қамту сұрағында мемлекетке деген сенімі жоқтығын білдірген. Бұл – жастардың еліміздегі саясатқа әсер ете алмаймыз деген пікірлерінің бір көрінісі. Осылайша, жастардың саяси өмірге араласуы мен олардың саяси мәдениетін қалыптастыруға мемлекеттен өзге де ықпал ету тетігін іздеу керектігі алға шығады. Ол – бірінші кезекте жастар ұйымдары. Елімізде жастар мәселесімен айналысамыз дейтін 500-ден аса ұйым тіркелген [7]. Бірақ, оларды жастарымыз біле ме? Маңайына жастарды топтастыра алатындары бар ма ішінде?

Жалпы, жастардың саясатқа араласуы елдегі саяси жағдайға байланысты екені тарихтан белгілі. Сауалнамаға сәйкес, еліміздегі жастар өзінің саясатқа араласу, қатысу мүмкіндіктерін жоғары бағалайды (46,8%). Сауалнама қатысқандардың көпшілігі жастар саясатын үкімет пен жастар бірлесіп жүзеге асыруы тиіс деп санайды. Яғни, жастар ұйымдары арқылы. Ал осы жастар ұйымдары арасында ең танымал алғашқы үштігі - «Жас Отан» жастар қанаты, «Жасыл ел», «Болашақ» стипендиясының қауымдастығы. Иә, олар танымал, олардың жастар арасындағы беделі де жыл өте көтеріліп келеді.. бірақ, жастар ұйымдары әлі күнге дейін саяси ұйым деңгейіне жеткен жоқ. Бұл қоғамдық ұйымдар белгілі бір аумақта не белгілі бір жоғары оқу орындары деңгейінде ғана әрекет етіп келеді. Олардың қалалық, облыстық, республикалық деңгейдегі белсенділігі әлі де төмен. Бұған

қоса, түрлі жастар ұйымдарының бірлескен жұмыстары, бірлескен жобалары жоқтың қасы, яғни белгілі бір мәселені шешуде бірігуі жоқ. Жастар ұйымдары тек жастар мәселесін көтерумен, мүмкін болғанда шешумен ғана айналыспай, мүмкіндігінше жастардың саяси сауаттылығы мен белсенділігін арттыруға да күш салуы керек. Мұның бәрі жастардың саяси сауаттылығын арттыру үшін қажет. Өйткені, саяси мәдениетті тәрбиелеу – бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып тұр. Мемлекет қоғамның ғана емес, жастардың да саяси сауатты болуына мүдделі. Ал қоғамның саяси мәдениеті азаматтардың саяси сауаттылығымен, саяси оқиғаларды, үдерістерді қандай дәрежеде бағалай білетіндігімен, саяси белсенділік деңгейімен есептеледі.

Саясатқа қызығушылық танытатын жастардың, жастар ұйымдарында қызмет ететін, қоғамдық жұмыстарға белсенді қатысатын жастардың саяси мәдениетін тәрбиелеу әлдеқайда оңай. Бірақ саясатқа бейімі жоқ жастардың саяси мәдениетін қалай қалыптастырамыз?

Алдымен жастарға қатысты мемлекеттік және салалық бағдарламаларды жүзеге асыру мәселелері бойынша жастар арасында ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

Жастармен жұмыс жүргізетін мамандарды кәсіби даярлаудың түрлі формаларын енгізу;

Жастар ісімен айналысатын түрлі ұйымдардың және барлық деңгейдегі жастар саясаты бойынша кеңестердің жұмыс тиімділігін арттыру, ондағы жастар санын көбейту, жастардың маңызды мәселелерін шешуге бағытталған мақсатты жұмысты ұйымдастыру (баспанамен қамтамасыз ету, жұмыспен қамту, жас отбасыларын қолдау, т.б.)

Ең бастысы, жастар ұйымдары бір реттік шараларды өткізуден бас тартып, жастардың нақты мәселелерін шешуге бағытталған жұмысты күшейтуі тиіс. Бұның бәрі БАҚ арқылы әлеуметтік желі арқылы таратылуы керек. Өйткені, жастар ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен қолданады. Оларды ақпараттандыру жұмысына жастар ұйымы баса назар аудару қажет. Ал әзірге жастар ұйымдары қызметінде өз қатарын жаңа мүшелермен толықтыру белсенділігі төмен, мемлекеттік әлеуметтік тапсырысқа үміттену басым. Соның салдарынан жастар мүддесін қорғау, ондай жұмыс жүргізілсе де, тиімділігі төмен. Бұл тұжырымдар да қоғамдық пікірге жүргізілген сауалнама деректерінен алынды.

Осындай кемшіліктер шешілмей тұрып, жастардың саяси мәдениеті туралы айтуға бола ма? Атқарылуы тиіс жұмыстар әлі де көп болғанымен, жыл өте біртіндеп оң өзгерістер де байқалып келеді.

2013-ші жылдан бастап жергілікті әкімдіктерде жастар ісімен айналысатын басқармалар құрыла бастады. 2015 жылы «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» заң қабылданды [3]. Сауалнама нәтижелерінде, аймақтарда ең көп және белсенді жұмыс істейтін жастар ұйымдары анықталды. Қостанай, Шығыс Қазақстан және Батыс Қазақстан облыстарындағы жастар ұйымдары белсенділік жағынан алға шықты. Жастардың саяси процестерге қызығушылығы сайлау науқаны кезінде ерекше байқалған. 2015 жылғы президенттік сайлауда жалпы дауыс бергендердің төрттен бірі – жастар жағы. Олардың 68,7%-і – сайлауға қатысуы саналы түрде болғанын айтқан [4, 101-бет].

Жастардың қоғамның саяси өміріне араласуы – бірінші кезекте, жастардың саяси мәдениетінің сипаттамасы. Өз кезегінде, саяси мәдениет елдегі саяси процестерді қабылдау мен тиісті қорытынды шығару арқылы қалыптасады. Бұл тұрғыда еліміздің қазіргі жастарының саяси мәдениеті біркелкі емес. Өйткені, елдегі жастар біртекті емес, олардың ұстанымдары жас ерекшеліктері мен тұратын мекеніне, қызметпен қамтылуына байланысты болып отыр. Ендігі мақсат – өз саяси көзқарастарын жаңа ақпараттық технологиялар арқылы таратып, жүзеге асыратын жастардың көптеп шығуына ықпал ету. Өйткені, саясат пен оның жаңалықтары туралы ақпарат алудың негізгі көздері - теледидар (89,2%), ғаламтор (60,5%), газет, радио, әлеуметтік желі болып тұр. Бұл орайда қала жастарының ел саясатына көбірек араласуына қалалардағы интернетке қолжетімділік пен оның сапасы әсер етеді. Ал ауыл жастарында ондай мүмкіндік айтарлықтай төмен. Сондықтан

заманауи байланыс құралдарын жастардың саяси мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін тағы бір тетік деп қарастыруымыз керек. Өйткені, жастар арасында құқықтар мен міндеттер туралы, елдегі саяси өмірге тікелей ықпал етудің мүмкін жолдары туралы ақпаратты тарату – маңызды. Осылайша, саяси белсенділікті тәрбиелеуге жол ашылады.

Қорытынды.

Ал қорытындылай айтсақ, саяси мәдениетті қалыптастыруға ең бірінші кезектегі қажетті нәрсе – саяси ғылым – елімізде баяу дамуда. Бір ғана себебін айтсақ – Қазақстанның болашақ саясаттанушылары қазақ тіліндегі оқулықтарға жарымай келеді. Саясаттану саласы бойынша қазақ тілінде білім алып жатқан студенттер әлі күнге ресейлік кітаптарға тәуелді. Қазақстанның болашақ саяси элитасы ЖОО қабырғасынан-ақ Қазақстанның емес, көрші елдің мемлекеттік құрылымын талдау арқылы білімдерін жетілдіруде. Ойланатын жағдай.

Бұдан бөлек, телеарналарда шынайы пікірталасқа мүмкіндік беретін саяси дебаттар ұйымдастырылмайды. Ондай бағдарламалар саясатқа деген көзқарасты қалыптастыратыны сөзсіз.

Осылайша жан-жақты дамыған жасты тәрбиелеу арқылы саяси мәдениетті қалыптастырамыз. Саяси санасы дамыған жастар, саяси сауатты жастар қоғамдағы саяси процестерге ықпал ете алады, мемлекетті басқаруға, басқару органдары ісіне алдымен қоғамдық көмек беруге дайын болады. Сондай-ақ, өз қызмет саласында (білім, ауыл шаруашылығы, өндіріс т.б.) мемлекеттік саясат ұстанымдарын жүзеге асыруға саналы түрде кіріседі.

Саяси сауаттылық жастардың саяси сезімдерін тәрбиелейді. Қоғамдағы саяси оқиғалар мен процестерді дұрыс қабылдауға, өз іс-әрекетінде басшылыққа алуға, қоғамға теріс саяси-идеологиялық әсерлерге берілмеуге иммунитетті қалыптастырады. Сөйтіп, жастарымыз тәуелсіз Қазақстанның саяси құндылықтарын қорғауға даяр болмақ.

Ал басты жұмыс – әрбір жасқа мейлінше саяси білім беру, ұлттық идеологиямызды оның санасына сіңіру, сол арқылы саяси мәдениетті қалыптастыру. Саяси мәдениеті қалыптасқан жастан ертеңгі күннің қайраткері шығатынын тарих талай дәлелдеген...

Әдебиет тізімі

1. Назарбаев Н.А. Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру // ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysynanazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylygy-5-kazan (қаралған күні: 25.10.2018).
2. Жиенкүлов Д. «Қазақстан жастары 2013» ұлттық баяндамасы таныстырылды [Электрон.ресурс]. – 2014. – URL: <https://baq.kz/kk/news/zhas-darin/kazakstan-zhastari-2013-ulttik-bayandamasi-tanistirildi-44792> (қаралған күні: 25.10.2018).
3. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // «Жастар жылын жариялау туралы» ҚР Президентінің Жарлығы [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000718> – (қаралған күні: 15.11.2018).
4. Сәлімгерей А.А., Әбдірайымова Г.С., Абдикерова Г.О., Айдарбаев С.Ж., Булатбаева А.А., Веревкин А.В., Ибраева А.С., Лифанова Т.Ю., Мәсәлімова А.Р., Межибовская И.В., Мыңбаева А.К., Ким А.М., Насимова Г.О., Оспанов С.И., Үсеинова Г.Р., Шапинова С.А. «Қазақстан жастары – 2015» ұлттық баяндамасы // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. – 2015. – Б. 101.
5. Қайдарова Ә.С., Әшімханова Д.Ә., Маулитов А.Е., Зайниева Л.Ю., Мекебаева М.А., Жүсіпова А.С., Қалдыбаева О.В., Насимова Г.О., Сеңгірбай М.Ж., Тесленко А.Н. «Қазақстан жастары – 2016» ұлттық баяндамасы // «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы.

- 2016. – Б. 98-99.
6. «Қазақстан жастары – 2017» ұлттық баяндамасы // «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы. – 2017. – Б. 4.
 7. Нукенов А. «Қазақстанда 500-ден аса жастар ұйымы жұмыс істейді» [Электрон.ресурс]. – 2017. – URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2017-08/v-kazakhstane-deystvuet-500-molodezhnykh-organizaciy> (қаралған күні: 10.11.2018).
 8. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // «Қазақстан – 2020: болашаққа жол» ҚР мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы [Электрон.ресурс]. – 2013. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000191> (қаралған күні: 12.11.2018).
 9. «Әділет» ҚР нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заң [Электрон.ресурс]. – 2015. URL: – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (қаралған күні: 12.11.2018).

Б.А. Габдулина, М.М. Ыкылас

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Политическая культура молодежи РК: тенденции и перспективы

Аннотация. В статье излагаются возможные пути политического образования для молодежи, национальная идеология в его сознании, отражающее, таким образом, новаторские подходы к формированию и развитию политической культуры, а также эффективность планов государственных организаций и мероприятий, изложенных в ежегодном послании Президента Н. Назарбаева. Поскольку молодежь широко использует информационно-коммуникационные технологии, делается вывод о том, что молодежные организации должны отказаться от одноразовых акций и начать работу над решением конкретных вопросов молодежи, вся эта работа должна освещаться в СМИ, распространяться через социальные сети. В ходе опроса выяснилось, что молодежь все чаще фокусируется на участии в политике, так же приводится статистика проблем молодежной политики.

Ключевые слова: Молодежь Казахстана, государственная политика молодежи, послания Президента, политическое образование, национальная идеология, политическая культура.

B.A.Gabdulina, M. M.Ykylas

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Political culture of youth of the Republic of Kazakhstan: trends and prospects

Abstract. The article sets out the most politicized education for every age, the national ideology in its consciousness, thereby reflecting innovative approaches to the formation and development of political culture, and the effectiveness of the plans and state organizations and activities given in the annual message of President N. Nazarbayev. Since the youth widely use information and communication technologies, it is concluded that youth organizations have to abandon one-on-one activities and start to work on youth issues, all of which should be disseminated via social media. It is important for the youth organizations to pay special attention to their work. In the course of the survey the work was done with the help of questionnaires the surveys focus on youth participation in politics, high appraisal of participation, and statistics on youth politics.

Keywords: Youth of Kazakhstan, state youth policy, President's message, political education, national ideology, political culture.

References

1. Nazarbaev N.A. Qazaqstandyqtardyn al-ayqatynyn osui: tabys pen turmys sapasyn arttyry [Growing welfare of kazakh citizens: increase in income and quality of life], QR Prezidentiniñ Qazaqstan halqyna Joldaýy [State of the Nation Address of President of the Republic of Ka-

zakhstan]. Available at: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nanazarbaevtyyn-kazakistan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan (accessed 25.10.2018)

2. Jienkulov D. «Qazaqstan jastary 2013» ulttyq baıandamasy tanystyryldy» [National report «Youth of Kazakhstan» - results of 2013]. Available at: <https://baq.kz/kk/news/zhas-darin/kazakistan-zhastari-2013-ulttik-bayandamasi-tanistirildi-44792> (accessed 25.10.2018)

3. «Ádilet» QR normativtik quqyqtyq aktileriniń aqparattyq-quqyqtyq júesi [Legal information system of Regulatory Legal Actsof the Republic of Kazakhstan]. Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000718> (accessed 15.11.2018)

4. Sálimgereı A.A., Ábdıraıymova G.S., Abdıkerova G.O., Aıdarbaev S.J., Býlatbaeva A.A., Verevkin A.V., İbraeva A.S., Lıfanova T.Íy., Másálimova A.R., Mejıbovskaıa I.V., Myńbaeva A.K., Kım A.M., Nasımova G.O., Ospanov S.I., Úseınova G.R., Shapınova S.A. «Qazaqstan jastary – 2015» ulttyq baıandamasy [National report «Youth of Kazakhstan - results of 2015»]. *Ál-Farabı atyndaǵy QazUÝ [Al-Farabi KazNU]*, 101 (2015). [in Kazakh].

5. Qaidarova Á.S., Áshimhanova D.Á., Maýlitov A.E., Zamieva L.Íy., Mekebaeva M.A., Júsipova A.S., Qaldybaeva O.V., Nasımova G.O., Seńgirbaı M.J., Teslenko A.N. «Qazaqstan jastary – 2016» ulttyq baıandamasy [National report «Youth of Kazakhstan - results of 2016»], «Jastar» ǵylymı-zertteı ortalyǵy [Scientific-Research Center «Youth»], 98-99 (2016). [in Kazakh].

6. «Qazaqstan jastary – 2017» ulttyq baıandamasy [National report «Youth of Kazakhstan - results of 2017»], «Jastar» ǵylymı-zertteı ortalyǵy [Scientific-Research Center «Youth»], 4 (2017). [in Kazakh].

7. Nýkenov A. «Qazaqstanda 500-den asa jastar uıymy jumys isteıdi» [There are over 500 youth organisations works in Kazakhstan]. Available at: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2017-08/v-kazakhstane-deystvuet-500-molodezhnykh-organizaciy> (accessed 10.11.2018)

8. «Ádilet» QR normativtik quqyqtyq aktileriniń aqparattyq-quqyqtyq júesi [Legal information system of Regulatory Legal Actsof the Republic of Kazakhstan], «Qazaqstan – 2020: bolashaqqa job» QR memlekettik jastar saıasatynyń 2020 jylǵa deıngi tuıjyrymdamasy [Concept of State Youth Policy 2020 of Kazakhstan «Kazakhstan 2020: Path to the Future». Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300000191> (accessed 12.11.2018)

9. «Ádilet» QR normativtik quqyqtyq aktileriniń aqparattyq-quqyqtyq júesi [Legal information system of Regulatory Legal Actsof the Republic of Kazakhstan], «Memlekettik jastar saıasaty týraly» Zań [Law «On State Youth Policy»]. Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (accessed 12.11.2018)

Авторлар туралы мәлімет:

Габдулина Б.А. – тарих ғылымдарының кандидаты, саясаттану кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Ықылас М.М. – саясаттану кафедрасының магистранты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Gabdulina B. - Candidate of Historical, Associate Professor of the Department of Political Science, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

Ykylas M. M. - Master student of the Department of Political Science, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 15-23 pp.
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

IRSTI 11.25.40

A. Zhansautova¹, M. Kazbekova²

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: aliya_zhansautova@mail.ru¹, mirkaz001@list.ru²)

International and Kazakhstan experience in issues of water security and water resources: institutional and regulatory aspects

Abstract. The systematization of the UN approaches to water security is presented, key reports and publications on this subject are analyzed. The experience of foreign countries (Kenya, Saudi Arabia, Jordan, Ecuador, Israel, Turkey, etc.) in the issues of water resources regulation has been consolidated. Kazakhstan's experience is characterized by the development of a regulatory framework, the availability of an authorized state body in the field of water resources and a vision of the problem of water security in the concept of transition to a green economy and foreign policy. At the same time, the issue of developing a state program of water security is actualized. At the present stage, new challenges have emerged due to the constant floods, which contribute to an increase in the amount of melt water. Therefore, a complex of measures is needed to improve institutions, government programs and legislation.

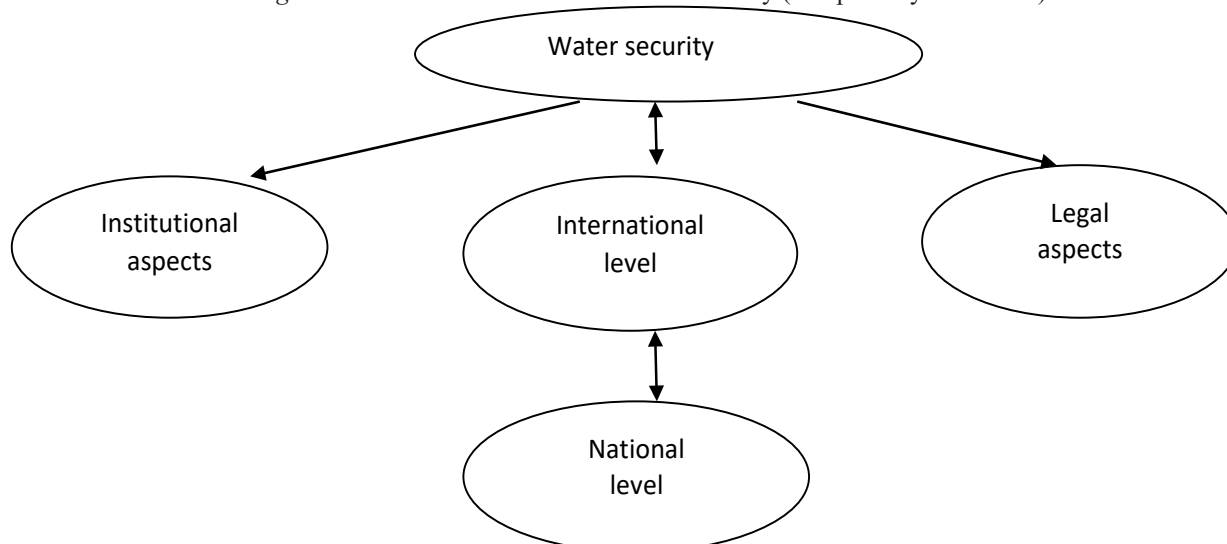
Key words: water security, water resources, water factor.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-15-23>

Introduction. The study of water security issues involves consideration of two levels - international and national. The international level is associated with the identification of ongoing processes, trends, and initiatives in a global context. At the national level, problems, contradictions and solutions in the field of water security at the local level are determined.

The international and national level of the study of understanding of water security provides for institutional and regulatory sub-levels (see Figure 1).

Figure 1 - Levels and sublevels of water security (compiled by the author)

Aim and objectives. The purpose of the study is to examine the international and Kazakh experience in supply of water security and water resources management.

In accordance with the aim, we set research objectives.

First of all, mechanisms and institutions for supplying water security at the international level should be investigated. Today the UN activities are on the first place. The International institute recommends initiatives, holds events, publishes reports and materials on water issues.

Secondly, on the basis of UN materials, to consider modern experience in the regulation of water resources and ensuring water security.

And also, thirdly, to determine the causes of the relevance of water issues in Kazakhstan, to explore programs, conceptual documents, legislation on water security issues.

Research methods. At certain stages of the study, the document analysis method [1, 14 p.] was used, since the UN reports on water security, the concept of transition to a green economy and foreign policy and the Water Code of Kazakhstan were studied.

For analyzing the situation of water security in the republic, the toolkit of the expert assessment method was used. This method is justified, since “one of the main characteristics of expert assessments is their probability. The method is based on the ability of the individual to provide useful information in the face of uncertainty. [2, 34 p.]. In addition, it should be noted and expert vision of the issue or aspect, which allows a meaningful understanding of the problem.

Results / discussion.

On the international level, the role of the United Nations in the development and strengthening of water security instruments is given.

The world community should be aware of the rational use of water resources. The future of the next generations depends on the attitude of each person and society towards water. Based on these considerations, March 22 was declared the World Water Day. The World Water Day Initiative was discussed at the 1992 UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro. The resolution of December 22, 1992 decided to declare March 22 of each year the International Day of Water Resources, which was later renamed World Water Day and which is celebrated since 1993 [3].

At the global level, there is a shortage and access to fresh water. More than 40% of the world’s population is deficient in water [4]. The negative dynamics only increases every year. A separate problem is related to access to clean water. 783 million people on Earth and more than 1.7 billion people living in river basins are deprived of this opportunity.

At the UN level, thematic conferences were devoted to the water issue. So, in 1977, one of the first UN conferences took place. The International Decade for Drinking Water Supply and Sanitation from 1981 to 1990 was initiated. An estimated 1.3 billion people in developing countries have gained access to water within the framework of the decade. Subsequently, the International Conference on Water Resources and the Environment (1992) and the World Summit “Planet Earth” (1992) were held [4].

In 2003, important proposals were initiated. First, the International Year of Freshwater has been declared, and the UN-Water has been launched. It should be noted that the practice of implementing measures within the framework of the ten-year period continued. The General Assembly proclaimed the period 2005-2015 the International Decade for Action “Water for Life”. The Millennium Development Goals envisaged halving by 2015 the proportion of people who do not have permanent access to reliable water sources. This task was completed five years ahead of 2010.

According to UNICEF, 91% of the world’s population has access to improved drinking water sources.

In the UN Sustainable Development Agenda, access to water and sanitation has become a separate Objective Number 6. Objective 6 is inextricably linked to issues of health, food security and climate change, as well as disaster resilience and ecosystem management. The UN Security Council in 2011 stated that climate change has serious security implications, stressing that the water environment in this regard is the most vulnerable [4]

The latest data on water aspects is of interest according to the latest Sustainable Development Goals Report:

- 3 out of 10 people do not have access to drinking water services organized in compliance with safety requirements;
- 6 out of 10 people do not have access to sanitation services organized in compliance with safety requirements;
- from 79 countries, 59 percent of all domestic sewage is cleaned in compliance with safety requirements;
- in 22 countries (mainly in North Africa, West Asia and Central and South Asia), the water load exceeds 70 percent, which indicates a high probability of future water shortages;
- from 157 countries, in 2017–2018 the average implementation rate of integrated water resources management systems was 48%;
- in 2017, the average share of national transboundary basins covered by the existing cooperation mechanisms was only 59% (according to data from 62 of 153 countries sharing transboundary waters) [5, 7 p.].

Thus, the measures taken at the international level have developed mechanisms for solving problems in the field of water security based on the consistent activities of states under the auspices of the UN. Meanwhile, attention should be paid to the annually published world report on the state of the world's water resources. The analytical document presents the current state and key problems of states within the framework of water security, taking into account international experience.

The World Water Development Report 2018 contains the current experience of countries of the world [6, 81-85, 88, 90 p.].

Saudi Arabia has practiced a traditional approach to land and water management, called Hima. The concept of Hima has 1,500 years of history in the Arab world. In accordance with this scheme, interested parties collectively control pasture land use and are responsible for the preservation of land, seed stocks and water resources.

In Jordan, a project was implemented to revive traditional land use in the Zimarka river basin on the basis of the Hima. At the regional level, land management capabilities have increased among local communities. According to the results of the project, the regional economy received a boost and the ecology in the Zarka river basin changed.

The introduction of environmental charges in 1997 in New York saved the catchment area and saved the city more than \$ 300 million per year for water treatment operations and operating costs. It should be noted that in the city apply a variety of environmental measures. In 1972, the Clean Water Act (CWA) was adopted, establishing the rules for the discharge of pollutants into surface water bodies. Sustainable development programs were developed. For example, the New York Department of the Environment (DEP) published its “Green Infrastructure Plan” in 2010.

In Latin America and the Caribbean, there is experience in implementing schemes known as “investment in catchment services”. In 2013, the Association of Water Supply and Sanitation Regulators of the Americas (ADERASA) was created. The mission of the association was to systematize and analyze the experience of Latin American countries in investing in green infrastructure, as a means to improve water availability and prevent deterioration of water networks.

On Lake Naivasha (Kenya), recognized as a “wetland of international importance”, a project was being implemented to overcome environmental problems. Intensive information and awareness-raising seminars on land and water management issues were conducted.

In March 2015, the Tana-Nairobi Special Water Fund was launched to provide residents with clean water in the lake basin. The fund works on the model of public-private partnership. In the first four years of development, \$ 4 million was raised on the basis of voluntary contributions.

Also, the fund financed the Global Environment Facility, which allocated \$ 7 million. The water fund used a mechanism to encourage farmers using better resource management techniques. The water fund worked with more than 15,000 farmers in the region.

Egypt has a history of using built wetlands for wastewater treatment. A pilot project for the construction of wetlands at Bilbeis was implemented 55 km north of Cairo. Constructed bogs led to the recovery of treated wastewater at the secondary level, which was used to irrigate eucalyptus trees and produce packaging boxes.

The Water Conservation Foundation (FONAG) in Ecuador is the first and one of the most successful projects in Latin America. Water resources supplied to the capital, Quito, have deteriorated due to negative farming practices. The municipality of Quito in 2000 formed the FONAG Trust Fund. The fund is financed by contributions from its members, which include most of the water users in the region (water and electric utilities, a brewery, a bottled water company, etc.). Thanks to the activities of the foundation, it was possible to maintain water withdrawal in accordance with qualitative characteristics.

In addition, the approach of Israel and Turkey in the provision of water in matters of investing in infrastructure is interesting. In June 1964, the Israeli water pipeline was put into operation from Israel's only freshwater lake Kinneret. About 400 million cubic meters of water is delivered through the conduit annually. Turkey in 2015 built a water supply system under the Mediterranean Sea for the supply of drinking water to Northern Cyprus under the name "North Bridge". The cost of the project was more than 450 million dollars and a length of 80 kilometers. The capacity of the conduit is more than 100 million cubic meters of water.

Currently, Chinese scientists are proposing to build a Russia-Kazakhstan-China main water pipeline. The source should be the Altai Territory of Russia, suffering from regular floods.

At the first stage it is planned to build a water conduit with a length of up to 1.5 thousand km until 2026. Capacity will be 600-700 million cubic meters. Cost up to 13, 4 billion.

Within the framework of the second stage, the second stage will be erected with a capacity of up to 2.4 billion cubic meters per year. Cost up to 75 billion dollars. Given the growing demand for water resources in China, we agree with the authors of the report that there are prospects for the implementation of this project [7].

The following examples of international experience show the following features:

- introducing elements of public-private partnerships;
- formation of institutions, specialized water funds for investment in infrastructure;
- use of traditional water use experience with the introduction of modern water management practices;

- direct informational work with the target audience (farmers, landowners) in order to explain the consequences of the irrational use of water and land resources;

- engaging of international institutions, the expert community and civil society.

In Kazakhstan, the issue of water safety is of particular relevance. In our opinion, this is due to objectively negative reasons.

First, due to the desiccation of the Aral Sea. The decrease in sea level and the intensification of the process of desertification aggravated the ecological state of the region. Water scarcity reduces the possibilities for the development of agriculture and the economy as a whole.

Secondly, the issue of transboundary rivers is aggravated: the Urals, Ili, Irtysh, Syrdarya, Chu and others. These rivers account for a significant share of the water supply of the regions along which they flow. The factor of transboundary rivers requires foreign policy interaction between neighboring states - China, the Russian Federation, Uzbekistan, and Kyrgyzstan.

Thirdly, it is necessary to further improve the management of water resources in Kazakhstan in terms of forecasting, regulating drainage, and providing settlements with fresh water.

Fourth, there are questions about the environmental education of the population. In agriculture and in the home, an irrational approach to the use of water resources is maintained.

Domestic legislation has developed an appropriate regulatory framework for water resources. The main document regulating the sphere of water resources and water use is the Water Code¹. This legislative act regulates the use of water resources in the republic.

Water security issues are reflected in strategic documents and concepts of the Kazakh state. “Strategy - 2050” considers the shortage of water resources in the context of global threats of the present². In the concepts of Kazakhstan’s transition to a green economy of³ and the concept of Kazakhstan’s foreign policy for 2014–2020⁴ reflects current problems of water security of the republic. The differences between the concepts in our opinion is that the transition to a green economy is associated with a rational approach to water resources, and the water factor in the concept of foreign policy is considered in the context of interaction of neighboring states of Kazakhstan on transboundary rivers. It should be noted that in the concept of transition to a green economy, it is stated that the share of transboundary rivers is 44% of the inflow of surface waters. However, it is estimated that by 2030 this inflow will be reduced by 40%⁵.

The Kazakhstan scientific community is actively discussing the topic of active water intake by China on the Irtys River. Without going into the details of this issue, one should cite the comparative data on the water availability of the two countries. China specialist K. Syroezhkin gives figures - the specific water availability of Kazakhstan is 37 thousand m³ per 1 km² and more than 7 thousand m³ per person per year. Water availability in China is 2.2 thousand m³. [7].

In 2014, the state program of water resources management in Kazakhstan for 2014-2020 was adopted. However, this program has become invalid in accordance with the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 14, 2017 No. 420 on approval of the new state program for the development of the agro-industrial complex for 2017-2021.

The goal of the program was to ensure the water security of the republic by improving the efficiency of water resources management. The target indicators were⁵:

By 2020, a reduction in water consumption per unit of GDP in real terms by 33% compared to 2012;

- an increase in additional surface water resources by 0.6 km³ by 2020;
- the proportion of water users who have constant access to the central drinking water supply system: in cities not less than 100% and in rural settlements not less than 80% until 2020;
- share of water users with access to sewage systems: in cities of at least 100% until 2020. In rural areas not less than 20% until 2020;
- meeting the annual needs of natural objects in water and maintaining navigation at a level of 39 km³.

The selection of the indicator on the reduction of water consumption demonstrates the need to change the mentality of the individual and society in matters

of water resources. Irrational approach to the use of water contributes to the growth of water scarcity in the medium and long term.

¹Водный Кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года № 481-ІІ

²Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 г.

³Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике».

⁴Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2014 – 2020 годы. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 21 января 2014 года № 741

⁵Указ Президента Республики Казахстан от 4 апреля 2014 года № 786 «О Государственной программе управления водными ресурсами Казахстана».

In addition, the state program “Ak Bulak” for 2011-2020 was adopted by the Government of the Republic of Kazakhstan on May 24, 2011 No. 570 to provide water to the regions of the country. The goals and objectives of this program were then transformed into a program for the development of regions until 2020 in the framework of the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014 No. 728.

In our opinion, the constant change of state programs in the field of water resources does not contribute to the development of a new level of water industry.

The authorized body for water resources is the Committee for Water Resources of the Ministry of Agriculture. The State Institute carries out:

- leadership and inter-sectoral coordination on the implementation of state policy in the field of water resources management;
- improvement of the public administration system in the field of water resources management;
- development of international cooperation in the field of water resources management;
- ensuring state control in the field of water resources management.

Periodically, there are discussions in the expert community regarding the improvement of the activities of state bodies. Head of the laboratory of hydroelectric power plants and hydraulic structures of the Kazakh Research Institute of Energy named after Academician Sh. Chokin, M. Koshumbaev notes the lack of approaches to regulating melt water against the background of recurring floods in the country’s regions. The scientist proposes the creation of an authorized body - the Committee on Floods and the Conservation of Water Resources. The expert’s focus focuses on the development of hydrological science, the construction of hydrotechnical facilities for the collection of melt water, the lack of specialists, etc. [8].

According to some experts, new priorities have emerged in the field of water resources. Expert M. Shibutov [9], based on an analysis of the strategic plan of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021, concludes that the water management system is designed to work against water scarcity. For preventive flood control measures are not provided. The main problem according to the strategic plan is to reduce surface runoff due to water withdrawal of neighboring states. In general, we agree with M. Shibutov’s view on a narrow understanding of the problem without taking into account current trends in the field of water resources.

To this, it should be added that the Kazakh scientific environment is also focused on the problem of the transboundary rivers Ili, Irtysh, Syrdarya.

The factor of transboundary rivers is viewed through the prism of interaction with China [10] and the states of Central Asia [11, 12] to resolve the water problem. However, we believe that theoretical and applied research of scientists on contemporary challenges in the field of water security is relevant.

In accordance with the above, it should be noted the problems associated with the improvement of certain areas of state programs in the water sector and management in Kazakhstan.

Conclusion. Thus, in the framework of the analysis, recommendations are made:

First, the improvement of legislation, government programs in the field of water resources, taking into account new trends;

Secondly, improving the quality of education, professionals involved in water issues;

Thirdly, active and continuous study of international experience;

Fourthly, the introduction into the curriculum of undergraduates and doctoral students in humanitarian specialties (“International Relations”, “Political Science”, “Regional Studies”, etc.) of the theoretical course “Water Security”

References

- 1 Волкова Л.В. Методика проведения социологического исследования: учеб. пособие / Волкова Л.В. – М.: Издательский центр РГУ нефти и газа имени И.М. Губкина, 2014. – 46 с.
- 2 Журавлёва В.А. Метод экспертного оценивания: историческая экспликация и современная модель // Вестник РУДН. Сер. социология – 2012. - № 2. – С.28-38.
- 3 Основные сведения Всемирного дня водных ресурсов [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.un.org/ru/events/waterday/background.shtml> (дата обращения: 30.09.2018)
- 4 Глобальные вопросы повестки дня [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/water/index.html> (дата обращения: 30.09.2018)
- 5 Доклад о целях в области устойчивого развития. – Нью-Йорк: ООН, 2018 г. - 40 с.
- 6 The United Nations World Water Development Report 2018. Nature-based solutions for water.–Paris: UNESCO, 2018. – 154 p.
- 7 Алехова А. Эксперты нашли способ избавить РК и КНР от проблемы дефицита воды [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <https://365info.kz/2018/09/eksperty-nashli-sposob-izbavit-rk-i-knr-ot-problemy-defitsita-vody/> (дата обращения: 30.09.2018)
- 8 Киселёва Т. Какой регион Казахстана затопит следующим? Ученый проанализировал паводки [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <https://365info.kz/2018/03/kakoj-region-kazahstana-zatopit-sleduyushhim-uchenyj-proanaliziroval-pavodki/> (дата обращения: 30.09.2018)
- 9 Киселёва Т. К паводкам не готовы: люди могут снова пострадать — Шибутов [Электрон.ресурс]. – 2018. – URL: <https://365info.kz/2018/03/k-pavodkam-ne-gotovy-lyudi-mogut-snova-postradat-etoj-vesnoj-shibutov/> (дата обращения: 30.09.2018)
- 10 Қайырбаева Ж.Қ. Проблема трансграничных рек между Казахстаном и Китаем [Электрон.ресурс]. – 2012. – URL: <https://articlekz.com/article/7251> (дата обращения: 30.09.2018)
- 11 Сулеймен М. Б. Водные ресурсы как фактор безопасности в Центральной Азии // Вестник КазНУ. Сер. МО и МП – 2011. – №1-2(51-52). - С.116-121.
- 12 Кукеева Ф.Т., Ормышева Т.А. Водные проблемы в Центральной Азии: на примере рек Чу и Талас [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <https://articlekz.com/article/16330> (дата обращения: 30.09.2018)

А.Т. Жансаутова, М.А. Казбекова

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Международный и казахстанский опыт в вопросах водной безопасности и водных ресурсов: институциональные и нормативно-правовые аспекты

Аннотация. Представлена систематизация подходов ООН к водной безопасности, проанализированы ключевые доклады и публикации по данной тематике. Обобщен опыт зарубежных стран (Кения, Саудовская Аравия, Иордания, Эквадор, Израиль, Турция и др.) в вопросах регулирования водных ресурсов. Казахстанский опыт отличается разработанностью нормативно-правовой базы, наличием уполномоченного государственного органа в сфере водных ресурсов и видением проблемы водной безопасности в концепциях перехода к зеленой экономике и внешней политике. Вместе с тем актуализирован вопрос разработки государственной программы водной безопасности. Поэтому необходим комплекс мер по совершенствованию институтов, государственных программ и законодательства.

Ключевые слова: водная безопасность, водные ресурсы, водный фактор.

А.Т. Жансаутова, М.А. Казбекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Су қауіпсіздігі мен су ресурстары мәселесіндегі халықаралық және қазақстандық тәжірибе: институционалдық және нормативті-құқықтық аспектілер

Аннотация. Су қауіпсіздігіне байланысты БҰҰ-ның көзқарастары жүйеленеді, аталған тақырыпта негізгі баяндамалар мен жарияланымдар, еңбектерге талдау жасалған. Су ресурстарын реттеу мәселелеріне қатысты шетел (Кения, Сауд Арабиясы, Иордания, Эквадор, Израиль, Түркия және т.б) тәжірибесі жинақталған. Қазақстандық тәжірибе нормативті-құқықтық базаның, су ресурстары саласында өкілетті мемлекеттік органдардың болуымен және су ресурстары қауіпсіздігі мәселесін жасыл экономика мен сыртқы саясат тұжырымдарына көшуді байланыстыруымен ерекшеленеді. Сонымен бірге, су қауіпсіздігі жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны жасау мәселесі де алға қойылған. Қазіргі кезеңде еріген қар суларының көбеюіне байланысты жиі болатын су тасқындарының арқасында жаңа сын-тегеуріндер пайда болды. Сондықтан да, мемлекеттік бағдарламалар мен заңнаманы, институттарды кемелдендіретін кешенді іс шаралар қажет.

Түйін сөздер: су қауіпсіздігі, су ресурстары, су факторы.

References

1. Volkova L.V. Metodika provedeniya sotsiologicheskogo issledovaniya [Methods of conducting sociological research]. (Publishing center of RSU of oil and gas, Moscow, 2014).
2. Zhuravlova V.A. Metod ekspertnogo otsenivaniya: istoricheskaya eksplikatsiya i sovremennaya model' [Method of expert estimation: historical explication and modern model] Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov, [Bulletin of Peoples Friendship University of Russia], **2**, 28-38 (2012).
3. Osnovnyye svedeniya Vsemirnogo dnya vodnykh resursov [Main information about Worldwide day of water resources]. Available at: <http://www.un.org/ru/events/waterday/background.shtml> (accessed 30.09.2018).
4. Global'nyye voprosy povestki dnya [Global questions of agenda]. Available at: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/water/index.html> (accessed 30.09.2018).
5. Doklad o Tselyakh v oblasti ustoychivogo razvitiya [Report about aims in sphere of sustainable development]. (UN, New-York, 2018).
6. The United Nations World Water Development Report 2018. Nature-based solutions for water. (UNESCO, Paris, 2018).
7. Alekhova A. Eksperty nashli sposob izbavit' RK i KNR ot problemy defitsita vody [Experts found the method how RK and CPR can to get rid of a problem of deficiency of water]. Available at: <https://365info.kz/2018/09/eksperty-nashli-sposob-izbavit-rk-i-knr-ot-problemy-defitsita-vody/> (accessed 30.09.2018).
8. Kiselova T. Kakoy region Kazakhstana zatopit sleduyushchim? Uchenyy proanaliziroval pavodki [Which region of Kazakhstan will be flooded next? Experts analyzed floods] Available at: <https://365info.kz/2018/03/kakoj-region-kazahstana-zatopit-sleduyushchim-uchenyj-proanaliziroval-pavodki/> (accessed 30.09.2018).
9. Kiselova T. K pavodkam ne gotovy: lyudi mogut snova postradat' [We are not ready to floods: people can suffer again]. Available at: <https://365info.kz/2018/03/k-pavodkam-ne-gotovy-lyudi-mogut-snova-postradat-etoj-vesnoj-shibutov/> (accessed 30.09.2018).
10. Kayyrbayeva ZH.K. Problema transgranichnykh rek mezhdru Kazakhstanom i Kitayem [Problem of transboundary rivers between Kazakhstan and China]. Available at: <https://articlekz.com/article/7251> (accessed 30.09.2018).
11. Suleymen M. B. Vodnyye resursy kak faktor bezopasnosti v Tsentral'noy Azii [Water resources as a factor of security in Central Asia], Vestnik Kazakhskogo natsional'nogo universiteta imeni Al-Farabi [Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University], **1-2** (51-52), 116-121 (2011).

12. Kukeyeva F.T., Ormysheva T.A. Vodnyye problemy v Tsentral'noy Azii: na primere rek Chu i Talas [Water problems in Central Asia: on example of the rivers Chu and Talas]. Available at: <https://articlekz.com/article/16330> (accessed 30.09.2018).

Сведения об авторах:

Жансаутова А.Т. – Журналистика және саясаттану факультетінің PhD докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Казбекова М.А. – саясаттану ғылымдарының кандидаты, саясаттану кафедрасының доценті м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш. 6, Астана, Қазақстан.

Zhansautova A.T. – PhD doctorate of the faculty of Journalism and Politics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Astana, Kazakhstan.

Kazbekova M.A. - Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str. 6, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 11.15.45

А.С. Жолдыбалина, Ж.М. Санхаева

*Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики
Казахстан, Астана, Казахстан
(E-mail: zholdybalina@kisi.kz)*

Повышение потенциала женщин в политике: международный опыт

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы усиления участия женщин в общественно-политической жизни страны. В условиях протекания модернизации 3.0 для Казахстана становится важным изучение международного опыта повышения участия женщин в политической жизни. Тем самым, в статье представлены основные механизмы активного включения женщин в процессы принятия и влияния на политические решения посредством повышения их представленности в государственном и неправительственном секторах.

На сегодняшний день можно выделить 3 подхода к повышению женского участия в политике. А именно посредством реформирования избирательной системы, стимулирования партий и поддержки женского участия через деятельность НПО. Все эти меры имеют свои отличительные особенности в зависимости от страны, однако представленные механизмы эффективно способствуют усилению представленности женщин в общественно-политической жизни страны.

Ключевые слова: женское политическое участие, гендерные избирательные квоты, гендерный фактор, гендерное равенство, партийные квоты.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-24-30>

Введение. Обеспечение гендерного равенства в различных сферах, в особенности в политике стало одним из направлений государственной политики во многих странах мира. Данная тенденция характерна также для Казахстана, которая ратифицировала международные договора касательно дискриминации женщин. Более того, реализовав Стратегию гендерного равенства на 2006-2016 годы, сформировала обновленную стратегию для обеспечения гендерного равенства - Концепцию семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года.

Согласно данным 2014 года Индекса гендерного равенства ПРООН, Казахстан занимает 59 место среди 152 стран [1]. По результатам исследования 2016 года Индекса гендерного разрыва по версии Всемирного экономического форума, Казахстан занимает 51 место среди 144 стран [2]. В этом же индексе Казахстан занимает 25 место по показателю «Работающие женщины» – доля по отношению к мужчинам.

Постановка задачи. Несмотря на положительную международную оценку Казахстана в обеспечении гендерного равенства, наблюдается ряд тенденций в области обеспечения гендерного равенства. К примеру, удельный вес женщин на руководящих должностях на уровне принятия решений в общей численности государственных служащих в Казахстане в 2016 году составил 9,7% [3].

В целом, недостаточно высокое участие женщин в политике характерно не только для Казахстана, это мировая тенденция. На сегодняшний день в мире гендерный разрыв в сфере охраны труда преодолен уже на 96%, в образовании – на 93%, а в политическом участии – только на 20% [4]. В виду этого в мировой практике реализуются различные механизмы повышения потенциала женского участия в общественно-политической жизни страны, что требует их всестороннего изучения для выявления наиболее позитивных и эффективных мер повышения уровня женского участия.

В этой связи целью исследования является изучение международного опыта продвижения женщин в политике посредством государственных и гражданских институтов.

В рамках анализа механизмов реализации гендерной политики были использованы такие методы исследования как сравнительный и статистический анализы.

В результате проведенного исследования можно выделить следующие международные тренды в области обеспечения гендерного равенства. Как показывает анализ различных практик в зарубежных странах существуют следующие механизмы продвижения женщин в политике:

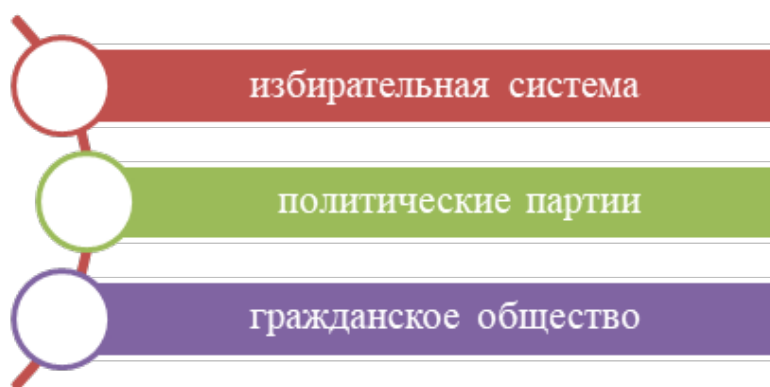

Рисунок 1. Механизмы продвижения женщин в политике

1. Посредством реформирования избирательной системы

На уровень представленности женщин на выборных должностях в конкретной стране влияют несколько факторов, таких как, устройство политической и избирательной систем, степень институционализации процесса принятия решений, уровень развития экономики и культуры общества в целом.

В настоящее время в ряде стран существует следующий опыт продвижения женщин в политику посредством избирательного процесса:

- гендерные избирательные квоты. Как показывает анализ избирательного законодательства, в 64 странах законодательно установлены избирательные квоты для женщин. На сегодняшний день гендерные избирательные квоты являются наиболее широко распространенными законодательно установленными временными специальными мерами, направленными увеличить процентную долю кандидатов женщин, выдвигаемых на выборах, или резервирование мест в законодательных органах за членами женского пола.

Гендерные избирательные квоты для выборных должностей и должностей в государственном секторе могут быть прописаны в Конституции или в соответствующих законах (о политических партиях, о государственной службе и т.д.).

В Финляндии в марте 1995 года был принят дополненный закон о равенстве, а также положение о равенстве полов было включено в пересмотренную конституцию Финляндии как одно из основных декларируемых ею прав. Одним из нововведений закона было принятие квоты, в соответствии с которой представительство каждого пола среди членов государственных и муниципальных комитетов, комиссий, рабочих групп и других органов, занятых разработкой и принятием решений, не должно быть менее 40%.

В Швеции, начиная с 1994 года политические партии, идущие на выборы, включают в свои избирательные списки одинаковое количество мужчин и женщин. Во Франции принят закон, требующий равного представительства женщин и мужчин в списках кандидатов партий в нижнюю палату парламента. Если это условие не выполняется, происходит сокращение финансирования партий государством. Чем больше разница между полами, тем в большем объеме сокращается финансирование. На местных выборах в советы

французских департаментов избиратели голосуют за двух кандидатов разных полов. Таким образом, на местном уровне достигается гендерный паритет.

В Норвегии партии сами приняли квоты без внесения изменений в законодательство. Партии установили нижний предел для одного пола в списках кандидатов в объеме 40%, некоторые партии установили 50% квоту с уточнением, что на первых двух местах в каждом списке должны быть представлены оба пола. В результате такой политики представительство женщин в парламенте Норвегии составляет 40%. Более того, в Норвегии закон о квотах распространяется на все общественные организации и на участие женщин в руководстве компаниями.

- увеличение государственного финансирования тех политических партий, которые учитывают гендерный фактор в своей деятельности (имеются в виду не только финансовые стимулы, но и предоставление бесплатного доступа к государственным СМИ в ходе избирательных кампаний).

В 61% стран политические партии ввели гендерную квоту самостоятельно посредством фиксации ее в партийных документах (уставах, программах и пр.). В 38% странах гендерная представленность закреплена на законодательном уровне, обязывающей партии включать женщин в партийные списки. В 20% странах за женщинами закреплена квота на определенное количество мест в парламенте. В целом, как показали исследования, страны, которые используют квоты, достигнут гендерное равенство через 18-22 года, а страны, которые не используют квоты, только через 72 года [5].

2. Через политические партии

Как показывает международная практика, через политические партии существуют следующие методы повышения доли женщин в политике:

- представительство женщин на руководящих постах в политических партиях, которое прописано в уставных документах партии. Например, Свод правил Лейбористской партии Соединенного Королевства включает положение, гарантирующее представительство женщин в Национальном исполнительном комитете партии. Для руководящего состава партии Христианско-демократический союз Германии установлена квота для женщин в 33%; в случае недобора этой квоты по результатам внутрипартийных выборов, выборы проводятся повторно.

Более того, некоторые партии вводят особые правила по обеспечению гендерного равенства в руководстве партии. Например, «Зеленая партия» Германии предусматривает институт двойного председательства, когда во главе партии стоят два сопредседателя, мужчина и женщина [5, 67 стр.].

- представительство женщин в процессах и мероприятиях, связанных с принятием решений. Например, Либеральная партия Канады в провинции Онтарио требует, чтобы, направляя делегатов с правом голоса на ежегодные общие собрания, партийная организация каждого округа гарантировала уровень минимального участия в ней представителей обоого пола [5, 68 стр.].

- поощрение создания женских секций и других партийных структур. Женская секция (или женское крыло) представляет собой структуру внутри партии, цель которой – содействие участию женщин в деятельности партии. Такие структуры могут играть одну из основных ролей в деле поддержки политической карьеры женщин, разъясняя важные вопросы членам партии, оказывая поддержку развитию лидерских качеств у женщин, помогая в отборе потенциальных новых членов партии и кандидатов от партии, а также предоставляя ресурсы и/или поддержку женщинам, выставившим свою кандидатуру на государственную должность.

- введение добровольных партийных квот. Партия «Союз 90/Зеленые» (Германия) и Австрийская партия зеленых предусматривают, что в партийном списке должно быть не

менее 50% женщин. Социалистическая рабочая партия Испании ставит целью добиться 40% женщин в списках своих кандидатов. Все партии Швеции придерживаются принципа чередования («зипперинг»), когда мужчины и женщины чередуются в партийном списке кандидатов таким образом, чтобы женщины составляли не только 50% кандидатов, но и максимально близко подходили к 50% от числа избранных депутатов. В результате Швеция занимает четвертое место в мире по уровню представительства женщин и 45% мест в парламенте страны занимают женщины [5, 85 стр.].

Таблица 1 - Партийные квоты в различных странах

Страна	Партии	Квота (% женщин)
Италия	Демократическая партия	50
Нидерланды	Партия труда	50
Исландия	Социал-демократический союз	40
	Прогрессивная партия	40
Австрия	Социал-демократическая партии	40
Германия	Социал-демократическая партия	40
	Христианско-демократический союз	33,3

Партийные квоты устанавливаются двумя способами:

- добровольно принимаются политическими партиями путем внесения изменений в учредительные документы партии, уставы и своды правил. Обычно такая партийная квота составляет от 25% до 50% кандидатов;

- добровольные квоты обычно устанавливают в официальных законах о квотировании (законодательство о выборах, политических партиях и др.) [6].

3. Проекты гражданского общества

Опыт других стран показывает, что другим механизмом выдвижения и продвижения женщин в политику являются сектор неправительственных организаций, так как, работа в сфере НПО формируют такие навыки, как ведение агитационно-пропагандистской деятельности, лоббирование, формирование бюджета, навыки общения и работы с населением. Более того, сектор НПО через различные проекты и программы могут проводить обучение, направленное на образование женщин, которые хотят заниматься политической деятельностью.

Как показывает анализ, ряд стран осуществляли продвижение женщин в политику через проекты НПО. Такая практика характерна для гражданского сектора США и Европы, в особенности через различные обучающие проекты и имиджевые проекты. Рассмотрим самые наиболее удачные проекты [6, 169-227 стр.]:

- самый известный проект сектора гражданского общества в Соединенных Штатах является организация «Список ЭМИЛИ» (EMILY's List), которая предоставляет финансовую поддержку женщинам-кандидатам на выборные должности.

Эта группа привлекает и обучает женщин-кандидатов, а также обнародует их имена с целью сбора пожертвований на их кампании от сторонников по всей стране. С момента своего основания в 1985 г. группа «Список ЭМИЛИ» помогла избранию более 100 женщин в Палату представителей Соединенных Штатов, 19 женщин – в Сенат, 10 женщин – на должность губернатора и более 500 женщин – в выборные органы штатов и в местные органы власти [5, 186 стр.];

- к другим проектам гражданского общества в Соединенных Штатах относятся «Ей следует баллотироваться» (She Should Run) и «Назначьте ее» (Appoint Her).

Поводом для создания проекта «Ей следует баллотироваться» послужили статистические данные, согласно которым женщины реже мужчин задумываются о возможности баллотироваться на выборах. Проект «Ей следует баллотироваться» - онлайн-система выдвижения кандидатов на выборы, которая дает гражданам возможность предложить имя женщины, которая, по их мнению, должна со временем баллотироваться на какую-либо должность¹;

- внепартийный «Проект 2012», предпринятый по инициативе Центра поддержки политической деятельности американских женщин. Данная кампания, в рамках которой демонстрировался видеофильм Consider this Your Invitation («Рассматривайте это как персональное приглашение»), была адресована женщинам от 45 лет и старше, особенно представляющим профессии, которые обычно недостаточно представлены в политике (тем, что в этом возрасте женщины уже, скорее всего, достигли вершин профессиональной карьеры, меньше отягощены семейными обязанностями, а также обладают финансовой независимостью [5, 179 стр.]);

- женский клуб «50/50» тоже использует эту программу обучения, цель которой – привлечение женщин к участию в политической и общественной жизни и культивирование у них амбиций для выдвижения на выборные должности. В Ирландии организация гражданского общества «Женщины за выборы» регулярно проводит программу INSPIRE, предусматривающую платное обучение, цель которого – выработка уверенности в своих силах и развитие навыков у женщин, желающих заниматься политической деятельностью².

В ее рамках 11 членов Европейского парламента, представляющие широкий спектр политических партий, выразили согласие выступить в качестве наставников женщин-политических активистов.

- одним из лучших сетевых порталов знаний по вопросам расширения возможностей женщин в политике является iKNOW Politics (Международная сеть знаний по вопросам участия женщин в политической жизни)³.

Она представляет собой веб-сайт, поддерживаемый рядом соответствующих заинтересованных сторон, в том числе, Программой развития ООН (ПРООН), структурой «ООН-Женщины». Этот проект можно охарактеризовать как рабочую среду, действующую в онлайн-режиме в качестве источника информации для лиц, занимающих выборные должности, кандидатов, лидеров и членов политических партий, исследователей, студентов и других специалистов-практиков, интересующихся возможностями продвижения женщин в политической сфере.

Заключение. В целом, по мнению международных экспертов в сфере гендеристики обеспечение гендерного равенства во многих сферах повышает доверие общества к политической системе, оказывает влияние на формирование повестки дня в политике, более того, содействует социально-экономическому развитию.

Список литературы

1. Human Development Report. United Nations Development Programme [Электрон. ресурс]. – 2014. - URL: <http://hdr.undp.org/en/indicators/68606> (дата обращения: 01.02.2018).
2. The Global Gender Gap Report 2016. World Economic Forum. – 2016. - URL: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/rankings/> (дата обращения: 01.02.2018).
3. Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. – 2016. - URL: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384> (дата обращения: 01.02.2018).

1 <https://www.sheshouldrun.org/>

2 <https://www.oneclub.org/gender-equality/>

3 <https://iknowpolitics.org/en>

4. The Global Gender Gap Report 2013. World Economic Forum. – 2013. - URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf (дата обращения: 01.02.2018).
5. Поддержка участия женщин в деятельности политических партий. Руководство. БДИПЧ ОБСЕ [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/146301?download=true> (дата обращения: 01.02.2018).
6. Финансирование политических партий и избирательных кампаний. Руководство по финансированию политической деятельности. – International Institute for Democracy and Electoral Assistance [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/funding-of-political-parties-and-election-campaigns-RU.pdf> (дата обращения: 01.02.2018).

А.С. Жолдыбалина, Ж.М. Санхаева

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты, Астана, Қазақстан

Әйелдердің саясаттағы ролін арттыру: халықаралық тәжірибе

Аннотация. Мақалада әйелдердің елдің қоғамдық-саяси өмірінде қатысуын арттыру мәселелері қарастырылады. 3.0 Жаңғыруды іске асыру барысында Қазақстан үшін әйелдердің саясатқа қатысуын арттырудың халықаралық тәжірибесін зерттеу маңызды болып табылады. Сондай-ақ, мақалада әйелдердің қоғамдық және үкіметтік емес секторлардағы өкілдігін ұлғайту арқылы саяси шешімдер қабылдау мен әсер ету процестеріне әйелдерді белсенді қатыстырудың негізгі механизмдері ұсынылған.

Бүгінгі күнде әйелдердің саясатқа қатысуын арттыруда 3 тәсіл бар, атап айтқанда, сайлау жүйесін реформалау, саяси партияларды ынталандыру арқылы және де ҰЕҰ-ның қызметі арқылы әйелдердің қатысуын қолдау. Барлық осы үш тәсілдің өз ерекшеліктері бар, бірақ ұсынылған механизмдер елдің әлеуметтік-саяси өміріндегі әйелдердің өкілдерін нығайту жолында тиімді ықпал етеді.

Түйін сөздер: әйелдердің саяси белсенділігі, гендерлік сайлау квоталары, әйел факторы, гендерлік теңдік, партия квотасы.

A.S. Zholdybalina, Zh.M. Sankhayeva

Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Increasing women's participation in politics: international experience

Abstract. The article examines the issues of strengthening the participation of women in the socio-political life of the country. In the context of the ongoing modernization of 3.0, it becomes important for Kazakhstan to study the international experience of increasing the participation of women in political life. Thus, the article presents the main mechanisms for the active inclusion of women in the processes of making and influencing political decisions by increasing their representation in the state and non-governmental sectors.

To date, there are 3 approaches to increasing women's participation in politics. Namely, through the reform of the electoral system, the stimulation of parties and the support of women's participation through the activities of NGOs. All these measures have their own distinctive features depending on the country, however, the mechanisms presented effectively contribute to strengthening the representation of women in the socio-political life of the country.

Key words: women's political participation, gender selective quotas, gender, gender equality, party quotas

References

1. Human Development Report. United Nations Development Programme. Available at: <http://hdr.undp.org/en/indicators/68606> (accessed 01.02.2018).
2. The Global Gender Gap Report 2016. World Economic Forum. Available at: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/rankings/> (accessed 01.02.2018).

3. Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года [The concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030.] Available at: <https://egov.kz/cms/ru/law/list/U1600000384> [in Russian]. (accessed 01.02.2018).

4. The Global Gender Gap Report 2013. World Economic Forum. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf (accessed 01.02.2018).

5. Podderzhka uchastia zhanshin v deyatelnosti politicheskikh partii. Rukovodstvo. BDIPCH OBSE [Support for women's participation in the activities of political parties. Guide. The OSCE / ODIHR]. Available at: <https://www.osce.org/ru/odihr/146301?download=true> [in Russian]. (accessed 01.02.2018).

6. Finansirovanie politicheskikh partii i izbiratel'nyh kampanii. Rukovodstvo po finansirovaniu politicheskoi deyatelnosti. International Institute for Democracy and Electoral Assistance [Financing of political parties and election campaigns. Guide to the financing of political activities. International Institute for Democracy and Electoral Assistance]. Available at: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/funding-of-political-parties-and-election-campaigns-RU.pdf> [in Russian]. (accessed 01.02.2018).

Сведения об авторах:

Жолдыбалина А.С. – руководитель отдела социально-политических исследований, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, ул. Бейбитшилик 4, Астана, Казахстан.

Санхаева Ж.М. – старший научный сотрудник отдела социально-политических исследований, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, ул. Бейбитшилик 4, Астана, Казахстан.

Zholdybalina A.S. - Head of the Department of Social and Political Studies of the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Beybitshilik str., Astana, Kazakhstan.

Sankhayeva Zh.M. - Senior Research Fellow at the Department of Social and Political Studies of the Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Beybitshilik str., Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 31-38pp.

<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

XFTAP 11.01.61

Е.К. Қожбанхан¹, Б.А. Габдулина², А.Д. Калдыбекова³, С. Өзбек⁴

¹²³*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

⁴*Коджаели университеті, Измит, Түркия*

(E-mail: ¹kozbankhan@gmail.com, ³aidanakaldybekova@gmail.com)

Француз ғалымы Луи Альтюссердің теориясы контекстінде идеология ұғымын жаңадан қарастыру

Аннотация. Бұл мақалада идеология ұғымының шығу тарихы және бұл ұғымның белгілі бір ғылыми зерттеу объектісі ретінде қалыптасу үрдістері қарастырылған. Идеология ұғымының ғылыми тұрғыдан нақты әрі ғалымдар тарапынан келісілген ортақ бір анықтамасы жоқ. Осы орайда, мақалада идеология ұғымына француз ғалымы Луи Альтюссердің идеология және мемлекеттің идеологиялық аппараттары теориясы контекстінде жаңадан түсініктеме берілген. Идеология терминін (жалған) сана, ой, белгілі бір көзқарастар жиынтығы сияқты метафизикалық тұрғыдан емес, билікке бағынушы субъектілерді өндіріп шығаратын және түрлі жолдар арқылы қоғамдық құрылымдар ішінде әрекет етулерін қамтамасыз ететін праксис ретінде қарастыру мәселесі алға тартылған.

Сонымен қатар, идеология ұғымының негізгі табиғаты мен идеологияның белгілі бір идеяны қалыптастыру барысындағы негізгі құрылымдары мен құралдары қарастырылған. Бұл өз кезегінде, эпистемологиялық тұрғыдан идеология ұғымының тек қана дұрыс ойлау мағынасындағы ортодоксия ретінде емес, дұрыс праксис немесе перфомативті әрекетте болу мағынасында ортопраксис тұрғысынан қарастыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: идеология, идея, мемлекеттің идеологиялық аппараттары, субъект, билік, мемлекет, интерпелляция, праксис.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-31-38>

Адам – табиғатынан идеологиялық жануар [1, 171 б.].
Луи Альтюссер

Кіріспе. Идеология – барлық әлеуметтік ғылымдардың ішінде ең күрделі ұғымдардың бірі болып табылады. Ең алғашқы мәселелердің бірі – идеологияның табиғаты туралы зерттеу жұмысы барысында ғалымдар арасында келісілген ортақ анықтаманың болмауы. Эндрю Хейвудтың айтуынша, мұның екі себебі бар: «Ең алдымен, барлық идеология ұғымдары теория мен тәжірибе арасында бір байланыс құратындықтан, аталмыш термин бір жағынан саясатта идеялар мен сенімдер арасындағы қарым-қатынасты, екінші жағынан болса, материалдық өмір және белгілі бір саяси позиция нәтижесінде (...) қатал көзқарастарды күн тәртібіне шығарады. Екіншіден, идеология ұғымы әр қашан саяси идеологиялар арасындағы күрестің шеңберінде ғана қарастырылып келді. Тарихқа көз жүгіртетін болсақ, идеология ұғымы бәсекелес идея немесе наным-сенім жүйелеріне қарсы шабуыл қаруы ретінде пайдаланылды. Сондықтан, ХХ ғасырдың екінші жартысына дейін, бейтарап және объективті түрде қарастырылған идеология ұғымы кеңінен қолданылмаған еді [2, 7 б.]».

Идеология ұғымының тарихы. Идеология ұғымы туралы жазылған ең соңғы зерттеулерге назар аударатын болсақ, заманауи идеология термині француз революциясы кезінде пайда болған. Термин алғашқы рет 1796-1798 жылдар арасында Париждегі Франция институтының «Зияткерлік факультеттегі естеліктер» атты баяндамаларында Антуан Дестют де Траси

тарапынан қолданылған. Сондай-ақ, сол уақытта Пьер Жан Жорж Кабанис, Пьер Дану, Николя де Кондорсэ, Пьер Клод Франсуа Дону, Жермена де Сталь сияқты бұл институттың бір топ азаматтары өздерін идеолог ретінде санаған болатын [3, 70 б.].

Идеология термині грек тілінің *eidōs* пен *logos* сөзінің бірлігінен құралған және «идеялар ғылымы» немесе «ойлар туралы ғылым» ретінде қарастырылуы мүмкін. Идеологияны «ғылымдардың патшайымы» ретінде қарастырған Дестют де Трасидің негізгі мақсаты сөз бен ой бостандығын нақты тәжірибеде жүзеге асыру және ғылымды теологиядан бөліп алу болатын.

Проблеманы тұжырымдау. Бүгінгі күнде идеология туралы көп нәрсе айтуға болады және бұл көптеген мәселелермен байланыстыра отырып қарастыруға болатын терминдердің бірі. Сондықтан бұл мақалада идеология терминін француз ғалымы Луи Альтюссердің теориясы контекстінде қарастыруға тырысамыз. Басқа сөзбен айтқанда, идеология терминін (жалған) сана, ой, белгілі бір көзқарастар жиынтығы сияқты метафизикалық тұрғыдан емес, субъектілерді өндіріп шығаратын және түрлі жолдар арқылы қоғамдық құрылымдар ішінде әрекет етулерін қамтамасыз ететін праксис ретінде қарастыру көзделген. Осыған орай мақалада келесі сұрақтарды алға тартып, оған жауап іздестіру көзделген: Идеологияның негізгі табиғаты не? Идеология мен шындықтың арасындағы қатынасты қалай түсінуге болады? Адамдардың қоғамдық өмір сүру формаларын, ойлау және сенім жүйелерін қалыптастыру барысында идеологияның маңыздылығы неде? Идеологияның субъектілерді белгілі бір билікке немесе күшке бағындыру тетіктері қалай жұмыс істейді?

Луи Альтюссердің идеология теориясы. Луи Альтюссердің идеология теориясында идеологияны экономикалық құрылымнан және оның қатынастарынан бөліп алып, оны кеңінен қарастырады. Альтюссердің пайымдауынша, идеология – адамдар мен олардың әлемі арасында орын алған қарым-қатынастар жиынтығы болып табылады. Толығырақ айтқанда, адамдар мен олардың шынайы өмір сүру шарттары арасында қалыптасқан қиял пердесі немесе алдамшы елес. Сондықтан, идеологияны адамның өзінің әлемімен, яғни шынайы өмір сүру шарттарымен құрған шынайы қатынастар ретінде емес, бұл шынайы қарым-қатынастардың табиғатын өзгертіп, оны алдамшы қылатын бір қиял пердесі ретінде түсінуге болады [4, 226 б.]. Альтюссер идеология терминінің шынжырларын босатып, еркін жіберген және оны билеуші топтың халыққа қабылдатқан идеялар жиынтығынан гөрі, қоғамдағы барлық адамдарды қамтуы үздіксіз болатын және әр жерге жайылған праксистер жиынтығы ретінде жаңадан сипаттаған. Осылайша, бүтін халықтың бұл өмірдегі барлық белсенді әрекеттеріне өзінің праксистері арқылы жасырын араласып, түп нәтижесінде үстем болып тұрған жоғарғы мүддеге қызмет етеді [5, 104 б.].

Альтюссердің идеологиясының теориясы сырттан емес, ішінен жұмыс істейді. Нәтижесінде, қалыптасып отырған идеологиялық тәртіп барлық адамның ойлау мен өмір сүру формасына ықпал етеді және қоғамдық құндылықтардың қалыптасуында өте маңызды рөлге ие. Бұл да өз кезегінде, қоғамды үнемі жаңадан қалыптастырып, жаңғыртуға мүмкіндік береді. Альтюссердің айтуынша, идеологиядан қашып құтылу мүмкін емес. Адамдарға үстем болып тұрған құндылықтарды интернализациялап, мұның да олардың өмір сүретін жүйесімен үйлесімді болуына немесе жаңа үйлесімді өмір жүйелерін қалыптастыруға мүмкіндік береді [6, 72 б.].

Идеология және мемлекеттің идеологиялық аппараттары. Альтюссер мемлекет туралы теориясын қалыптастырып, дамыту үшін мемлекеттің негізгі қызметтерін методологиялық тұрғыдан екіге бөледі: мемлекеттің репрессивті аппараттары және мемлекеттің идеологиялық аппараттары. Шындығында бұл екеуі бір нәрсе, яғни бір тұтас болып табылады. Альтюссердің айтуынша, идеология – мемлекеттің репрессивті аппараттарының механизмдерін жұмыс істететін инструмент. Осы себепті оның табиғатында күш қолдану немесе мәжбүрлеу деген сияқты сипаттамалар бар. Нәтижесінде идеология арқылы

мемлекеттің өрісі мен ықпал ету алаңы кеңейеді [7, 93 б.]. Нарықтық экономикаға негізделген капиталистік қоғамда мемлекеттің репрессивті аппараты қоғамдық аланда болса, мемлекеттің идеологиялық аппараттары қоғамның жеке алаңында орын алады. Қысқасы, бүгінгі күні мемлекетті тиімді басқара білу үшін мемлекеттің репрессивті аппаратына ие болу жеткіліксіз. Сонымен қатар, идеология және мемлекеттің идеологиялық аппараттарына да ықпалды бола білу қажет.

Мемлекеттің идеологиялық аппараттары – отбасы, медиа, белгілі бір көзқарастың қалыптасуында маңызды рөл ойнайтын діни праксистер және білім беру жүйесі сияқты институттарды қамтиды. Мемлекетте тұтастықты қамтамасыз ететін идеологиялық аппараттардың саны көп. Осы топқа әдебиет, бұқаралық ақпарат құралдары, білім беру, этика, құқықтық ережелер жатады. Мемлекет идеологиялық аппаратының функциясы – идеологияны қалыптастыру және сол арқылы қоғамды басқару болып табылады. Сонымен қатар, нарықтық экономикаға негізделген капиталистік қоғамдағы қатынастардың үнемі жаңадан қалыптасуына мүмкіндік береді [8, 26 б.]. Методологиялық тұрғыдан мемлекеттің идеологиялық аппараттарын репрессивті аппараттарынан бөліп қарастыруының негізгі себебі де, жаһандану дәуірінде қоғамды тек бір күшпен қорқыту арқылы бағындырудың мүмкін еместігін көрсетуде. Мемлекеттің идеологиялық аппараттарына ие болған топ немесе белгілі бір азшылық тек қана үстемдік етіп қана қоймай гегемониясын да қалыптастырып отырады. Осы орайда, Альтюссер мемлекеттің түрлі идеологиялық инструменттері арқылы (білім беру жүйесі, денсаулық сақтау мекемелері, түрме және т.б.) қоғамдық қатынастарды жаңадан қалыптастыратынын және осы арқылы легитимділігін әр қашан жаңадан қайта өндіріп отыратындығын алдыға тартады.

Идеология мен білім арасындағы байланыс. Альтюссердің пайымдауынша, идеология ғылыми білімдер арқылы үнемі расталып, ғылыми аргументтерге негізделіп отыру қажет. Мысалға, орта ғасырдағы феодалдық қоғамдарда бұл діни шіркеулер тарапынан жүзеге асырып отырған, ал бүгінгі капиталистік қоғамда бұл қызметті «білім беру» жүйесі атқаруда. Макс Вебер білім беру жүйесін және дисциплинаны қарастыру барысында бұны әскери құрлымдардық қалдықтары ретінде қарастырып, білім беру арқылы қамтамасыз етілген дисциплинаның келесі мақсаттарын тізбектеп береді: саяси биліктің әрекеттерін рационализациялау; көп адамдардың үксас өмір сүру шарттары мен принциптері негізінде мойынсұнуды қамтамасыз ету; басқарушы топтың үстемдігін қорғау және өміршендігін қамтамасыз ету; ережелер мен статус-квоға бағыну; батырларды құрметтеу; халықтың арасында бірыңғай әдеттерді қалыптастыру; халықты бірлік және тұтастық ішінде психологиялық тұрғыдан жаңадан идентификациялау; ортақ мақсат пен сезім қалыптастыра отырып, алдын ала жоспарланған өмірге бейімдеу; әлеуметтік этика, міндет пен жауапкершілікті дамыту [9, 221-223 б.].

Платон «Мемлекет» деген еңбегінде адамдардың жастық шақтан бастап қатаң тыйымдары қалыптасып қалған әлемде тәлім-тәрбие алып, мемлекетіне адал қызмет ететін, ақылды, мінсіз және батыр азаматтарды жаратуды мақсат еткендігін айтады [10, 107 б.]. Платон да мемлекеттің өміршендігін ұзарту үшін міндетті түрде халықтың қолдауына ие болу керек екендігін және аристократиялық идеологияның қажеттілігін атап кеткен. Яғни, биліктің легитимділігі сендірілген массаны қажет етеді [11, 151 б.].

Осындай анықтамалар берілгеннен кейін келесі қарапайым сұрақты қою ақылға қонымды: Осының барлығы не үшін қажет? Бұл сұраққа Альтюссердің өзінің сөзімен жауап беретін болсақ былай болар еді: «Әрине, өзі өмір сүретін қоғамдағы барлық жоғарғы құндылықтарды, абсолютті күшке және ең алдымен мемлекетке деген абсолютті құрметті сол кішкентай баланың мыйына сіңдіру үшін» [12, 115 б.].

Орта ғасырдағы шіркеу мен отбасы арасындағы өзара байланыс бүгінгі күні білім беру мен отбасы арасындағы өзара байланысқа айналған. Осылайша, білім беру мемлекеттің

немесе сөздің кең мағынасында биліктің әрекеттерін заңдастыру инструменті болғандығы, яғни идеологиялық аппараттары ретінде қолданылуы мүмкін екендігі ашық.

Идеология және субъект. Батыстың көптеген ғалымдары идеология теориясын жалпы экономикалық жүйемен байланыстыра отырып қарастырған. Осы себептен идеология туралы теорияларда кемшіліктер орын алып отырған. Бұл кемшіліктерді алдын алу мақсатында Альтюссер идеологияны тек экономикалық процесстермен байланыстырып қана қоймай, оны қоғамдық және философиялық мәселелермен байланыстырып қарастырады. Нәтижесінде, идеология экономикалық ғана емес, сонымен қатар социологиялық, философиялық, саяси негіздерін алдыға тартады.

Альтюссер адамды жеке тұлға немесе нақтырақ айтқанда индивид ретінде қарастырудан бұрын бір субъект ретінде қарастырады. Субъект – идеологияның тасушысы және қоғамдық құрылымдарда оны жаңа буындарға беру ретінде Альтюссердің ойлау жүйесінде орын алады.

Адамдардың көзқарастары елес сияқты алдамшы бейнелер және шындыққа сәйкес келмейтін идеология арқылы қалыптасады [13, 89 б.]. Бір қызығы, идеологияның тарихы жоқ. Қалыптасқан құрылымдық формаларына қарамастан, идеологияның функциясы мен құрылымы тарих бойы өзгеріссіз және тұрақты болып қала беруде. Идеологияның өткен өмірі мен болашағы жоқ және адам өмірге келмей тұрып субъект ретінде қалыптаса бастайды [13, 106 б.]. Альтюссердің теориясында идеологияның өткен өмірі мен болашағы жоқ деген сипаттамасы Зигмунд Фрейдтің бейсаналық ұғымымен тікелей байланысты. Сондықтан да бейсаналық сияқты идеология барлық жерде және тарих бойы өзгеріссіз жалғасып келеді [13, 82 б.].

Альтюссердің пайымдауынша, идеология адамдарды субъекттер ретінде сипаттап, оларды субъект деп шақырады және қайтадан жаңа есім береді. Сондықтан әр идеология субъекттердің үстіне отырғызылған. Бір идеологияның басқасына қарағанда бір өзгешелігі бар болса да бұлардың барлығы өздеріне бағынышты субъекттер үнемі қалыптастырып отырады немесе жаратады. Субъекттер үшін идеология бар және идеологияның жүзеге асырылуы тек қана өзіне бағынышты субъекттерді жарату арқылы ғана мүмкін. Субъекттер идеологияны қалыптастырушы элемент болып табылады. Идеология адамдарды субъектке айналдырып отырады. Сонымен қатар, субъектілер идеологияның материалдық құралдар арқылы жұмыс істейді.

Интерпелляция. Идеологияда интерпелляция, яғни шақыру немесе есім беру арқылы қоғамдағы объекттерге қоғамдық ерекшеліктер береді [14]. Фрейд негізін салған психоанализде субъекті тек қана санаға орналастыру мүмкін емес. Пассивті түрде өздерінің есімдері арқылы шақырылған идеология ішінде субъекттер сол идеология арқылы анықталады.

Кім екендіктері және шығу тегі идеология тарапынан құрастырылады. Мемлекеттің репрессивті аппараттары құқық, сот, полиция және әскер сияқты тікелей немесе жанама түрде күш қолданатын мекемелер болып табылады. Мемлекеттің идеологиялық аппараттары болса отбасы, білім беру және дін сияқты алаңдарда саяси биліктің өрісін кеңейтетін институттар. Осы алаңдардың ішінде адамдарға белгілі бір есім беріліп, идентификация жасалады және мемлекеттің егемендігінің астына кіреді [13, 27 б.]. Франкфурт мектебінің негізін қалаушылардың бірі Макс Хоркхаймер идеология ішінде қалыптасқан субъектінің әрқашан субъективтілігін қорғаған және тұлғалықтың да тоталитарлық жүйенің алдында маңызды құндылық деп санайтын [15, 92 б.]. Әлеуметтік праксистер тұлғаның сипаттамаларын анықтаудан басқа, бұл сипаттамалардың дәрежесі мен қоғамдық праксистертің шекаралары туралы адамда ой қалыптастырады. Осылайша, мемлекеттің идеологиялық аппараттары мен оның праксистері адамға қаланылған формада ойлануға итермелейді. Бұл тұрғыда адамдар әдеттегідей емес, билік тарапынан қаланылған нәрсені ғана көре алады. Билік тарапынан енгізілуі көзделген тәжірибеде адамның жеке

ерекшеліктері анықталып қана қоймай, сол ерекшеліктердің дәрежесі мен шектеулері туралы адамда көзқарас қалыптастырады. Мемлекеттің идеологиялық аппараттары адамдарды биліктің субъектілері ретінде қалыптастырып шығарады және сол адамның биліктің қалауындай ойлануына мүмкіндіктер беретін жолдарды ұсынады. Сол себепті, адам шынайы болып жатқан жағдайды емес, мемлекет тарапынан көрсетілуі қажет деп есептелген нәрсені ғана көреді.

Альтюссердің зерттеуі бойынша қоғамда үш құрылым бар. Бұл экономикалық құрылым, саяси праксистер және идеологиялық деңгей. Әр құрылым идеологиямен тығыз байланысты. Экономикалық құрылым, аты атап тұрғандай, экономикалық қатынастармен байланысты әрекеттер. Мысалы: шикізатты өнімге айналдыру, сол өнімді сатуға арналған әртүрлі маркетингтік шаралар және өнімді сату арқылы пайда көру сияқты экономикалық әрекеттерді қамтиды. Өндіріс - қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыратын экономикалық қызметті жүзеге асыру. Осы бағытта, экономикалық қатынастар материалды болып табылады. Басқаша айтқанда, қалыптасып отырған құрылым және оның жұмыс істеу механизмдері материалды деп сипатталады [16, 299 б.]. Бұл өмір сүру үшін аса қажетті шарттар болып табылады. Сондықтан Альтюссердің пайымдауынша, идеологияның функционалдылығында оның материалды жай-күйі маңызды. Экономикалық әрекеттер арқылы өндіріс қайта қалыптасады және жанданып отырады. Өндірістің сәтті жүзеге асырылуында орын алатын негізгі принциптер мемлекет тарапынан болжанып жоспарланып отырады және болжанып жоспарланған бұл принциптер саяси праксисте анық байқауға болады. Идеологияның үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін идеологиялық деңгей қажет. Альтюссердің осы контекстте алға тартқан өнім және өндіріске бағдарланған әдісі бүгінгі күні клиентке бағытталған әдіске айналып отыр. Басқаша айтқанда, қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға ғана қызмет ететін және қажеттілікке негізделген өндіріс бүгінгі таңда қалауға негізделген және постмодернистік тұтынуға айналды. Дегенмен, бұл жағдайда өзгеріссіз қалып тұрған мәселе - өндіріс және тұтыну формаларында әлі күнге дейін экономикалық тұрғыдан пайда табу мақсатының жасын табуда. Сұраныстың ұсыныстан көп болу заңдылығы теріс айналып, ұсыныстың сұраныстан көбейіп кетуінің нәтижесінде тұтынушы қалауының дифференциалануына алып келді.

Осы орайда, саяси праксистің дегеніміз экономикалық әрекеттердің нәтижесінде ұсынылатын өнімнің қалай бөлісіліп таратылатындығын анықтайтын принциптерді анықтау праксисті. Осы саяси праксистің барысында өндіріске арналған нақты принциптер айқындалады және бұл принциптердің сақталуы күтіледі. Бұл принциптердің жүзеге асырылуы саяси система тарапынан қадағаланып отырады. Қабылданатын заңнамалық ережелер арқылы түскен жалпы пайдадан кімге қанша үлес бұйыратындығы анықталады. Экономикалық мүдделерді қорғау саяси әрекеттер арқылы мүмкін. Адамдардың саяси әрекеттерге араласуы үшін де идеология қажет [17, 47 б.].

Идеологиялық деңгей дегеніміз болса, экономикалық мүдделер және осы мүдделермен байланысты саяси праксистің қалыптастырған жүйенің қажеттіліктерін қанағаттандыруға көзделген әртүрлі әрекеттер жиынтығы. Идеология материалдықпен сипатталған деңгей болғаны үшін материалды қажеттіліктерді қанағаттандыруға қажет практикалар жиынтығы болып табылады. Қалыптасып тұрған жүйенің үздіксіз жұмыс жасап тұруы үшін де үздіксіз жұмыс жасап тұратын идеология қажет [18].

Қорытынды. Идеология ұғымы адамдардың көзқарастарының қалыптасуында маңызды орны бар. Идеология шындық бейнесін өзгертіп, адам мен шындық арасында бір елес пердесін қалыптастырады. Бұл тұрғыдан идеология бір жағынан адамдарда белгілі бір көзқарас, этика мен мораль қалыптастыратын болса, екінші жағынан мемлекет іргелі және тиімді идеологиялық аппараттарды қалыптастыра отырып, қоғамда тұрақты дамудың итеруші күші болып табылатын идеяларды қалыптастыру мүмкіндігі туындайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Althusser L. Lenin and Philosophy and Other Essays / L. Althusser. – New York: Monthly Review Press, 2001. – 253 p.
2. Heywood A. Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş / A. Heywood. – Ankara: Adres Yayınları, 2014. – 344 p.
3. Hall S. Bilimin Geri Tarafı: İdeoloji ve Bilgi Sosyolojisi / S. Hall. – İstanbul: Kuram Yayınları, 2014. – 273 p.
4. Güngör S. Althusser’de İdeoloji Kavramı [электронды ресурс]. – 2001. – URL: <http://eder-gi.sdu.edu.tr/index.php/iibfd/article/viewFile/2467/2212> (қарастырған мерзімі: 12.10.2018).
5. Althusser L. Sanat Üzerine Yazılar / L. Althusser. – İstanbul: İthaki Yayınları, 2004. – 145 p.
6. Öztürk C. Marksizm’de İdeoloji Tartışmaları [электронды ресурс]. – 2007. – URL: <http://www.sosyolojinotlari.com/PDF/sosnot2.pdf> (қарастырған мерзімі: 12.10.2018).
7. Vergin N. Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar / N. Vergin. - İstanbul: Doğan Kitap, 2010. – 352 p.
8. Stevenson N. Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication / N. Stevenson. – California: SAGE Publications, 2002. – 255 p.
9. Weber M. Sosyoloji Yazıları, Taha Parla / M. Weber. – İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınlar, 1993. – 592 p.
10. Platon Devlet / Platon – İstanbul: Remzi Kitabevi, 1995. – 372 p.
11. Özbek S. İdeoloji Kuramları / S.Özbek – İstanbul: Bulut Yayınları, 2003. – 180 p.
12. Althusser L. The Future Lasts Forever: A Memoir / L. Althusser. – New York: The New Press, 1993. – 365 p.
13. Althusser L. İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları / L. Althusser. – İstanbul: İthaki Yayınları, 2003. – 152 p.
14. Kazancı M. Althusser, İdeoloji Ve İdeoloji İle İlgili Son Söz [электронды ресурс]. – 2006. – URL: http://dusundurensozler.blogspot.com/2012/02/althusser-ideoloji-ve-ideoloji-ile_8107.html (қарастырған мерзімі: 12.10.2018).
15. Jay M. Diyalektik İmgelem, Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi / Jay. M. – İstanbul: Der Yayınları, 2001. – 500 p.
16. Althusser L. Kapital’i Okumak / L. Althusser. – İstanbul: Belge Yayınları, 1995. – 672 p.
17. Milibart R. Kapitalist Devlet Sorunu / R. Milibart. – İstanbul: BirikimYayınları, 1990. – 197 p.
18. Kazancı M. Althusser, İdeoloji Ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı [электронды ресурс]. – 2002. – URL: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/464/5297.pdf> (қарастырған мерзімі: 12.10.2018).

Е.К. Кожбанхан¹, Б.А. Габдулина², А.Д. Калдыбекова³, С. Озбек⁴

¹²³ *Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

⁴*Университет Коджаели, Измит, Турция*

Переосмысление концепции идеологии в контексте теории французского ученого Луи Альтюссера

Аннотация. В данной статье обсуждается история концепции идеологии и процесс формирования этого понятия как объекта исследования. С научной точки зрения концепция идеологии не имеет четкого определения. В связи с этим в статье представлено новое объяснение концепции идеологии, данное французским философом Луи Альтюссером в контексте теории идеологии и идеологических аппаратов государства. В публикации предлагается новый подход, который даст возможность рассматривать концепцию идеологии не только как ложные сознание, мысль, мировоззрение в метафизическом смысле этого слова, а как праксис, который производит субъектов подчиняющих власти, и действовать в рамках социальной структуры.

Также здесь рассматривается сама природа концепции идеологии, основные механизмы и инструменты идеологии в процессе формирования определенной идеи. Это в свою очередь подразумевает, что с эпистемологической точки зрения концепция идеологии может быть истолкована не только как ортодоксия, в смысле правильного мышления, но и как ортопраксис, в смысле правильного праксиса или перфективного действия.

Ключевые слова: идеология, идея, идеологические аппараты государства, субъект, власть, государства, интерпелляция, праксис.

E.K. Kozhankhan¹, B.A. Gabdulina², A.D. Kaldybekova³, S. Ozbek⁴

¹²³*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

⁴*Kocaeli University, Izmit, Turkey*

Rethinking the concept of ideology in the context of the theory of the French scientist Louis Althusser

Abstract. This article discusses the history of the concept of ideology and the process of forming this concept as an object of study. From a scientific point of view, the concept of ideology has no specific definition. In this regard, the article provides a new interpretation of the concept of ideology in the French philosopher Louis Althusser in the context of the theory of ideology and ideological state apparatuses. The article proposes a new approach that will make it possible to consider the concept of ideology not only as a false consciousness, thought, world view in the metaphysical sense of the word, but as a praxis that produces subjects submitted to authority and act within the framework of the social structure.

And also, the article examines the very nature of the concept of ideology, the main mechanisms and tools of ideology in the process of forming a certain idea. This, in turn, implies that from an epistemological point of view, the concept of ideology can be interpreted not only as orthodoxy, in the sense of correct thinking, but also as ortopraxis, in the sense of correct praxis or perfective action.

Keywords: ideology, idea, ideological state apparatuses, subject, authority, states, interpellation, praxis.

References

1. Althusser L. Lenin and Philosophy and Other Essays (Monthly Review Press, New York, 2001)
2. Heywood A. Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş [Political Ideologies: An Introduction]. (Adres Yayınları, Ankara, 2014) [in turkish]
3. Hall S. Bilimin Geri Tarafı: İdeoloji ve Bilgi Sosyolojisi [The Backside of Science: Ideology and Sociology of Knowledge] (Kuram Yayınları, İstanbul, 2014) [in turkish]
4. Güngör S. Althusser'de İdeoloji Kavramı [The Concept of Ideology in Althusser]. Available at: <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/iibfd/article/viewFile/2467/2212> (accessed: 12.10.2018) [in turkish]
5. Althusser L. Sanat Üzerine Yazılar [Articles on Art]. (İthaki Yayınları, İstanbul, 2004) [in turkish]
6. Öztürk C. Marksizm'de İdeoloji Tartışmaları [Ideology Discussions in Marxism]. Available at: <http://www.sosyolojinotlari.com/PDF/sosnot2.pdf> (accessed: 12.10.2018) [in turkish]
7. Vergin N. Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar [Sociology of Politics: Concepts, Definitions, Approaches]. (Doğan Kitap, İstanbul, 2010) [in turkish]
8. Stevenson N. Understanding Media Cultures: Social Theory and Mass Communication. (SAGE Publications, California, 2002)
9. Weber M. Sosyoloji Yazıları, Taha Parla [Sociological Writing, Taha Parla]. (Hürriyet Vakfı Yayınlar, İstanbul, 1993) [in turkish]
10. Platon Devlet [State]. (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995) [in turkish]
11. Özbek S. İdeoloji Kuramları [Ideology Theories]. (Bulut Yayınları, İstanbul, 2003) [in turkish]
12. Althusser L. The Future Lasts Forever: A Memoir (The New Press, New York, 1993).

13. Althusser L. İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları [Ideology and Ideological State Apparatuses]. (İthaki Yayınları, İstanbul, 2003) [in turkish]
14. Kazancı M. Althusser, İdeoloji Ve İdeoloji İle İlgili Son Söz [Althusser, Ideology, The Last Word on Ideology]. Available at: http://dusundurensozler.blogspot.com/2012/02/althusser-ideoloji-ve-ideoloji-ile_8107.html (accessed: 12.10.2018) [in turkish]
15. Jay M. Diyalektik İmgelem, Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi [Dialectical Imagery, Frankfurt School and History of Social Research Institute]. (Der Yayınları, İstanbul, 2001) [in turkish]
16. Althusser L. Kapital'i Okumak [Reading Capital]. (Belge Yayınları, İstanbul, 1995) [in turkish]
17. Milibart R. Kapitalist Devlet Sorunu [The Problem of Capitalist State]. (BirikimYayınları, İstanbul, 1990) [in turkish]
18. Kazancı M. Althusser, İdeoloji Ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı [Althusser, Unbearable Weight of Ideology and Communication]. Available at: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/464/5297.pdf> (accessed: 12.10.2018) [in turkish]

Авторлар туралы мәлімет:

Синан Өзбек – PhD, профессор, Коджаелі университеті, Өнер және ғылым факультеті, Философия бөлімінің меңгерушісі. Измит, Түркия.

Габдулина Б. – тарих ғылымдарының кандидаты, Еуразия ұлттық университетінің саясаттану кафедрасының доценті. Астана, Қазақстан.

Калдыбекова А.– элеуметтік ғылымдар магистрі, Еуразия ұлттық университетінің телерадио және қоғаммен байланыс кафедрасының оқытушысы. Астана, Қазақстан.

Қожбанхан Е.- Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Саясаттану кафедрасының PhD докторанты. Астана, Қазақстан.

Sinan Özbek – PhD, professor, Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy. Turkey.

Gabdulina B. – Candidate of historical sciences, associate professor of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Department of Political Science. Astana, Kazakstan.

Kaldybekova A.– Master of Social Sciences, Lecturer of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Astana, Kazakstan.

Kozhbankhan Ye. - PhD student at the Department of Political Science at the LN Gumilyov Eurasian National University. Astana, Kazakstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 39-45pp.

<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 11.01.61

Г.Р. Шеръязданова¹, Е.Е. Муханбеткалиев²

¹² *Қазақстанның Агротехникалық университетінің С. Сейфуллина*
(E-mail: ¹sheryazdang@gmail.com, ²Yesbol-@mail.ru)

Вопросы идентичности в контексте мультикультурализма (на примере Казахстана)

Аннотация. Мультикультурализм – теория политической философии, выступающая в защиту равенства различных культур в рамках одной гражданской общности, которая возникла в конце 1960 годов в Канаде, где в 1971 году стала официальным названием нового правительственного курса страны. Позже мультикультурализм был признан в Австралии и Швеции. Мультикультурализм представляет собой теорию классического либерализма, выступающего за либеральные ценности, защиту прав человека, независимо от культурной, этнической, религиозной принадлежности. В современный момент в силу объявленного кризиса политики мультикультурализма в Западной Европе, данная теория является одной из противоречивых концепций современного политико-философского дискурса. В статье рассматривается понимание мультикультурализма как политики нациестроительства, выступающего за культурное многообразие народов в рамках одной гражданской общности в постсоветских странах на примере Казахстана.

Ключевые слова: мультикультурализм, этническая идентификация, гражданское согласие, нациестроительство, национальная идея.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-39-45>

Введение. В современном политическом процессе нациестроительства в Казахстане, решающим является выбор политической доктрины и национальной идеи. В Казахстане национальная идея Мәңгілік Ел строится на принципах мультикультурализма как либеральной теории, признающей равенство всех культур на основе гражданского единения. Мультикультурализм определяет принцип мирного, уважительного сосуществования множества этносов и культур в одном государстве. Однако, как показывает практика западных стран, данная теория переживает острый кризис, о чем свидетельствует нарастающая проблема иммигрантов и беженцев в Западной Европе. В многонациональных постсоветских странах, включая Казахстан, теория мультикультурализма остается актуальной. В статье на примере национальной идеи Мәңгілік Ел, мультикультурализм рассматривается как доктрина нациестроительства на основе идеи общенационального единства многочисленных этносов Казахстана.

Политико-философский дискурс мультикультурализма. Прежде чем начать оперировать понятием мультикультурализма, необходимо рассмотреть те многочисленные коннотации, которые даются данной теории политической философии в контексте современных этнических конфликтов в мире. Свидетельством обострения этнических вопросов является проблема иммигрантов и беженцев, столкновение культур, религий и цивилизаций, ведущих к терроризму и ксенофобии в западной Европе. В классическом понимании мультикультурализм является теорией культурного либерализма, выступающего за культурное многообразие, культурное равенство и толерантность в рамках одной гражданской общности. По мнению У. Кимлики – канадского ученого и основателя теории мультикультурного гражданства, «коренной вопрос мультикультурализма состоит в том, создают ли усилия большинства по нациестроительству несправедливости для меньшинств» [1,75]. Уточнение смысла, который мы вкладываем в понятие мультикультурализм является очень существенным, т.к. в последнее время возникло негативное мнение о данной,

крайне упрощенно понимаемой теории, как политической философии, защищающей этнокультурную фрагментацию общества, выступающей против формирования общенациональной культуры. В данной коннотации мультикультурализм – это философия европейской «салатницы», которая в отличие от американского «плавильного котла» предполагает безконфликтное сосуществование различных культур в одном государстве. В этом смысле «мультикультурализм на этапе своего формирования рассматривался как теория, согласно которой иммигранты имеют право и должны сохранять свою культуру и самобытность, делая современные европейские нации похожими на культурную мозаику»[2,15]. Данный тип мультикультурализма привел к возникновению различных культурных сегментов или анклавов многочисленных иммигрантов в европейских государствах, которые не намерены инкорпорироваться в европейскую культуру, и составляют, если можно так выразиться, своеобразные «культурные гетто». Естественно, данное положение вещей не может вызвать одобрения принимающей стороны, которая, в свою очередь, не предпринимает достаточных институциональных мер по интеграции иммигрантов в свою культурную и гражданскую общность. Таким образом, объявленный на официальном уровне главами ведущих европейских держав Германии, Великобритании и Франции А. Меркель, Д. Камерон и Н. Саркози провал мультикультурализма, скорее говорит о провале реализации либеральных идей мультикультурализма, нежелании воплотить либеральную идеологию культурного плюрализма консерваторами. Поверхностно понимаемую теорию мультикультурализма, которую называют теорией «3S» (сари, самосы, стальные барабаны) можно назвать поверхностным «кулинарным», праздничным мультикультурализмом. В данном случае одежду, кухню, обычаи- традиции, музыку рассматривают как видимые атрибуты этнической культуры, которую охотно демонстрируют представители этнических меньшинств. При этом, речь не идет о политическом или социокультурном аспекте защиты прав этнических культур. Например, в США, изобилуют международные фестивали иностранных студентов, где представители различных культур с удовольствием демонстрируют свою национальную кухню, одежду, музыку, танцы. Более того, существуют мечети для верующих мусульман. Но при этом, в данных мечетях запрещен азан - громогласный призыв к обязательной молитве, объявляемый с минарета мечети. Таким образом, праздничный мультикультурализм ограничивается только фольклорной, внешней стороной этнокультуры. При этом, ставятся ограничения в демонстрации данной культуры в социуме. Примером может служить известный запрет на ношение хиджабов во Франции. Президент Франции Н. Саркози, объявляя о праве французских мусульман проповедовать свою религию, тонко заметил, что «речь должна быть о французском исламе, а не об исламе во Франции»[3]. Как мы видим, проблема состоит в границах и компромиссах между правами этнических культур на самосохранение своей этнической и религиозной идентичности и интересами сохранения общенациональной, общегражданской идентичности. Данным выражением Н. Саркози определил важную проблему соотношения этнической и общегражданской идентификации, для формирования которой необходим компромисс между стремлением к этнической, религиозной самоидентификации и чувством гражданского единения со всеми остальными своими соотечественниками.

Взлет и падение мультикультурализма? Отметая поверхностное понимание кулинарного или праздничного мультикультурализма, необходимо уяснить, что же представляет собой философско-политическая теория мультикультурализма. Известно, что мультикультурализм возник в конце 1960 годов в Канаде, где в 1971 году стал официальным названием нового правительственного курса страны. Позже мультикультурализм был признан в Австралии и Швеции. Особенностью данных стран является то, что Канада является страной иммигрантов, где 20 % населения данной страны родилось

за ее пределами. Австралия представляет также собой страну, пытающуюся решить вопросы гражданского и культурного единства коренного населения и иммигрантов. Швеция – либеральная страна старого света, пытающаяся решить вопросы соотношений этнического большинства и меньшинства. Бывший СССР также можно назвать страной мультикультурализма. В США мультикультурализм был принят как идеология борьбы с расовой и этнической дискриминацией. Несмотря на различие интерпретаций идей мультикультурализма в каждой стране, основу ее составляет идеология либерализма, согласно которой все люди имеют одинаковые права независимо от цвета кожи, этноса, религии и целью либеральной политики является защита данных незыблемых принципов. Безусловно, что абстрактные принципы либерализма сталкиваются с нюансами их реализации в каждой стране в таком сложном вопросе как соотношение доминирующей политической, этнокультурной общности и этнических меньшинств, будь-то коренные жители либо иммигранты. Вопрос мультикультурализма, как политической доктрины затрагивают вполне конкретные вопросы: борьбу с дискриминацией, поддержку этнических неправительственных организаций, введение школьного обучения на языках иммигрантов и этнических меньшинств и развитие толерантности. У. Кимлика предлагает ввести так называемый индекс мультикультурной политики (МКП), куда входят конституционное, законодательное принятие норм либерализма, включение этнического многообразия на политическом уровне. Иначе говоря, возможность этнических меньшинств участвовать в политике наравне с этническим большинством; возможность предоставления двойного гражданства, государственное финансирование культурной деятельности этнических групп; обеспечение этнического представительства в СМИ (газеты, телевизионные каналы, журналы, театры); государственная поддержка обучения на родном языке; защита уязвимых групп иммигрантов). Таким образом, индекс МКП показывает степень развитости механизмов защиты прав этнических меньшинств на политическом уровне, что дает им возможность интегрироваться в гражданское общество и политику принимающей страны. У. Кимлика отмечает «Индекс мультикультурализма политики - это попытка измерить эволюцию МКП процессов в стандартной форме, который позволяет проводить сравнительные исследования» [4, 44]. Политические показатели мультикультурализма являются показателями того, что мультикультурализм не ведет к культурной сегрегации общества и фрагментации общества, а, наоборот, служит основой для гражданской интеграции. Таким образом, мы видим, что опыт мультикультурализма является положительным в тех странах, где он служит политикой нациестроительства, таких как Канада и Австралия. Для устоявшихся наций - государств, таких как Франция, Великобритания, Германия мультикультурализм претерпел поражение. На наш взгляд, вина данного поражения лежит не на теории самого мультикультурализма, а на неэффективном воплощении политики мультикультурализма. Ведь мультикультурализм предполагает не только сохранение и уважение многих, порой, совершенно непохожих культур, но и на интеграцию их в единую гражданскую общность. И в этом процессе одинаковая ответственность лежит как на иммигрантах - людей, приехавших в страну с другой этнической, религиозной и политической культурой, так и на политике принимающей стороны, которая должна стимулировать желание и обязанность иммигрантов влиться в единое гражданское и правовое поле. И в этом смысле, усилия принимающей стороны должны быть максимальными. Здесь можно привести пример успешной интеграционной политики Канады, правительство которой поощряет знание языка и истории принимающего общества на базовом уровне. Например, для получения гражданства Канады приехавшим иммигрантам необходимо сдать письменный тест на знание английского или французского языка, канадской истории, географии, политических институтов и законодательства Канады. Примечательно, что помощь в обучении языку и культуре проводится под

патронажем государства, бесплатно и на добровольной основе. Следует заметить, что в Канаде существует избирательная политика в отношении к иммигрантам, т.к. Канада заинтересована в высокообразованных специалистах, которым легче сделать карьеру, в том числе и политическую, в канадском обществе. Соответственно, уровень лояльности к стране, гражданской преданности и чувства гражданского единения напрямую зависит от того, какие возможности для роста может дать принимающая сторона. Ведь, как известно, патриотизм отражает не только любовь к стране, но и наоборот, любовь, заботу со стороны государства к своим гражданам. Таким образом, патриотизм строится на обоюдной выгоде и заботе граждан и государства друг к другу. В противном случае, если экономика принимающей стороны не открыта и не создает условия для честной конкуренции для всех, не создает основы политической и социо-культурной интеграции в свое общество, оно получает этнический изоляционизм, анклав этнических гетто, представляющий собой очаги социального недовольства и нестабильности. И в этом случае, можно говорить о провале мультикультурализма в данной стране. Но, по нашему глубокому убеждению, данный провал мультикультурализма, о котором было провозглашено с «самых высоких трибун» Европы, является свидетельством провала не самой философии мультикультурализма, а провалом реализации данной либеральной теории консервативно настроенными политиками. Успешный опыт мультикультурализма как философии компромисса интересов должен основываться на обоюдных выгодах, когда иммигранты получают те возможности для роста, которых не было в их родной стране, а принимающая сторона получает рабочие руки людей, лояльных к их правилам, культуре, политике на основе гражданского согласия. В противном случае, если правительство принимающей стороны не позаботилось о политической, экономической, социокультурной инкорпорации иммигрантов, создав им условия выгоды данной интеграции, система социально недовольных этнических анклавов может стать зоной социального неблагополучия и небезопасности для данного государства.

Мультикультурализм как политика нациестроительства в постсоветских странах. Ключевым вопросом мультикультурализма как политики нациестроительства и философии компромисса между меньшинством и большинством является соотношение этнической и гражданской идентификаций. Этническая идентификация является, на наш взгляд наиболее стойкой, т.к. предопределена самим рождением человека, его кровнородственными связями. Кровное родство самая крепкая, предопределенная биологически и генетически связь между людьми. Поэтому генетически предопределенный этнокультурный код человека, вбирающий в себя ценности, менталитет (склад души), традиции, религиозные представления, философию народа, является очень устойчивой формой идентификации. Гражданская идентичность как причастность к определенному политическому гражданству, наоборот, легко сменяемая форма идентичности, которую можно изменить, уехав в другую страну и получив другое гражданство. В случае с иммигрантами так и происходит. Иммигрируя в другую страну, человек меняет среду социального обитания, политическое гражданство, но он не меняет свою этническую и культурную принадлежность. Происходит нестыковка, этническая и гражданская идентичности не совпадают, если иммигрант не интегрируется в новое политическое сообщество, либо по своей вине, либо по нежеланию принимать его за полноправного члена общества принимающей страной. Вопрос гармонизации этнокультурной и гражданской идентификаций является коренным вопросом успешного мультикультурализма, который должен обеспечить мирное, компромиссное разрешение в пользу единства многообразия. Мультикультурализм определяет сообщество множества этносов и культур в одном государстве. Можно задаться вопросом, насколько правомерно говорить о мультикультурализме в бывшем СССР и нынешних постсоветских странах? Ведь по сути дела, опыт СССР являет собой построение многонационального

государства на основе принципа советской коллективистской демократии, в которой де-юре все этносы имеют одинаковые права на самоопределение. Таким образом, пролетарский интернационализм являлся разновидностью мультикультурализма на идеологической основе коммунистического интернационализма, который делил людей на «своих» и «чужих» не по принципу этнической идентификации, а по классовому признаку. Мы считаем, что теория мультикультурализма на постсоветском пространстве остается актуальной. Более того, под мультикультурализмом понимается политика миролюбия, толерантности, религиозной веротерпимости. В этом смысле, например, Азербайджан принял теорию мультикультурализма как официальную доктрину внешней и внутренней политики, создав центр мультикультурализма в 2014 г. и провозгласив 2016 год годом мультикультурализм. Российский исследователь А. Г. Нестеров отмечает, что «азербайджанская концепция мультикультурализма может соотноситься только с «традиционным» мультикультурализмом, в рамках которого анализируются исторически сложившиеся на определенной территории межэтнические и межконфессиональные отношения» [5]. Таким образом, мы видим, что в постсоветскую эпоху термин мультикультурализм активно используется как общая риторика толерантности, межэтнического и межрелигиозного согласия. В постсоветскую эпоху все этносы СССР, включая и русский этнос, переживают время возрождения традиционной культуры, поиска своей национальной идеи в процессе нациостроительства, где важным является обоснование доктрины, которая бы разрешала ключевой вопрос соотношения интересов этнического большинства и меньшинства на своей территории. Казахстан, подвергшийся большим демографическим изменениям в советское время, имеет специфический этнокультурный состав, который явился результатом больших исторических перипетий, трагедий и катаклизмов. Как известно, многонациональный состав современного Казахстана, в котором коренное население Казахстана долгое время оставалось в меньшинстве на собственной территории - это следствие больших трагедий для государствообразующего этноса. Голодомор 1930-ых годов, который унес более 1 миллиона казахов, массовая иммиграция казахов в Китай, Монголию, Турцию, Иран, переселение репрессированных народов в сталинское время, формирование политических лагерей КАРЛАГа, Алжира на территории Казахстана, массовое переселение в период поднятия целины. Все эти исторические события привели к формированию многонационального состава Казахстана, что в современный момент, по утверждению Президента Казахстана Н.А. Назарбаева является его стратегическим преимуществом. На данный момент, Казахстан смог установить мирное сосуществование многих этносов, во многом, благодаря толерантной внутренней политике, отсутствию националистической истерии в вопросах языка и гражданства, и политике мультикультурализма. Теория мультикультурализма в Казахстане воплощается в такой организации, как «Ассамблея народа Казахстана». Данная организация является уникальной организацией, целью которой является защита интересов всех этносов, проживающих на территории Казахстана, в том числе и на политическом уровне. Возможность политического представительства всех этносов в системе власти гарантируется конституцией. Так, согласно поправкам Конституции 2017 года, «Ассамблея народа Казахстана» имеет определенную политическую квоту - право выдвигать от своей организации 9 депутатов в Мажилис Республики Казахстан. Это говорит о том, что политическая система Казахстана открыта, что государством гарантируется равенство этносов не только в социо - культурной сфере, но и в политической борьбе. Поддерживая политику мультикультурализма, Казахстан формирует свою национальную идею «Мәңгілік Ел» (Вечная земля), которая в своей декларации опирается на идеи мультикультурализма. Это второй и шестой пункты патриотического пакта «Мәңгілік Ел», которые гласят, что национальная идея Казахстана строится на идее «общенационального единства, мира и согласия» и «общности истории, культуры и языка»[6]. При этом, указывается важность

преумножения культурного многообразия народа Казахстана как гражданской общности и следование развитию государственного языка как основы консолидации общества.

Заключение. В заключении рассмотрения истории и практики мультикультурализма хочется отметить, что в контексте постсоветских стран, перед которыми стоят задачи нациестроительства и поиска своей национальной идеи, мультикультурализм продолжает оставаться актуальным, представляя собой доктрину нациестроительства, теорию культурного либерализма, выступающего за культурное многообразие в рамках одной гражданской общности.

Список литературы

1. Kymlicka W. Liberal Multiculturalism as a Political Theory of State-Minority Relations// Political theory- 2018.-Т.1.№46(1) -С.81-91[электр.ресурс]–URL:<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0090591717696021?journalCode=ptxa> (дата обращения 14.10.2018).
2. Лаумулин М. Закат мультикультурализма. Наступает эра европейского ислама// Континент.-2006.- №5. –С. 11-17.
3. «Теперь и Саркози признал, что политика мультикультурализма провалилась» [электрон. ресурс]. -2018. – URL: <https://inosmi.ru/europe/20110211/166444540.html> (дата обращения 29.11.2018).
4. Kimlicka W. Multiculturalism: Success, Failure, and the Future.[электрон.ресурс]- 2018.- URL:file:/// C:/Users/1/Downloads/MPI.pdf (дата обращения 10.10 2018).
5. Нестеров А. Г. Проблемы мультикультурализма в отечественной культурологии и политологии// Современная Европа. -2017. - № 2. - С. 111—120.
6. Выступление Назарбаева Н.А. на торжественном собрании посвященном Дню Независимости РК 15 декабря 2014 г.Патриотический акт Мәңгілік Ел[электр.ресурс]. –2018.-URL:<https://www.kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt--mangilik-el-pol-nii-tekst/> (Дата обращения 20.10.2018)

Г.Р. Шериязданова, Е.Е. Муханбеткалиев

С. Сейфуллин атындағы Қазақ Агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан

Мультикультурализм тұрғысынан бірегейлік мәселелері (Қазақстан мысалында)

Аннотация. Мультикультурализм - бұл 1960-шы жылдардың соңында Канадада пайда болған бір азаматтық қоғамда түрлі мәдениеттердің теңдігін қолдайтын саяси теориясы. Мультикультурализм кейіннен Австралия мен Швецияда танылды.Мультикультурализм - мәдени, этникалық және діни айырмашылықтарға қарамастан азаматтық қоғамдық бірлігін қорғайтын классикалық либерализмнің теориясы. Қазіргі уақытта Батыс Еуропада мультикультуризм саясатының жарияланған дағдарысы салдарынан бұл теория заманауи саяси және философиялық дискурстың қарама-қайшы түсініктерінің бірі болып табылады. Мақалада Қазақстан мысалында бір азаматтық қауымдастық шеңберінде көп халықтар арасындағы мәдени әртүрлілікті сақтау туралы айтылады.

Түйін сөздер: мультикультурализм, этникалық бірегейлік, азаматтық келісім, ұлт құрылысы, ұлттық идея.

G.R. Sheryazdanova, E.E. Mukhanbetkaliev

S. Seifullin Agrotechnical University, Astana, Kazakhstan

Identities in the context of multiculturalism (Experience of Kazakhstan)

Abstract. Multiculturalism is a theory of political philosophy that advocates the equality of different cultures within the one civic community that emerged in Canada in the late 1960s, in 1971 it became the official ideology of

the new government policy of the country. Multiculturalism was later recognized in Australia and Sweden. Multiculturalism is a theory of classical liberalism, which advocates liberal values, the protection of human rights, regardless of cultural, ethnic, religious affiliation. At the present moment, due to the declared crisis of the policy of multiculturalism in Western Europe, this theory is one of the controversial concepts of contemporary political and philosophical discourse. The article discusses the understanding of multiculturalism as a policy of nation-building, advocating for the cultural diversity of peoples within the framework of one civil community in the post-Soviet countries on the example of Kazakhstan.

Key words: multiculturalism, ethnic identification, civil unity, nation-building, national idea.

Reference

1. Kymlicka W. Liberal Multiculturalism as a Political Theory of State-Minority Relations, *Political Theory*, 1(46), 81-91(2018). Available at: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0090591717696021?journalCode=ptxa> (accessed: 14.10.2018)
2. Laumulin M. Zakat multiculturalizma. [Sunset of multiculturalism] *Nastypaet era evropeyskogoislama*[The era of European Islam is coming] *Kontinent*, (5),11-17 (2006).
3. «Teper I Sarcosi prisnal chto politica mylticulturalizma provalilas [Now Sarkozy admitted that the policy of multiculturalism has failed] Available at: <https://inosmi.ru/europe/20110211/166444540.html> (accessed: 29.11.2018).
4. Kimlicka W. Multiculturalism: Success, Failure, and the Future. Available at: [file:/// C:/Users/1/Downloads/MPI.pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/MPI.pdf)(accessed: 10.10 2018)
5. Nesterov A. Problemi multiculturalizma v otechentvennoy kulturalogii i politologii [the problem of multiculturalism in modern cultural and political sciences]*Sovremennayia Evropa*,(2), 111—120 (2017).
6. Vistyplenie Nazarbaeva N.A. na torzhestvennom sobranii, posveschenom dnu nezavisimosti RK 15 decabra 2014 g [Speech by N. Nazarbayev at the meeting dedicated to the Independence Day of the Republic of Kazakhstan on December 15, 2014]. *Patrioticheski akt Mangilik El* [Patriotic Act of Mangilik El]. Available at: <https://www.kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt--mangilik-el-polnii-tekst/> (accessed: 10/20/2018).

Сведения об авторах:

Шеръязданова Г.Р. – кандидат политических наук, и.о. профессора кафедры философии Казахского Агротехнического университета им. С. Сейфуллина, пр. Женис, 62, Астана, Казахстан.

Муханбеткалиев Е.Е. – кандидат философских наук, заведующий кафедрой философии Казахского Агротехнического университета им. С. Сейфуллина, пр. Женис, 62, Астана, Казахстан.

Sheryazdanova G.R. – PhD, Associative Professor, Philosophy Department of S. Seifullin Kazakh Agricultural University, Zhenis str., 62, Astana, Kazakhstan.

Mukhanbetkaliev E.E. –PhD, Head of the Philosophy Department of S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Zhenis str., 62, Astana, Kazakhstan.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 46-52pp.
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz*

МРНТИ 03.01.17

¹Ж.Е. Нурбаев, ²А.Н. Оспанова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: ¹zhaslannurbayev@gmail.com, ²ospanovaa@mail.ru)*

**Интеграция в казахстанско-российском приграничье:
анализ сотрудничества в сфере образования и науки
(на примере Костанайской области РК и Челябинской области РФ)**

Аннотация. В статье проводится анализ интеграционных процессов в приграничных территориях Костанайской области РК и Челябинской области РФ в сфере образования и науки, выявляются основные направления их сотрудничества. Освещается деятельность Форумов межрегионального сотрудничества Казахстана и России с 2003 по 2018 год, целью которых является интенсификация взаимодействия сопредельных территорий двух государств. Отдельно рассматривается XIV Форум межрегионального сотрудничества 2017 года в Челябинске, направленный на развитие человеческого капитала. В рамках этих форумов происходит взаимодействие изучаемых регионов.

В работе характеризуется деятельность Костанайского филиала ЧелГУ, совместный научный поиск ученых в сфере инноваций, агропромышленного комплекса и системы профессионального образования. Кроме того, раскрываются такие нежелательные явления, как отток казахстанских выпускников в российские вузы.

Ключевые слова: Костанайская область, Челябинская область, приграничное сотрудничество, интеграция в сфере образования и науки, Форумы межрегионального сотрудничества Казахстана и России.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-46-52>

Введение. Сопредельные территории Казахстана и России стали своего рода «генераторами экономической интеграции» и привели к тому, что двустороннее сотрудничество расширило свои границы, распространилось и на другие регионы наших государств.

Приграничные территории Костанайской и Челябинской областей имеют многолетнюю историю взаимодействия друг с другом, и в последнее время эти связи только усиливаются. И это неслучайно: нас объединяют почти девятьсот километров общей границы и исторический опыт в плане транспортной логистики. Эти компетенции сформировались еще во времена Великого Шелкового пути и строительства Транссибирской магистрали.

Президент Н.А.Назарбаев на Форуме в Уральске подчеркнул, что духовная часть двустороннего сотрудничества не должна отставать от экономики, поскольку совместные мероприятия в сфере культуры способствуют упрочению традиционных гуманитарных связей между нашими народами, открывают новые возможности для изучения духовного

наследия и в целом обогащают многообразную палитру казахстанско-российских отношений [1].

Основной задачей исследования является изучение вопросов интеграционных процессов между Костанайской и Челябинской областями в академической сфере, выявление основных направлений данного сотрудничества.

Методы исследования. Работа основана на принципах исторической науки и диалектики, в исследовании использованы методы статистического, сравнительно-сопоставительного и факторного анализа. Основными участниками приграничных двусторонних отношений являются высшие учебные заведения, научно-исследовательские институты и др. В связи с этим рассмотрено сотрудничество вузов Костаная и Челябинска в инновационных сферах высоких технологий и агропромышленного комплекса, а также академической мобильности. Выбор комплексного подхода к исследованию проблем приграничного сотрудничества двух областей объясняется тем, что он повышает научную и практическую составляющие данных отношений.

Форумы межрегионального сотрудничества Казахстана и России.

Приграничное сотрудничество является первокирпичиком во взаимоотношениях двух государств. Данная интеграционная инициатива приветствуется и поддерживается на самом высоком уровне. Тому пример форумы межрегионального сотрудничества Казахстана и России. В связи с этим хотелось бы вспомнить содержание всех форумов, которые представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Форумы межрегионального сотрудничества Казахстана и России

№	Время и город проведения	Темы (вопросы) форума
1	15-16 апреля 2003 года, г. Омск	Год Казахстана в России. Соглашения о сотрудничестве в сферах автомобильных перевозок, авиасообщений и здравоохранения
2	15-17 мая 2005 года, г. Челябинск	Упрощение режима пересечения казахстанско-российской границы гражданами обеих стран по их внутренним паспортам (удостоверениям личности)
3	3-4 октября 2006 года, г. Уральск	Вопросы поставок казахстанского газа (Карачаганак - Оренбургский газоперерабатывающий завод (СП))
4	4 октября 2007 года, г. Новосибирск	Программы экономического сотрудничества на 2008-2010 гг., сотрудничества в гуманитарной сфере на 2007-2010 гг.
5	22 сентября 2008 года, г. Актобе	Вопросы развития двустороннего сотрудничества в сфере высоких технологий
6	11 сентября 2009 года, г. Оренбург	Вопросы взаимодействия в сфере энергетики
7	7 сентября 2010 года, г. Усть-Каменогорск	Вопросы устойчивого развития и высоких технологий
8	15 сентября 2011 года, г. Астрахань	Совместное реагирование на чрезвычайные ситуации трансграничного характера
9	18-20 сентября 2012 г., г. Павлодар	Вопросы индустриально-инновационного сотрудничества
10	11 сентября 2013 года, г. Екатеринбург	Вопросы промышленной кооперации

11	30 сентября 2014 года, г. Атырау	Вопросы инноваций в углеводородной сфере
12	16 сентября 2015 года, г. Сочи	Сотрудничество в сфере агропромышленного комплекса и продовольственной безопасности
13	4 октября 2016 года, г. Астана	Вопросы транспорта и логистики
14	8-9 ноября 2017 года, г. Челябинск	Развитие человеческого капитала
15	2018 год, г. Петропавловск	Новые подходы и тенденции в развитии туризма России и Казахстана

Из таблицы видно, что в основном тематики Форумов были направлены на решение вопросов экономики, индустрии и логистики. Только Форумы 2007 и 2017 годов были посвящены гуманитарной сфере и развитию человеческого капитала.

8 и 9 ноября в Челябинске проходил XIV Форум межрегионального сотрудничества России и Казахстана. Его главная тема – «Развитие человеческого капитала». На площадке Южно-Уральского государственного университета стартовал форум ректоров университетов двух государств. Перед гостями с докладом выступили министры образования и науки РК и РФ Сагадиев Е. и Васильева О., а также председатели Совета ректоров вузов РК и РФ, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева Е.Сыдыков и ректор МГУ им. Ломоносова В.Садовничий.

В работе форума были определены три основных направления:

1. образование как ключевой фактор повышения конкурентоспособности человеческого капитала;
2. развитие инновационной деятельности современных вузов;
3. стратегическое партнерство вузов России и Казахстана.

Одним из важных планов на будущее являлся вопрос создания системы совместных российско-казахстанских научных и образовательных грантов [2].

Немного ранее, в ходе визита делегации Костанайской области на Южный Урал в 2015 году был подписан меморандум о сотрудничестве регионов в сфере технического образования.

Приграничное сотрудничество Костанайской области РК и Челябинской области РФ в области образования и науки.

Анализируя взаимодействие приграничных территорий Костанайской и Челябинской областей, можно выделить пять основных направлений сотрудничества в сфере образования и науки.

1) Инновации в системе профессионального образования. Казахстанские педагоги делятся инновациями в системе профессионального образования. В августе 2017 года в Южно-Уральской торгово-промышленной палате стартовал международный проект фонда социально-экономического развития «Евразийское содружество» с участием приграничных районов России и Казахстана.

Своего рода брендом Южно-Уральского гуманитарно-педагогического университета стали международный конгресс «Непрерывное педагогическое образование» и научно-практическая конференция «Региональные модели поддержки одаренных и перспективных детей». Они проходят в Челябинске на началах кооперации Южно-Уральского гуманитарно-

педагогического университета с Национальным центром повышения квалификации Казахстана – с институтом данного профиля в Костанайской области.

2) Сотрудничество ученых в сфере высоких технологий. На сегодняшний день между костанайскими и челябинскими учеными существует несколько совместных проектов в сфере инноваций - подающие надежды молодые ученые участвуют в международных научных форумах. Другой, не менее важный вопрос - создание системы совместных российско-казахстанских научных и образовательных грантов, который пока находится на стадии планирования.

3) Совместный научный поиск ученых в агропромышленном комплексе. Ученые-аграрии проводят совместные эксперименты по повышению продуктивности скота на площадках казахстанских хозяйств, таких как ТОО «Крымское», «Сары-Агаш», «Ольшанское», «Шандыколь», «Бек+». К примеру, улучшают генофонд коров методом трансплантации эмбрионов. Также выясняют причины недобора молока, дают рекомендации по сбалансированию рационов, внесению в них полезных микро- и макродобавок. Казахские ученые щедро делятся своими инновациями, например, влагосберегающей беспропашной технологией, разработанной в Костанайском НИИ сельского хозяйства, которую уже начинают внедрять и в Челябинской области, например, в сельскохозяйственном производстве «Совхоз «Брединский».

Ученые-аграрии сотрудничают и в рамках казахстанско-сибирской селекционной программы, обмениваются сортовыми новинками. Своими ноу-хау они делятся на международных научных форумах в Южно-Уральском государственном аграрном университете, Костанайском инженерно-экономическом университете им. М. Дулатова и Костанайском государственном университете им. А. Байтурсынова. По программам обмена костанайские и челябинские профессора проводят лекции, а студенты проходят обучение в вузах двух городов. Дан старт и научному сотрудничеству южноуральского вуза с агротехническим университетом в Астане.

4) Мобильный «академ». По программе академической мобильности челябинские студенты приезжают в Казахстан, один-два семестра учатся в Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева. Конечно, пока челябинских студентов привлекают только столичные вузы, хотя есть надежда, что в будущем этот вопрос будет решаться и в пользу костанайских вузов.

В Южно-Уральском государственном университете читают лекции 15 профессоров и доцентов из Казахстана, научные исследования ведут 45 молодых казахстанских ученых.

Динамично развивается сотрудничество между вузами Костаная и Челябинска. Организовано обучение студентов из Костанайского социально-технического университета по типу деканата.

5) Международный диалог. Вузы Челябинска сотрудничают с вузами Казахстана в рамках программы «Темпус», инновационного проекта «ИКТ-образование». В 2017 году ЮУрГУ вошел и в проект Erasmus+. Этот проект разработан с институтами России, Китая и Казахстана. В нем примут участие и два казахстанских вуза - Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина и Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова. Также идет сотрудничество в рамках Университета ШОС. Это совместная подготовка кадров в вузах-партнерах: Казахском национальном техническом университете им. К.И. Сатпаева, Казахском национальном университете им. аль-Фараби, экономических вузах Астаны и Караганды [3].

Челябинские вузы уже выходят на образовательный рынок Казахстана. Пример тому - Костанайский филиал ЧелГУ. Филиал создан и осуществляет свою деятельность на основе решения Совета глав правительств Республики Беларусь, Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Республики Таджикистан «О создании

и функционирования филиалов высших учебных заведений» № 87 от 23 мая 2000 года. На сегодняшний день в нем обучаются около 4000 студентов и почти все выпускники находят работу в Костанайской области. Причем здесь сумели совместить требования образовательных стандартов обеих стран⁴.

Кроме положительных моментов двустороннего сотрудничества необходимо отметить определенные риски и нежелательные тенденции в сфере образования и науки. Наиболее острым вопросом остаётся большой отток казахстанских выпускников в российские вузы.

Так, в 2016-2017 учебном году в Южно-Уральском государственном университете обучались 3400 студентов из Казахстана, а в Южно-Уральском гуманитарно-педагогическом университете в том же учебном году было зачислено 431 иностранных студентов из Казахстана, в 2017-2018 – 517 казахстанских выпускников [4, с. 46].

Особый всплеск оттока казахстанских выпускников за границу зафиксирован в 2016 году – из 121 000 выпускников более 70 000 отдали предпочтение российским вузам. В 2017 году школы окончили 136 269 выпускников. Ориентировочно 15-20 тысяч ушли в зарубежные вузы, из них в российские вузы - 70%. Казахстан уже несколько лет является лидером по числу студентов, обучающихся в российских вузах. В 2015-2016 учебном году в России насчитывалось 73 455 студентов, приехавших из РК [5].

По итогам 2015-2016 учебного года из всех выпускников общеобразовательных школ Костанайской области в вузы РФ поступили 754 выпускника. В 2017 году - 591 выпускник школ.

В 2018 году в вузы планируют поступать – 75,6% выпускников школ Костанайской области (3650, из них в вузы Казахстана – 2914, или 79,8%, в вузы России – 671, или 18,4%, в вузы других стран – 65, или 1,8%) [6].

Заключение. Резюмируя вышесказанное, хотелось бы отметить, что приграничное сотрудничество между Костанайской и Челябинской областями интенсифицирует интеграционные процессы между Казахстаном и Россией. Особенно эти процессы можно наблюдать в сфере образования и науки. Помимо мероприятий самого высокого ранга, например, Форумов межрегионального сотрудничества России и Казахстана, интеграция в гуманитарной сфере наблюдается и в сопредельных территориях Костанайской и Челябинской областей. Можно выделить пять основных направлений сотрудничества: инновации в системе профессионального образования, сотрудничество ученых в сфере высоких технологий и в агропромышленном комплексе, академическая мобильность и диалог на международных площадках. Вместе с тем, нужно сказать и о рисках для казахстанской стороны, которые требуют детального изучения и скорейшего политико-управленческого решения. К ним, в первую очередь, можно отнести большой отток казахстанских выпускников в российские вузы.

Список литературы

1. Султанов Б.К. Уральский форум приграничных регионов РК и РФ и его роль в углублении двустороннего сотрудничества [Электрон.ресурс]. - 2006 г. - URL: kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/ural-skiy-forum-prigranichnyh-regionov-rk-i-rf (дата обращения: 15.03.2018)
2. Мицых Е. Форум России и Казахстана откроет новые перспективы для Челябинской области [Электрон.ресурс]. - 2017 г. - URL: <http://fedpress.ru/article/1890301> (дата обращения: 27.03.2018)

⁴ Официальный сайт Костанайского филиала Челябинского государственного университета // <http://csu.kz/>

3. Аникиенко Е. Евразийское содружество [Электрон.ресурс]. - 2017 г. - URL: <https://ur74.ru/articles/obshchestvo/98593/> (дата обращения: 07.04.2018)
4. Деятельность университета в 2016-2017 учебном году. Основные результаты. - Челябинск, 2017. – 120 с.
5. Около 20 тысяч казахстанских выпускников в этом году уедут учиться за рубеж – эксперт [Электрон.ресурс]. - 2017 г. - URL: <https://informburo.kz/novosti/okolo-20-tysyach-kazahstanskih-vypusknikov-v-etom-godu-uedut-uchitsya-za-rubezh-ekspert.html> (дата обращения: 05.05.2018)
6. 68,3% выпускников костанайских школ планируют участвовать в ЕНТ [Электрон.ресурс]. - 2018 г. - URL: https://www.inform.kz/ru/68-3-vypusknikov-kostanayskih-shkol-planiruyut-uchastvovat-v-ent_a3208965 (дата обращения: 03.05.2018)

Ж.Е. Нұрбаев, А.Н. Оспанова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

**Қазақстан-ресей шекарасындағы интеграция:
білім және ғылым саласындағы ынтымақтастықты талдау
(ҚР Қостанай облысы мен РФ Челябі облысы мысалында)**

Аннотация. Мақалада білім және ғылым саласындағы ҚР Қостанай облысы мен РФ Челябі облысының шекаралас аумақтарындағы интеграциялық үдерістерге талдау жүргізіледі, олардың ынтымақтастықтың негізгі бағыттары анықталады. 2003 жылдан бастап 2018 жылға дейін Қазақстан мен Ресейдің өңіраралық ынтымақтастығы форумдарының қызметі баяндалады, олардың мақсаты екі мемлекеттің шектес аумақтарының өзара іс - қимылын қарқындету болып табылады. Адам капиталын дамытуға бағытталған Челябі қаласында 2017 жылғы XIV өңіраралық ынтымақтастық форумы бөлек қарастырылуда. Осы форумдар шеңберінде зерттелетін өңірлердің өзара іс-қимылы жүзеге асырылады.

Жұмыста ЧелМУ Қостанай филиалының қызметі, инновация, агроөнеркәсіптік кешен және кәсіптік білім беру жүйесі саласындағы ғалымдардың бірлескен ғылыми ізденісі сипатталады. Сонымен қатар, қазақстандық түлектердің ресейлік жоғары оқу орындарына кетуі сияқты жағымсыз құбылыстар ашылады.

Түйін сөздер: Қостанай облысы, Челябі облысы, шекаралық ынтымақтастық, білім және ғылым саласындағы интеграция, Қазақстан мен Ресейдің өңіраралық ынтымақтастық форумы.

Zh.E. Nurbaev, A.N. Ospanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

**Integration in the Kazakh-Russian border area: analysis of cooperation in the
field of education and science (on the example of Kostanay region of
Kazakhstan and Chelyabinsk region of Russia)**

Abstract. The article analyzes the integration processes in the border areas of Kostanay region of Kazakhstan and Chelyabinsk region of the Russian Federation in the field of education and science, identifies their main areas of cooperation. The activity of the Forums of interregional cooperation between Kazakhstan and Russia from 2003 to 2018, the purpose of which is to intensify the interaction of adjacent territories of the two States. Separately, the XIV forum of interregional cooperation 2017 in Chelyabinsk, aimed at the development of human capital, is considered. Within these forums, the regions under study interact.

The work describes the activities of Kostanay branch of ChelGU, joint scientific search of scientists in the field of innovation, agriculture and vocational education. In addition, such undesirable phenomena as the outflow of Kazakh graduates to Russian universities are revealed.

Keywords: Kostanay region, Chelyabinsk region, cross-border cooperation, integration in education and science, interregional cooperation Forums of Kazakhstan and Russia.

References

- 1 Sultanov B.K. Ural'skiyi forum prigranichnyh regionov RK i RF i ego rol' v uglublennii dvustoronnego sotrudnichestva [Ural forum of the border regions of Kazakhstan and Russia and its role in deepening bilateral cooperation]. Available at: <http://kisi.kz/ru/categories/geopolitika-i-mezhdunarodnye-otnosheniya/posts/ural-skiy-forum-prigranichnyh-regionov-rk-i-rf>. (accessed: 15.03.2018).
- 2 Micih E. Forum Rossii i Kazakhstana otkroet novie perspektivi dlya Chelyabinskoi oblasti [Forum of Russia and Kazakhstan will open new prospects for the Chelyabinsk region]. Available at: <http://fedpress.ru/article/1890301>. (accessed: 17.03.2018).
- 3 Anikienko E. Evraziiskoe sotrudnichestvo [Eurasian Commonwealth]. Available at: <https://up74.ru/articles/obshchestvo/98593/> (accessed: 07.04.2018).
- 4 Deyatel'nost' universiteta v 2016-2017 uchebnom godu. Osnovnie rezultaty. [The work of the University in the 2016-2017 school year. Main results]. - Chelyabinsk, 2017 – 120 s.
- 5 Okolo 20 tysyach kazakhstanskih vypusnikov v etom godu uedut uchit'sya za rubej – ekspert [About 20 thousand Kazakh graduates this year will go to study abroad - expert]. Available at: <https://informburo.kz/novosti/okolo-20-tysyach-kazahstanskih-vypusnikov-v-etom-godu-uedut-uchitsya-za-rubezh-ekspert.html>. (accessed: 05.05.2018).
- 6 68,3% vypusnikov qostanaiskih shkol planiruyut uchastvovat' v ENT [68.3% of Kostanay school graduates plan to participate in the UNT]. Available at: https://www.inform.kz/ru/68-3-vypusnikov-kostanayskih-shkol-planiruyut-uchastvovat-v-ent_a3208965. (accessed: 03.05.2018).

Сведения об авторах:

Нурбаев Ж.Е. – к.и.н., доцент кафедры регионоведения ФМО Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Оспанова А.Н. – PhD, зав.кафедрой регионоведения ФМО, Евразийского Национального Университета им. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Nurbayev Zh.E. – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev street 2, Astana, Kazakhstan.

Ospanova A.N. - PhD, Head of the Department of Regional Studies, Faculty of International Relations of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev st., 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 53-62pp.
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 03.09.55

Л.Н. Нурсултанова¹, Т.Т. Атаева², М.А. Маметай³

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹2012nura@bk.ru, ²jan_92.17@mail.ru, ³abdullaevna_96@mail.ru)

Қазақстан-Қытай энергетикалық жобалары

Аннотация. Әлемдік саясатта энергетикалық фактордың әскери фактордан кем емес рөл ойнай бастауы, энергетикалық дипломатияның халықаралық саясат құралы ретінде қалыптасып, әрі қарай дамуына алып келді. Осы орайда, Қазақстанның шығыстағы көршісі болып табылатын Қытай Халық Республикасымен арадағы энергетикалық байланыстың маңыздылығы зор. Мақалада екі мемлекеттің екі жаққа да маңызы бар мұнай-газ жобаларын жүзеге асырудағы негізгі кезеңдері сарапталып қарастырылған.

Екі республика да тұрақты негізде комитеттің 9-шы отырысында қабылданған шешімдердің орындалу нәтижелерін қарастырады. Бұдан басқа, мұнай-газ және атом өнеркәсібіндегі ынтымақтастықтың жай-күйі мен перспективалары, сондай-ақ электр энергетикасы, жаңартылатын энергия көздері саласындағы ынтымақтастық және бірлескен жобаларды жүзеге асыру мәселелері талқыланады.

Инвестицияларды тарту бойынша көш бастап тұрғандардың қатарында осы 26 жыл ішінде отын-энергетикалық секторға 200 млрд. доллар тікелей шетелдік инвестициядан тартылған болатын. Бүгінгі күні бұл саладағы жағдай: үш ірі жоба - Теңіз, Қашаған және Қарашығанақ - өндірісті кеңейту жобаларын іске асыруда, жалпы инвестиция көлемі 42,3 миллиард долларды құрайды.

Түйін сөздер: Қазақстан, Қытай, мұнай, газ, энергетикалық мүдде, ресурстар, шикізат, экономикалық ынтымақтастық.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-53-62>

Кіріспе. Қазақстан мен Қытай арасындағы энергетика саласындағы екіжақты қарым-қатынастар өзара тиімді сипатқа ие. Бұл ынтымақтастықты практикалық мақсаттарға әлдеқайда жылдам қарқынмен алып шығуға мүмкіндік берді, мысалы, бұл ресей-қытайлық мұнай-газ келісімшарттарымен салыстырғанда әлдеқайда тезірек жүзеге асты.

Мақаланың мақсаты Қазақстан мен Қытай арасындағы энергетика саласын зерттеу. **Авторлар** екі жақты ынтымақтастықтың жүзеге асу үрдістерін сараптаған. **Мақалада** келесідегідей әдістер қолданылған: тарихи әдіс қарым-қатынастардың даму кезеңдерін саралау арқылы көрсетілген. **Сараптама** әдісі бірлескен жобаларды дамыту негізінде қолданылған.

Талқылау: Екі жақты энергетикалық қатынастарға негізгі серпін берген 1996 жылғы 24 қыркүйекте мұнай және газ саласындағы ынтымақтастық туралы үкіметаралық келісімге, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Энергетика және минералдық ресурстар министрлігі мен Қытай ұлттық мұнай-газ корпорациясының (CNPC) Қазақстандағы кен орнын игеру және мұнай құбырын салу жөніндегі келісімге қол қойылуы болды. Қол жеткізілген уағдаластықтар екі тараптың да мүдделерін қанағаттандыратын, екі елдің қатысуымен бірқатар бірлескен жобаларды жасауға мүмкіндік берді. Осыдан бірнеше жыл өткен соң, қазақстандық мұнай-газ саласына салынған инвестиция көлемі Қытайды осы көрсеткіш бойынша көшбасшылардың бірі ретінде қарастыруға жол ашты.

Энергетика және энергетикалық ресурстарды тасымалдау саласындағы Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастық екі ел арасындағы сауда-экономикалық байланыстардың басым бағыты болып табылады. Екіжақты қарым-қатынастардың кең ауқымында осы

мәселелер 2005 жылы Қазақстан мен Қытайдың Стратегиялық әріптестік қатынасын орнату және дамыту туралы бірлескен декларациясында анықталған [1].⁵

XXI ғасырдың басында мұнай-газ секторындағы жобаларды жүзеге асыру бойынша ынтымақтастық қарқынды дамыды. Қазақстанға келген ең алғашқы қытайлық инвесторлардың бірі CNPC болды, оған 1997 жылы «Ақтөбемұнайгаз» АҚ акциясының 60,3% сатылған болатын. Бұл келісімнен кейін қазақстандық компания «CNPC-Ақтөбемұнайгаз» БК айналды, ал 2003 жылы мамырда қытайлық тарапқа осы компания акциясының қалған мемлекеттік пакеті (Жаңажол мен Кеңқияқтағы кен орындарын өңдеуші) сатылды. 2004 жылы Sinopac Group Солтүстік кен орындарында бірнеше блоктарға ие американдық FIOC (First International Oil Company) компаниясын сатып алды. Кейіннен, CNPC канадалық PetroKazakhstan-ды 4,2 млрд. \$-ға сатып алды. 2006 жылы желтоқсанда қытайлық CITIC Group Nations Energy компаниясын және оның 400 млн. т запасқа ие Қаржанбас кен орынын игеруші қазақстандық активі «ҚаржанбасМұнай» компаниясына ие болды.

Осылайша, елімізде Қытайлық мұнай-газ бизнесінің өкілдігі елеулі түрде нығайды, және Қытайдың Қазақстанның энергетикалық активтеріне деген инвестициялық мүдделеріне ғаламдық экономикалық дағдарыс өз әсерін тигізе алмайды.

Экономикалық дағдарысқа қарамай өсіп келе жатқан Қытай экономикасы энергия ресурстарының жетіспеушілігін сезінуде. Нәтижесінде, Қытайдың энергетикалық нарығында мұнай мен газды тұтынудың өсімі минимумға дейін төмендеді. 2005 жылы 49,3 млрд. текше метр газ өндірілді, ал 2007 жылы бұл көрсеткіш 69,3 млрд. текше метрді құрады, яғни 20 млрд. текше метрге ұлғайған, газ тұтыну да шамамен сонша көлемде өсті – 46.8 млрд. текше метрден 67,3 млрд. текше метрге дейін.

Қытай Орталық Азия елдеріндегі энергетикалық секторда өз мүдделерін белсенді түрде алға жылжытуды жалғастыруда. Қытай экономикасы мұнай мен газ жетіспеушілігіне байланысты, белгілі бір дәрежеде Қазақстанмен және Орталық Азиядағы энергетикалық ресурстарға ие бірқатар республикалармен қарым-қатынасы жағдайына тәуелді.

2006 жылы жаһандық маңызды екі ірі жобаны іске асыру туралы келісім жоғары деңгейде өтті. Бірінші ірі жоба - Қазақстан-Қытай ірі мұнай құбырының құрылысы және оның екінші кезеңі - Каспий теңізін Батыс Қытаймен байланыстыратын автожолдың соңғы учаскесі. Екінші ірі жоба - Орталық Азия елдерін Қытаймен, атап айтқанда, Қазақстан мен Қытайды байланыстыратын газ құбырын салу.

Қытай тарапының инвестициялық салымдарының 70% мұнай-газ секторына бағытталған. Қытай Қазақстанның мұнай және газ көздеріне қол жеткізе отырып, энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге тырысады [2].

Сондай-ақ, оның дамуы мен уақытын талап ететін идея бар - бұл энергетикалық клубтың құрылуы. Осылайша, ұйымға және оның мүше-мемлекеттеріне қолдау көрсету мақсатында Қытай дағдарысты еңсеру үшін елдерге 10 млрд. доллар несие бөледі.

Осы тұрғыда, жүзеге асырылып жатқан екі жобаны қоса алғанда, барлық үш идея энергетикалық ынтымақтастық саласындағы ең перспективалы болып саналады, олардың өзара әрекеттестігі өте қарқынды дамып келеді.

Қазақстан-Қытай мұнай құбыры. Сыртқы нарыққа энергия ресурстарын жеткізу және төлемге қабілетті елдермен серіктес болу Қазақстан үшін өте маңызды мәселе болып табылады, олардың ішінде Қытай Халық Республикасының тарапынан тартымды ұсыныстардың саны көп. Бұл мәселені шешу шикізат пен экспортты энергиямен жабдықтаудың одан кейінгі болашағымен тікелей байланысты. Әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс жағдайында барлық дерлік елдер ЖІӨ-нің төмендеуінің ең аз көрсеткішін көрсетуге және әлеуметтік тұрақсыздық деңгейін төмендетуге әкелетін ең тиімді жобаларды ұсынуға тырысуда.

5 Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінің ресми сайты <http://www.mfa.kz/kz/content-view/sotrudnichestvo-respubliki-kazakhstan-s-kitajskoj-narodnoj-respublikoj> (қаралған уақыт: 7.08.2018)

XXI ғасырдың басынан бері мұнай-газ секторындағы жобаларды іске асырудағы ынтымақтастықарқынды дамып келеді. 2005 жылдың 15 желтоқсанында Атасу-Алашанькоу учаскесінде Қазақстан-Қытай мұнай құбырының құрылысы бойынша жұмыстар аяқталды. 2006 жылы Қазақстан Каспий жағалауынан Қытайдың шығыс провинцияларына жылына 20 млн. т мұнай тасымалдайтын мұнай құбыры іске қосылды. Бұл қазақ-қытай жобасы оның күрделі тарихына қарамастан, екі ел арасындағы ынтымақтастықтың басты жетістігі болды және олардың ауқымды энергетикалық ынтымақтастығының кепілі деп санауға болады.

2007 жылы «Атасу-Алашанькоу» магистральдық мұнай құбырын іске қосу бойынша серіктестік туралы Келісімге қол қойылды және 2004 жылы 17 мамырда екі ел үкіметтері арасындағы мұнай-газ саласындағы жан-жақты ынтымақтастықты дамыту туралы негіздемелік келісімге өзгерістер мен толықтырулар енгізу, одан әрі пайдалану туралы хаттама бекітілді. Қазақстан мен Қытай энергетикалық ынтымақтастығы жаңа даму кезеңіне өтті.

Трансшекаралық газ құбыры жобасы: Түркменстан-Қазақстан-Қытай. 2007 жылдың тамызында Қазақстан мен Қытай басшылары Түркменстаннан Қытайға табиғи газды тасымалдау үшін құбырларды салу туралы келісімге қол қойды.

Қытайға Өзбекстан мен Қазақстан арқылы Түркменстаннан тартылатын халықаралық газ құбыры құрылысы жөніндегі келісім жасалды. 2007 жылдардың ортасында 4 мемлекеттің аумағында жалпы қашықтығы 7000 шақырым бойынша осы жобаны нақты жүзеге асыруы басталды [3].

Еске сала кетейік, Қазақстан мен Қытай арасындағы газ келісімі Қытай мен Түркменстан арасындағы келісімнің қосымшасына айналды. Бұл келісім бойынша, Қытай ұлттық мұнай-газ корпорациясы (CNPC) мен «Түркменгаз» 30 жыл бойы жыл сайын Қытайға 30 текше метрге дейін түрікмен газын жеткізу туралы келісімге келді. Сондай-ақ ҚХР мен Түркменстан 2009 жылы 17 шілдеде Түрікменстандағы табиғи газ кен орындарының бірін әзірлеу кезінде өнімді бөлу туралы келісім жасасты.

Бұл «Азия газ құбыры» ЖШС жүзеге асыратын Қазақстандағы ең ірі халықаралық жобалардың бірі. Жобаны «ҚазМұнайГаз» ҰК және CNPC Қытай мұнай компаниясы бірлесіп іске асыруда. Жоба мердігерлері Қазақстан, Үндістан, Германия, Ұлыбритания, Украина, Ресей және басқа да елдердің 11 филиалдарында жұмыс істейтін, «СРР-Қазақстан», «ҚазҚұрылысСервис» АҚ ҰМҚК компаниялар тобының мамандары болып табылады.

2009 жылдың шілдесінде бірінші желі бойынша (Алматы облысы Талғар ауданының Еламан кентінде) дәнекерлеу жұмыстарының аяқталуына орай ресми іс-шара өтті. 2009 жылдың соңына қарай «Азиялық газ құбыры» ЖШС пайдалануға дайындық кезеңін аяқтады және бірінші «Қазақстан-Қытай» құбыры арқылы Қытайға түркмен газын тасымалдауға тікелей кірісті. Қазақстан аумағында газ құбырын іске қосқаннан кейін шамамен 400 отандық маман жұмыспен қамтылып, қызмет көрсетті.

2003 жылдың наурызында АҚШ-тың «Ирак компаниясы» басталып, Таяу Шығыстан мұнай импорттаушы ҚХР-ның энергетикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіре бастады. Сондықтан Қытайдың Қазақстанның энергетикалық нарығына белсенуін АҚШ Иракқа өтемақы ретінде қолдады. Қазақстан-Қытай энергетикалық ынтымақтастығын жандандырудың тағы бір алғышарты – Қытайдың энергетикалық ресурстардың жеткіліксіздігін аса сезіне бастауы болды. Бұл кезеңде Қытайдың жаңа энергетикалық стратегиясы анық көрсетілген: ол сыртқы энергетикалық активтерді құруды көздейді. Қазіргі таңда Қазақстанда CNPC (Қытай ұлттық мұнай-газ корпорациясы), Sinopec (Қытай мұнай-химия корпорациясы), SINOOC (Қытай ұлттық теңіз мұнай компаниясы) сияқты ірі қытайлық мұнай-газ компаниялары бар. Оларға «Солтүстік Бозашы Оперейтинг», «Айдан CNPC Мұнай», «ПетроҚазақстан», «FIOK», «Aktobemunaugaz-CNPC» сияқты кәсіпорындардың

акциялары тиесілі, яғни Қытай Маңғыстау, Ақтөбе және Қызылорда облыстарындағы мұнай кен орындарын игереді деген сөз.

2003 жылдан бастап энергетикалық ынтымақтастық Қазақстан-Қытай қарым-қатынастарының кеңеюін тереңдетудің катализаторына айналды. Қытайлық энергетикалық корпорациялар қаржылай қолдау көрсете бастады және білім беру саласына, мәдени және әлеуметтік жобаларға гранттар бөлді. Алайда Қазақстанның Қытайдың мұнай-газ секторында мұндай теңгерімсіз қатысуы экономикалық және саяси тәуелділікке, демократиялық қысымның орын алуына қауіп төндіреді [4].

Сонымен бірге, Қазақстан Қытайды отандық көмірсутегі шикізатының әлеуетті нарығы ретінде түпкілікті қабылдап, бұл мемлекеттің сыртқы энергетикалық саясатының іске асырылуына сәйкес келді. Әртараптандырылған энергетикалық саясатты жүзеге асыруға назар аудара отырып, Қазақстан Қытаймен ынтымақтастықты дамыту арқылы жетекші энергетикалық нарыққа шығу перспективасымен жетекші альтернативті экспорт бағытын қалыптастырды. Бұл жалпы екі жақты экономикалық ынтымақтастықты тереңдетумен қатар жүреді.

Каспий қайраңындағы ауқымды көмірсутек ресурстарының арқасында Қазақстан 2015 жылдан бастап 25-30 жылға дейін жылына 110 млн. т мұнай өндіруді жоспарлап отыр. Салыстыру үшін мысал келтірер болсақ: 2010 жылы 67 млн. т мұнай мен газ конденсатын өндірді, ал 2011 жылы - 40,1 млн. т ғана. 2017-18 жылға қарай Қазақстан әлемдегі ең ірі көмірсутек экспорттаушы елдердің тізіміне кіруді жоспарлаған болатын, ал республика халықаралық энергетикалық тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге толық жауап береді.

2020 жылға дейін Қытай әлемдегі ең ірі мұнай импортері бола алады, әсіресе қазіргі таңдағы экономикалық өсудің өте жоғары қарқынын сақтаған жағдайда. Осы уақытқа қарай Қытай экономикасының мұнайға деген қажеттілігі 450-500 млн. т жетуі мүмкін. Әлемдік экономикалық дағдарыстың әсерінен экономикалық өсім қарқынының төмендеуі, сондай-ақ көмірсутегі шикізатының импортының төмендеуі – ол уақытша құбылыс.

2007 жылдың қарашасында Астанада «ҚазМұнайГаз» ҰК мен CNPC арасында Қазақстан-Қытай газ құбырының қазақстандық бөлігін салу және пайдаланудың негізгі принциптері туралы келісім жасалды, ол екі кезеңде жүзеге асырылатын болды. Газ құбырының бірінші учаскесі - Өзбекстан мен Қазақстан шекарасынан Қазақстан және ҚХР шекарасына дейін 1333 км. созылатын және жылына 40 млрд. текше метр өткізу қабілеті бар құбыр. Ал сыйымдылығы жылына 10 млрд. текше метр және ұзақтығы 1480 км болатын екінші учаске «Бейнеу-Шымкент» құрылысы экономикалық бағалау арқылы оның жарамдылығын көрсеткен кезде жүзеге асырылды. Қазіргі уақытта бұл жоба арқылы Қазақстан мен Қытай арасында құбыр «көпір» орнатылды. Нәтижесінде, мұнай экспортының Қытайлық бағыты дәстүрлі еуропалық бағытқа теңдестірілген баламалы нұсқаларды ұсынып, Қазақстанның энергетикалық басымдықтарда өз маңыздылығын арттырды [5].

2008 жылдың тамызында Ху Цзиньтаоның Қазақстанға жасаған сапары барысында Ата-су-Алашанькоу мұнай құбырын екінші кезеңін салу арқылы кеңейту туралы келісімге қол қойылды. Осы жоба арқылы құбырдың өткізу қабілеттілігі 10 млн. т-дан 20 млн. т-ға дейін артыру көзделді. Бұған қоса, Қазақстанның қатысуымен Түркменстан-Қытай халықаралық газ құбыры басталды. 2007 жылдың ортасында жалпы ұзындығы 7 мың км болатын төрт мемлекеттің (Түркменстан, Өзбекстан, Қазақстан және Қытай) аумағында осы жобаны іс жүзінде жүзеге асыру басталды.

Екі елдің мұнай-газ байланысы зор болашаққа ие екендігін айта кету керек. Себебі, ҚХР-ның сыртқы экономикалық стратегиясында Орталық Азия үлкен энергетикалық және транзиттік әлеуетке ие аймақ ретінде қарастырылады.

Оған қоса, соңғы жылдары, Қазақстан мен Қытай арасындағы ядролық энергетика саласындағы ынтымақтастық импульске ие болып отыр. Біз Қытайдың ТҮК-ның өз АЭС үшін қазақстандық уран сатып алуы туралы айтып отырмыз.

«Қазатомөнеркәсіп» қазақстандық компаниясы Қытайдағы атом электр станцияларының құрылысына қатысады. Онымен бірге, «Қазатомөнеркәсіп» Қытай атом электр станцияларына ядролық отын жеткізеді және қытайлық компаниялармен бірлесіп қазақстандық Иіркөл, Семізбай және Жалпақ мұнай кеніштерінде уран кенін өндіреді. Бұл үшін, «Қазатомөнеркәсіп», Қытай Гуандун ядролық-энергетикалық корпорациясының (CGNPC) және China National Nuclear Corp (CNNC) Қытай атом электр компанияларымен бірлескен кәсіпорын құрды. 2030 жылға дейін Қытай шамамен 120 атом электр станциясын салуды көздеп отыр. 2007 жылдың қазан айында Қазатомөнеркәсіп пен CGNPC арасында бірлескен кәсіпорын құру және «Қазатомөнеркәсіптің» Қытайдың атом энергетикасына инвестиция салу арқылы уран қорларын бірлесіп дамыту туралы екі меморандумға қол қойылды.

Бүкіләлемдік ядролық қауымдастықтың мәліметтері бойынша бүгінгі таңда Қытайда 14 реактор жұмыс істейді, 27 реактордың құрылысы жүріп жатыр, 2030 жылға қарай электр энергиясын өндіруде атом электр станцияларының үлесін 5% -ға дейін арттыру, олардың қуатын 4 есе арттыру жоспарлануда. Ең алдымен, Қытай үкіметі атом электр станцияларында өндірілетін электр энергиясын көбейтуді жалғастырады, өйткені 5 пайыздық көрсеткіш, әсіресе құрылыстағы жаңа реакторлардың санын ескере отырып, тым әсерлі емес.

Осы міндеттерді іске асыру мақсатында 2005 жылы Қытай Халық Республикасының Мемлекеттік кеңесі атом электр станцияларының белгіленген қуатын 42 ГВт-қа дейін ұлғайтуды көздейтін «Атом энергиясын дамытудың орта мерзімді және ұзақ мерзімді даму бағдарламасын (2005-2020)» қабылдады.

Қазақстандағы дәлелденген қорлар мен жыл сайынғы уран өндірісі Қытайдың ғана емес, сондай-ақ басқа да ірі уран шикізатын импорттаушылардың да қызығушылығын тудырады. Атап айтар болсақ, Дүниежүзілік ядролық қауымдастықтың (WNA) мәліметтері бойынша Қазақстан уран қорлары бойынша әлемде екінші орында тұр. Ал жыл сайын өндірілетін уран көлемі бойынша Қазақстан планетада жетекші орын алады. 2012 жылы ел 21 317 тонна көлемінде уран өндірді. Осылайша, «Қазатомөнеркәсіп» баяндамасына сәйкес, Қазақстан әлемдік уран кен өндіру өнеркәсібінде көшбасшылық дәрежесін сақтап қалды және деректер бойынша, әлемдік уран өндіру көлемі 55,7 мың т құрады, шамамен әлемдік уран өндірісінің 38% қамтамасыз етуге мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, Қазақстан, кез-келген экспорттаушы сияқты, өз нарығында сенімді және төлемге қабілетті серіктестің келуіне мүдделі, ал Қытай Қазақстан уранының сенімді серіктесі мен сатып алушысының рөліне өте лайықты. Қазақстанның Қытаймен арадағы ядролық энергетика саласындағы ынтымақтастығы, негізінен, Аспан асты еліне уран экспорттауға негізделген. Екіжақты ынтымақтастықтың қысқа мерзімінде Қытай Қазақстандық шикізаттың негізгі импортерына айналды.

Ядролық энергетика саласындағы қазақ-қытай қатынастары 2004 жылы «Қазатомөнеркәсіп» және Қытай Ұлттық қоры корпорациясы арасындағы 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған бірлескен уран өндіру және қайта өңдеу бойынша келісімге қол қойылған кезден бастау алады. Осылайша, келісім негізінде, тараптар 2020 жылға дейін Қазақстан Қытайға 24,2 мың т уран тасымалдайды деп уағдаласты. Сонымен қатар, 2009 жылдың сәуірінде Қытай мен Қазақстан Республикасы Қытайлық тараптың талабы бойынша, Иркөл кен орнында уранды шығаратын, «Семізбай-У» бірлескен кәсіпорнын құрды. Бүгінгі күні Қытай уран импорттаушылар арасында бірінші орынды иеленеді.

Сонымен қатар, Қазатомөнеркәсіп пен CGNPC 2009 жылдың 29 сәуірінде Қытайда атом электр станцияларын салу бойынша бірлескен кәсіпорын құру туралы меморандумға қол қойды.

Әділдік үшін, барлығы бір қарағандағыдай мінсіз емес екендігін айта кеткен жөн. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының ядролық саладағы ынтымақтастығының перспективалары қарастыруда келесі нюанстарды атап өтпеу мүмкін емес. Қол қойылған келісімдерге қарамастан, іс жүзінде ынтымақтастық кейбір кедергілерге тап болады. Мысалы, қытайлық тарап Қазақстан аумағында ірі кен орындарына қол жеткізуге деген ұмтылысын жасырмайды. Пекиннің ниеті анық: Қытайлық ядролық ТҰК Қазақстанда уран өндіретін болса, олар оны төмен бағамен алып шығу мүмкіндігіне ие болады. Ал Қазақстан мен Қытайдың бірлескен «Семізбай» кәсіпорнының жобалық қуаты жылына 500 т. ғана құрайды.

Тұтастай алғанда, Қазақстан өз алдына зор мақсаттар қояды. Астана шикізат серіктестердің уран қажеттіліктерін қанағаттандырумен қатар, бейбіт атомды пайдалану мүмкіндіктерін игеріп, ұлттық экономиканың жаңа жоғары технологиялық салаларын құру және ұлттық ғылыми-техникалық әлеуетін нығайту мақсатына ұмтылады. Сонымен қатар біздің республикамыздағы басшылық өз аумағында атом электр станциясын салу туралы саяси шешім қабылдады. Осы тұрғыда, Қазақстан басқа да ірі державалармен, ең алдымен, Ресей, Оңтүстік Корея, Америка Құрама Штаттары мен Франция мемлекеттерімен ынтымақтастықты кеңейтуге ниетті [6].

Өз кезегінде, Қазақстан Қытайға жоғары дәрежедегі өнімдерді жоғары құнмен өткізуге қызығушылық танытады. 2011 жылы Қазақстанға уран диоксидінен отын таблеткаларын жеткізу құқығын беретін келісімге қол қойылды.

Сонымен қатар, басқа елдердің қазақстандық шикізатты сатып алуға мүдделі екенін ескеру қажет. Бұл ең алдымен уран қорлары бойынша әлемде үшінші орынға ие болғысы келетін, бірақ географиялық жағдайларға байланысты елеулі өндірістік қиындықтарға тап болған – Ресей. Бұл, өз кезегінде, Ресей басшыларын шетелден шикізаттың белгілі бір мөлшерін импорттауға мәжбүрлейді. Бұдан шығар қорытынды, Қазақстандық уранға қол жеткізу үшін, ресейлік және қытайлық ядролық ТҰК арасындағы бәсекелестік өршуі әбден мүмкін.

Энергетикалық ынтымақтастық Орталық Азияның жалпы дамуына, сондай-ақ аймақтағы биліктің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге ықпал етеді. Сондай-ақ, Қытайдың Орталық Азиядағы қатысуын жандандыру Қазақстанда көпвекторлық саясатты дамыту үшін тиісті мүмкіндіктер туғызады. Сонымен қатар, екі елдің экономикалық дамуындағы қызығушылықтардың алшақтығы да сезіледі, ал ол, өз кезегінде, болашақта бірқатар қауіп төндіруі мүмкін. Бұл қауіптің қатарына «ресурстық қарғыс» факторы, Қазақстанда Пекиннің инвестициялық саясатына байланысты үстемдік етуі, Қазақстанда, сондай-ақ Орталық Азияда ықпалын жоғалтудан қауіптенетін Ресей, АҚШ және ЕО наразылығын тудыруы мүмкін.

Қытай сарапшылары Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы энергетика саласындағы ынтымақтастық саяси кепілдіктер негізінде жоғары деңгейге қол жеткізілгендігін атап көрсетеді. Тиісті келісімге Қытай басшылығымен Қазақстан, Өзбекстан және Түркіменстан қол қойды. Ол 3 бағыт бойынша жүзеге асырылады: мұнай мен газды өндіру және дамыту, құбырларды салу және энергетикалық ресурстарды өңдеу саласы.

Қытай тақтатас газын барлау мен өндіруге арналған базаны дайындау үстінде, әсіресе ол оның қоры 47 млрд т болатын Өзбекстанға бағытталған [7].

2009 жылы Аспанасты елі Ресей, Бразилия, Қазақстан, Венесуэла және Түркіменстанмен құны 60 млрд \$ болатын мұнай жеткізу жөніндегі бірқатар келісімдерге қол қойды. Осы келісімшарттардың негізінде Қытай жылына 600 млн. т мұнайды қажет ететін болады,

қытай импорты жылына 75 млрд. өседі. Көптеген сарапшылардың пікірінше, Қытайдың экономикалық болашағы оның энергетикалық проблемаларды шешуге қабілеттілігіне байланысты болмақ. 2020 жылға қарай Қытайға жылына 600 млн. қажет болады, бұл елде жобаланған өндірістің үш еседен астамын құрайды, ал 2030 жылға қарай Қытай импортталған мұнайдың АҚШ-мен тең көлеміне тең болады және мұнай импортына тәуелділігі 80 пайызға дейін өседі [8].

Ең белсенді экономикалық ынтымақтастық саласы әлі де энергетика болып табылады. Осылайша. 2012 жылы Атасу-Алашанькоу мұнай құбыры арқылы Қытайға қазақстандық мұнайды экспорттау көлемі 11 млн. т құрады, ал Қазақстан-Қытай газ құбырының бірінші учаскесінің бірінші және екінші жолдары арқылы 42 млрд. текше метрден астам транзиттік газ тасымалдады. Қытай Қазақстандағы ірі инвесторлардың бірі және сауда-экономикалық әріптесі болып табылады. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің мәліметі бойынша, 2012 жылдың 31 желтоқсанындағы жағдай бойынша Қытайдың Қазақстанға салынған инвестициялары 18,9 млрд. \$ құрады [9, 6 б.].

ҚР ИДМ мен ҚХР Даму және реформа жөніндегі мемлекеттік комитеті арасындағы 10-отырыстың қорытындысы бойынша (2016 жылы 29 қыркүйек) автокөлік жасау, ауыл шаруашылығы, химия, тау-кен рудасы, мұнай және газ, құрылыс, металлургия, жеңіл өнеркәсіп, минералды тыңайтқыштарды шығару, энергетика және логистика, жаңа технологиялар салаларында жалпы құны 26 млрд. долларды құрайтын 51 инвест жобалардан тұратын тізім бекітілді.

2016 жылдың 31 маусымға дейін ҚР Қытайға 3,24 млрд. долл. көлемінде инвестиция жасады, оның 178,1 млн. тікелей, 110,7 млн. қоржындық, 2,95 млрд. долл. басқа да инвестициялар. 2015 жылы ҚР тікелей инвестициясы 46,3 млн. долл., 2016 жылдың 1-жартысында 27,5 млн. долларын құрады. Ал осы жылғы мәдіметтерге көз жүгіртетін болсақ, 2017 жылы 31 наурыздағы ҚР Ұлттық банк мәліметі бойынша Қытай Халық Республикасының Қазақстандағы инвестиция көлемі 15,2 млрд долл. құраған. ҚХР-дың Қазақстандағы инвестициясының басты бағыттарын транспорт, қаржы, сақтандыру қызметі, мұнай-газ, құрылыс салалары құрайды. Ал Қазақстанның Қытайдағы инвестициясының жалпы көлемі 3,58 млрд. долл. құрады.

Газ құбырларын дамыту жобалары бойынша Қазақстан-Қытай қуатын ұлғайту үшін ұзындығы 1 308 км, өткізу қабілеті жылына 25 млрд. м³ дейін магистральдық газ құбырын салу көзделген. Жобаны іске асыру мерзімі 2012-2017 жылдар аралығын қамтиды. 2017 жылғы 5 ақпандағы жағдай бойынша газ құбыры іске қосылған күннен бастап 21 млрд.м³ тасымалданды [10].

Энергетика саласындағы ынтымақтастық тек табиғи қорларды барлау мен өндіруді ғана емес, сондай-ақ оларды өңдеп шығару мен жеткізу міндетін атқара отырып, технологияларды алмастыруды қамтуы мүмкін. Шикі мұнай мен мұнай өнімдерін жеткізіп қана қоймай, сонымен қатар өнімдерді терең өңдеуге арналған кәсіпорындарды құру мүмкін болады. Энергетика саласы, меніңше, өзара тиімді ынтымақтастық саласы болып табылады. Көлік және коммуникация, сондай-ақ энергетика салалары көпжақты ынтымақтастық тұрғысынан басымдық болуы мүмкін. Біз Еуразия кеңістігінде Энергия клубын құру туралы ұсынысты зерттеп жатырмыз. Бірінші кезеңде қатысушы елдердің әрқайсысының позицияларын үйлестіру және бірыңғай энергетикалық стратегияны әзірлеу қажет. Қазірдің өзінде Қазақстан, Қытай және Ресей Түрікмен газын өндіру және тасымалдау бойынша бірлескен жобаны жүзеге асыра алады [11].

Егер 2001 жылы Қазақстан 40,1 млн тонна мұнай өндірсе, 2006 жылы, - 65 млн. тонна немесе 62,5% көп. Мұнай экспорты тиісінше 32,4 млн. Тоннадан 54,6 млн тоннаға немесе 68,5% -ға дейін өсті. 2007 жылы ҚР Энергетика және минералдық ресурстар министрлігінің деректері бойынша мұнай өндіру 67,2 млн. тоннаны құрады, оның 60,6 млн тоннасы немесе

90,2% экспортталды. Ішкі нарықтағы тұтыну 12,9 млн. тоннаны құрады, оның ішінде Ресейден Шымкентке және Павлодар мұнай өндіруші зауыттарға импортталған 6,3 млн. тонна. 2010 жылы Қазақстан мұнай өндіруді жылына 100 млн. тоннаға дейін және 2015 жылы 150 млн. тоннаға дейін ұлғайтуды жоспарлап отыр. Халықаралық рейтинг агенттігі FitchRatings арнайы есебінде Қазақстанның мұнай-газ секторында айтарлықтай өсу күтілуде. Мұнай өндіру көлемі 2007-2015 жылдардағы жиынтық жылдық 5,7% өседі. 2015 жылы тәулігіне 2,3 млн. баррельге дейін жеткізіледі, бұл Теңіз, Қарашығанақ және Қашаған кен орындарының негізгі кен орындарында өндіріс көлемінің артуымен қамтамасыз етіледі. 2017 жылы Қазақстан әлемдегі ең ірі көмірсутек экспорттаушы елдердің тізіміне кіруді жоспарлап отыр, ал республика халықаралық энергетикалық тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге толық жауап береді.

Осылайша, екі елдің энергетикалық ынтымақтастығы стратегиялық перспективаға ие деп айта аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Кабиденев М. ҚР мен ҚХР арасындағы экономикалық әріптестіктің мәселелері мен болашағы // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». -2018.-№ 2. -URL: <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/250> (қаралған уақыт: 15.08.2018)
2. Әліпбаев А.Р., Курманов Е.Ф. Қазақстан мен Қытай арасындағы энергетикалық ынтымақтастық: мәселелері мен болашағы // ҚазҰУ Хабаршысы -2014. - №5.- С.25-28. -URL: <https://articlekz.com/kk/article/17273> (қаралған уақыт: 18.08.2018)
4. Альпиев Д.А. Транспортно-транзитные и энергетические проекты в отношениях между Казахстаном и Китаем. // Вестник КазНУ им. Ал-Фараби, Сер.МОМПИ - 2009. - №7. - С. 4-5. -URL: <http://articlekz.com/node/2598> (қаралған уақыт: 28.08.2018)
5. Есимова К. Модернизационные процессы в Центральной Азии: модели будущего -2011.- №10. - С. 30-32. -URL: <http://articlekz.com/node/544> (қаралған уақыт: 20.08.2018)
6. Изимова Р. Ядерный ренессанс Китая: Поднебесная – главный импортер урана из Казахстана.-2017.-№15.-С.20-21. -URL: <http://www.radiotichka.kz/news/full/1318.html> (қаралған уақыт: 30.08.2018)
7. Сулейман У.А., Хозеулы Е. Энергетическое сотрудничество Казахстана и Китая: геополитический аспект.- Алматы: Эксклюзив, 2014. – 224 с.
8. Тянь Хун Лин Международное сотрудничество КНР в нефтегазовом секторе // Analytic КИСИ. -2010.- № 4.- С. 117-121.
9. Особенности экспорта товаров в Китай // Инструктивные материалы «В помощь экспортеру» “KAZNEX INVEST.” – Астана: ТОО «Эридан 2007», 2013.- 30 с.
10. «Қазмұнайгаз» ҰҚ» АҚ 2016 жылға арналған жылдық есебі [Электрон.ресурс]. -2016. -URL <http://www.kmg.kz/uploads/documents/reports/2016/kaz/AnnualReport2016Kaz.pdf> (қаралған уақыт: 2.09.2018)
11. Баймухамбетов Т. Успешное развитие казахстанско-китайских отношений стало важным фактором обеспечения стабильности в регионе - мнение китайского эксперта [Электрон.ресурс]. – 2007.- URL: <https://www.zakon.kz/80530-uspeshnoe-razvitie-kazakhstansko.html> (қаралған уақыт: 5.09.2018)

Л.Н. Нурсултанова, Т.Т. Атаева, М.А. Маметай

Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Казахстанско-Китайские энергетические проекты

Аннотация. Энергетический фактор стал играть в мировой политике не меньшую роль, чем военный, что привело к формированию и дальнейшему развитию энергетической дипломатии в качестве инструмента международной политики. В этой связи, важны энергетические отношения с Китайской Народной Республикой, которая является восточным соседом Казахстана. В статье проанализированы основные этапы реализации нефтегазовых проектов между двумя государствами, имеющие практическое значение для обеих республик.

Обе Республики на постоянной основе рассматривают итоги реализации решений, принятых на 9-м заседании Подкомитета. Кроме того, обсуждаются текущее состояние и перспективы взаимодействия в нефтегазовой и атомной промышленности, а также сотрудничество в сфере электроэнергетики, возобновляемой энергетики и ход реализации совместных проектов.

В числе лидеров по привлечению инвестиций остается топливно-энергетический сектор, куда за 26 лет развития страны было привлечено порядка 200 миллиардов долларов прямых иностранных инвестиций. И сегодня отрасль не сдает этих позиций: на текущий момент на трех крупных проектах – Тенгиз, Кашаган и Карачаганак – реализуются проекты расширения и продления добычи, общий объем инвестиций по которым составил 42,3 миллиарда долларов.

Ключевые слова: Казахстан, Китай, нефть, газ, энергетические интересы, ресурсы, сырье, экономическое сотрудничество.

L. Nursultanova, T. Atayeva, M. Mametay

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Kazakhstan-China energy projects

Abstract. Energy factor began to play in world politics no less important than the military factor, it led to the formation and further development of energy diplomacy as a tool of international politics. In connection with this, the energetic attitude of the People's Republic of China, which eastern neighbor of Kazakhstan, is very important. This article analyzes main stages of oil and gas projects implementation between two states, which have practical significance for both republics.

Both Republics on ongoing basis are reviewing the results of the implementation of decisions taken at the 9th meeting of the Subcommittee. In addition, the current state and prospects of cooperation in the oil and gas and nuclear industries, as well as cooperation in the field of electricity, renewable energy and the implementation of joint projects are discussed.

Among the leaders in attracting investments is the fuel and energy sector, where for 26 years of development of the country, about 200 billion dollars of direct foreign investments were attracted. Today the industry does not give up these positions: currently, three large projects - Tengiz, Kashagan and Karachaganak - are implementing expansion and production extension projects, with a total investment of \$ 42.3 billion.

Key words: Kazakhstan, China, oil, gas, energy interests, resources, raw materials, economic cooperation.

References

1. Kabidenov M. KR men KXR arasındagi ekonomikalik ariptestiktin maseleleri men bolashagi [Problems and prospects economic collaboration between RK and Republic of China], *Elektronnyy nauchnyy zhurnal «edu.e-history.kz»* [Scientific E-journal «edu.e-history.kz»], **2**, (2018). Available at: <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/250> (accessed: 15.08.2018)
2. Alipbaev A.R., Kwrmanov E.F. Kazakstan men Kitay arasındagi energetikalik intimaktastik: maseleleri men bolashagi [Energy cooperation between Kazakhstan and China: problems and prospects], *KazUW Хабаршси* [Bulletin of Kazakh National University named after Al-Farabi], **5**, 25-28 (2014). Available at: <https://articlekz.com/kk/article/17273> (accessed: 18.08.2018)

4. Al'piyev D.A. Transportno-tranzitnye i energeticheskiye proekty v otnosheniyah mezhdru Kazakhstanom i Kitaem [Transport-transit and energy projects in Kazakhstan and China], Vestnik KazNU im. Al-Farabi, [Bulletin of Kazakh National University named after Al-Farabi], 7, 4-5 (2009). Available at: <http://articlekz.com/node/2598> (accessed: 28.08.2018)
5. Esimova K. Modernizatsionniye processy v Centralnoy Azii: modeli budushhego [Modernization Processes in Central Asia: model of the future], 10, 30-32 (2011). Available at: <http://articlekz.com/node/544> (accessed: 20.08.2018)
6. Izimova R. Yaderniy renessans Kitaya: Podnebesnaya – glavniy importer urana iz Kazakhstana [China's nuclear renaissance: The Celestial Empire is the main importer of uranium from Kazakhstan], 15, 20-21 (2017). Available at: <http://www.radiotichka.kz/news/full/1318.html> (accessed: 30.08.2018)
7. Suleyman U.A., Khozeuly E. Energeticheskoe sotrudnichestvo Kazakhstana i Kitaya: geopoliticheski aspekt [China's nuclear renaissance: The Celestial Empire is the main importer of uranium from Kazakhstan] (Eksklyuziv, Almaty, 2014).
8. Tyan Khun Lin Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo KNR v neftegazovom sektore [China's international cooperation in the oil and gas sector], Analytic KISI, 4, 117-121 (2010).
9. Osobennosti eksporta tovarov v Kitai Instruktivnyye materialy [Features of goods export to China] «V pomosh eksporteru» - [Guidance materials "To help the exporter"] (Eridan 2007, Astana, 2013).
10. «KazMunayGaz» UK »AK 2016 jilga arналган jildik esebi [Annual report of KazMunayGas for 2016]. Available at: <http://www.kmg.kz/uploads/documents/reports/2016/kaz/AnnualReport2016Kaz.pdf> (accessed: 2.09.2018)
11. Baimuxambetov T. Uspeshnoye razvitiye kazakhstansko-kitayskikh otnosheniy stalo vazhnym faktorom obespecheniya stabil'nosti v regione - mneniye kitayskogo eksperta [Successful development of Kazakh-Chinese relations has become an important factor in ensuring stability in the region: the opinion of the Chinese expert]. Available at: <https://www.zakon.kz/80530-uspeshnoe-razvitie-kazakhstansko.html> (accessed: 5.09.2018)

Сведения об авторах:

Нурсултанова Л.Н. – Аймақтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, т.ғ.д., Халықаралық қатынастар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Атаева Т.Т. – Аймақтану кафедрасының оқытушысы, Халықаралық қатынастар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Маметай М.А. – Аймақтану кафедрасының магистранты, Халықаралық қатынастар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Nursultanova L.N. – Assoc.Prof., Department of Regional Studies, Faculty of international relation, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Atayeva T.T. – Department of Regional Studies tutor, Faculty of international relation, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Mametai M.A. – Master Candidate, Department of Regional Studies, Faculty of international relation, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 63-67pp.
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 11.25.67

Y. Ongarova

Al-Farabi Kazak Ulusal Universitesi, Almaty, Kazakhstan
(e-mail: aidmukas@mail.ru)

Enerji bağlamında Kazakistan-Avrupa birliği ilişkileri ve hasar denizi

Özet. Kazakistan-AB arasındaki ilişkiler Kazakistan'ın bağımsızlığı ile birlikte başlamıştır. 1999 yılında uygulamaya konan Ortaklık ve İşbirliği Antlaşması'nda karşılıklı ticaret ve yatırımın artırılması için, Kazakistan'ın yasal düzenlemeleri ile AB'nin yasal norm ve standartları arasında uyumun sağlanması amaçlanmıştır. İki taraf arasında yapılan planlı görüşmeler bakanlar seviyesindeki İşbirliği Komiteleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda Kazakistan ve AB temsilcileri arasında farklı konularda alt komite toplantıları da düzenlenmiştir. Söz konusu toplantılarda, ortak ilgi alanı olan hususlar tartışılmakta olup AB'nin Kazakistan ile işbirliğini daha ileri bir noktaya taşıması için yapması gereken teknik yardım planları ele alınmıştır. Kazakistan'ın AB ile imzaladığı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na ilaveten taraflar arasında ticari, enerji vb. birçok konularında da anlaşmalar mevcuttur. Makalenin amacı AB-Kazakistan arasında ticari ve enerji ilişkilerinde Hazar Denizi çerçevesinde yapılan girişimlerini analiz etmektir. Konu ile ilgili yapılan görüşmeler ve anlaşmalar üzerinde nitel analiz ile açığa kavuşulacaktır. Elde edilen sonuçlara göre hem AB hem Kazakistan yapılan stratejik işbirliğinden kazançlı çıkmıştır. Bağımsızlık yılları boyunca pek çok proje hayata geçirilmiş ve olumlu sonuçlar ortaya konmuştur. Hazar Denizi çerçevesinde yapılan anlaşmalarda enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılmasına yönelik önemli miktarda yatırım yapılmıştır. Genel olarak, AB üye ülkelerinin bireysel çıkarlarına bağlı olarak enerji sektöründe ivme kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: AB, Hazar Denizi, ABD, Orta Asya, Kazakistan, enerji, petrol.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-63-67>

Giriş. Kazakistan-AB arasındaki ilişkiler SSCB dağılımından sonra Kazakistan'ın bağımsızlığı ile başlamıştır. İlk olarak AKÇT (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) ile Kazakistan arasındaki belirli çelik ürünlerinin ticaretine ilişkin anlaşma 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Kazakistan ve AB arasındaki anlaşmalarda bir diğer önemli başlığı ise nükleer işbirliği oluşturmaktadır. Bu konuda hâlihazırda AAET (Avrupa Atom Enerji Topluluğu) ile Kazakistan arasında imzalanan üç anlaşma bulunmaktadır. Bu anlaşmalar sırasıyla; Temmuz 1999 yılında imzalanan ve Haziran 2003 yılında yürürlüğe giren Nükleer Güvenlik İşbirliği Anlaşması, Kasım 2002 yılında imzalanan ve Nisan 2004 yılında yürürlüğe giren Nükleer Füzyon İşbirliği Anlaşması ve 5 Aralık 2006 yılında imzalanan Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımına İlişkin İşbirliği Anlaşması'dır. Özellikle 2007'den sonra ivme kazanan ticari ilişkilerle AB %32.5'lik oran ile Kazakistan'ın ticaret ortakları arasında birinci sıraya yükselmiştir. 2009 yılı itibariyle Kazakistan ve AB-27 arasındaki ticaret hacmi 15 milyar 316 milyon 300 bin Avro olarak kaydedilmiştir [1, 44s.].

AB, Kazakistan'ın ihracatında sahip olduğu %39.4'lük pazar payı ile ilk sırada yer almaktadır. Kazakistan ise AB'nin genel ticaret ortakları sıralamasında 2009 yılı verilerine göre 32.sırada yer almaktadır [1, 44 s.].

Kazakistan'ın AB'ye ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmını maden ürünleri (başta fosil yakıtlar), demir-çelik ve kimyasal ürünler dâhil ağır sanayi malları oluşturmaktadır.

1. Kazakistan-AB Anlaşmaları

Kazakistan'ın AB'den yaptığı ithalatta ağırlıklı olarak makine ve ulaşım ekipmanları ile eczacılık ürünleri, elektrikli cihazlar, çiftlik ya da tarımda kullanılan ürünler ve tekstil ürünleri yer almaktadır. AB'nin Kazakistan'a gerçekleştirdiği ihracat 2007-2009 döneminde düşme

eğiliminde iken AB üyesi ülkelerin Kazakistan'dan ithalatı 2007-2008 döneminde artmıştır. 2009 yılı itibarıyla AB'nin Kazakistan ile dış ticaret açığında ithalattaki düşüştən kaynaklanan bir düşüş gözlenmiştir [1, 45 s.].

Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin Batı ile entegrasyonu açısından yararlı olacaktır. Güvenli ve ticari açıdan kârlı boru hatları, bölgeye istikrar ve refahın getirilmesine katkı sağlayacaktır. Hatlardan en önemlisi Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattıdır ve 4 Haziran 2006 tarihinde petrol taşımaya başlamıştır. 16 Haziran 2006'da Kazakistan resmen BTC projesine dâhil olmuş ve 2008'den itibaren hatta petrol pompalamaya başlamıştır. Doğu-Batı enerji koridorunun bir diğer önemli ayağı olan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı 3 Temmuz 2007'de faaliyete geçmiştir. Bu hat aynı zamanda Kazakistan'dan ve Türkmenistan'dan doğalgaz akışını sağlayacak olan Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin de ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Temmuz 2009'da hükümetler arası anlaşma şeklinde imzalanan Nabucco Projesi, Gürcistan veya İran çıkışlı olarak Hazar doğalgazını Türkiye ve Bulgaristan üzerinden Avusturya'ya taşımayı hedefleyen ve meydana geliş nedeni Rus doğalgazına olan bağımlılığı azaltmak olarak belirlenen bir projedir. Ancak, Nabucco hattının bağlanmasının planlandığı Trans-Hazar Hattı henüz inşa edilmemiştir. Rusya ile imzalanan Mavi Akım projesi ise 12 protokol ve özel şirketler arasında imzalanan anlaşmalarla ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Rusya enerji hegemonyasını sürdürmeye devam etmektedir [2, 41s.].

Nitekim Sovyetlerin ardından Orta Asya'da beliren jeopolitik güç boşluklarının doldurulması için yeterli ekonomik ve teknolojik güce sahip ABD, Çin, AB ve Rusya arasındaki rekabetin dışında özellikle bölgesel güç olarak ortaya çıkmaya aday yeni yükselen güçlerin de bu yoğun rekabet içinde kendilerine yer bulma yarışına girdikleri görülmüştür. Nitekim enerji açısından çok büyük oranda dışa bağımlı olan AB üyesi ülkeler için de zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Asya'nın giderek artan bir jeopolitik değer kazandığı görülmektedir. Diğer taraftan AB hâlihazırda Orta Asya enerji kaynaklarına, ağırlıklı olarak Rusya üzerinden ulaşabildiği için Rusya'nın da Birlik üzerindeki jeopolitik gücü artmaktadır. Fransız Total petrol şirketi, Türkmen devletiyle yaptığı anlaşma neticesinde, Türkmen ve Kazak petrollerinin İran'a nakil edilmesi hakkını elde etmiştir. Total firması, özellikle, Kazakistan-Türkmenistan-İran petrol boru hattının Türkmen kısmının fizibilite raporunu tamamlamıştır. Bu boru hattı Kazakistan'ın Tengiz, Novi, ve Uzen (Hazar havzası alanı) bölgesinden sevk edilen petrolü, Türkmenistan'ın batı kıyısından pompalanan petrol ile birlikte, İran'a ulaştırmasını sağlamaktadır [2, 45 s.].

Paris BDT'nin petrol ve gaz ile ilgili enerji konularının görüşüldüğü bir yerdir. Uluslararası yerli şirketler ve BDT ülkelerinin sanayi temsilcileri 19-21 Mayıs'ta düzenlenen BDT Petrol ve Gaz Zirvesi 2010 yılında Paris'te toplanmıştır. Toplantıda Ukrayna ve Rusya kendi ülkelerinin hem Hazar hem Orta Asya bölgelerinin yakıt ve enerji kompleksi durumunu ele almıştır. Forumda Kazakistan'dan temsilci heyeti katılmıştır. Kazakistan'da Kaşagan enerji bölgesinde büyük rezervler keşfedilmiş ve diğer jeolojik keşifler olmuştur. Bu keşifler 2000 yılındaki 2.9 milyar ton üretilebilir petrol rezervinin iki katı yapmıştır. Petrol sektöründe mevcut durum hakkında enisiyatif tabloyu BDT üretim rakamları göstermektedir. 2008-2009 krizinden bu yana ülkeler arasında en yüksek büyümeyi Kazakistan elde etmiştir. 2010 yılında ülkenin petrol üretimi geçen yılın aynı dönemine göre yaklaşık %10 artmıştır [3, 29 s.].

Avrupa yönünü koruma da Kazakistan için büyük önem taşımaktadır. 2013 yılında, Kazakistan-AB arasındaki ticaret hacmi 53,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam tamamen birlikte alınan Rusya ve Çin ile Kazakistan'ın dış ticaret hacmini aşmaktadır. Ekim 2014'te düzenlenen Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Brüksel ziyareti ilerleyen diğer bir önemli adım olmuştur. Genişletilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması taslağı üzerinde yapılan müzakereler neticesinde ise Kazakistan 2015 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur.

2. AB Rekabeti

21. yüzyılın başlarında Avrasya petrol kaynaklarını geliştirmek için fırsat yakalayan Avrupa devletleri, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmek üzere enerji kaynağı anlaşmalarında ve ihracında yer alırken, bölgesel çatışmalarında çözümlenmesine çalışmaktadır. Şirketler vasıtasıyla petrol anlaşmalarında önemli pay sahibi olan Avrupa ülkeleri, Hazar enerji kaynaklarına yatırım yaparak, bu kaynakları işleyip yerel piyasalarına ihraç edebilme imkânına sahip olmaya çalışmışlardır. Avrupa Birliği'nin enerji politikası üç temel unsura dayanmaktadır. Bunlar; rekabet gücü, çevrenin korunması ve enerji arz güvenliğidir. Bu amaçlar için enerji tüketiminde kömürün payını koruyarak, doğalgazın payını artırmak, nükleer enerji santrallerinin güvenliğini azami ölçüde sağlamak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını arttırmak temel önceliklerdir. AB'nin dış enerji kaynaklarına bağımlılığının artması sonucu, Orta Doğu, Hazar bölgesi ve Rusya ile yakın ilişkiler kurulmaktadır. Enerji güvenliğini sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı devam ettirmek amacıyla tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturmak istemektedir. Bunun için de çoklu boru hatları politikası izleyerek, enerji ithalatında kaynak çeşitliliği yaratmayı düşünmektedir [4, 135 s.].

AB Konseyi, Hazar Havzasının dünya petrol ve doğal gaz ihtiyacına büyük ölçüde katkıda bulunacağını düşünerek, bölgedeki rezervlerinin işletilmesinde ve bölgesel istikrarın desteklenmesine, sorunlara barışçıl çözüm alınmasına, demokratik ve ekonomik kurumların güçlendirilmesine önem vermektedir. Aynı zamanda, bölgenin enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde ihracını sağlayacak yolların, bölgenin gelecekteki refahı konusunda önemli olduğunu vurgulamaktadır. Avrupa'nın gaz ihtiyacının büyük oranını Rusya karşılamaktadır. Rusya, AB'nin petrol ithalatının yüzde 21'ini, doğalgaz ithalatının yüzde 41'ni karşılamaktadır. Avrupa ülkeleri iki farklı görüşün ortasında bir politika izlemektedir. Avrupa ülkeleri bir yandan BTC ve Trans-Hazar projeleriyle ABD'nin bölge enerji kaynaklarına hâkimiyet kurmasından, diğer yandan da yeni hiçbir boru hattına inşa edilmemesiyle Rusya'nın hâkimiyetini sürdürmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Böylece kendilerinin de söz hakkına sahip olabilecekleri bir güzergâhı tercih etmektedirler. AB, Orta Asya ve Hazar havzasına yönelik politikalar geliştirmek ve uygulamakta doğal müttefiki ABD'ye göre daha avantajlı olduğu kesindir. Çünkü AB'nin bölgedeki varlığı ABD gibi süper bir gücün bölgeyi kontrol etme isteğinden çok tüketici ve büyük bir pazar olarak algılanmaktadır [5, 81 s.].

Sonuç. Avrupa Birliği TACIS program çerçevesinde, AB ülkeleri ve yeni bağımsız devletler arasında uyumlu ve başarılı ekonomik ve politik bağlantılarının geliştirilmesini amaçlamıştır. TACIS programı çerçevesinde TRACECA, INOGATE programlar yürütülmektedir. TRACECA programının amacı, Avrupa'dan Karadeniz boyunca, Kafkaslarda ve Hazar Denizi'nden geçerek Orta Asya'ya uzanan doğu-batı ekseninde bir ulaşım koridorunu geliştirmektir. INOGATE programı, bağımsızlıklarını kazanan yeni devletler için ekonomik işbirliğinin TACIS programı içinde yürütülen önemli bir bölgesel projedir [6, 230s.].

Sonuç olarak Avrupa Birliği çok yönlü projeler çerçevesinde Kazakistan ve Orta Asya bölgesine yönelik hem enerji hem taşımacılık alanında kendi çıkarlarını hayata geçirmiştir. Özellikle Hazar Denizi çerçevesinde yapılan girişimler neticesinde Hazar Denizi enerji kaynakları üzerindeki payını da alabilmiştir. Bu bağlamda Hazar Denizi çerçevesinde yapılan AB enerji stratejisi zamanla kendi meyvelerini vermiştir. Ayrıca bölgeye yönelik AB ticari girişimleri neticesinde olumlu sonuçları elde etmiştir.

Kaynakça

1. Erdoğan M. Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası. -A.: TOO « SNF Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık LTD.ŞTİ», 2011. -45 s.
2. Turan A. Energy Diplomacy in Caspian Basin// Bilge Strateji -2010. –T. 1. № 2. –S. 41-45.
3. Устименко А. Разработка шельфа: контролируемый шторм //KAZENERGY- 2010.-Т.8. №56.-С.29

4. Bilgici M. Hazar Enerji Havzasının Türkiye Ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi. -G.: «Yüksek Teknoloji Enstitüsü SBE», 2005. -135 s.
5. Şenyurt Y. Hazar Ve Basra Körfezi Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler Ve Türkiye. -A.: «Ufuk Üniversitesi SBE», 2010. -81 s.
6. Metin M. Politik ve Bölgesel Güç Hazar. -I.: «IQ Yayınları», 2004. -230 s.

Е. Оңғарова

ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

Энергия аясында Қазақстан және Еуропа Одағы арасындағы қарым-қатынас және Каспий теңізі

Аннотация. Қазақстан-Еуропа Одағы арасындағы қарым-қатынас Қазақстанның тәуелсіздік алған жылдарынан бастау алады. 1999 жылы күшіне енген Серіктестік пен ынтымақтастық туралы келісімі екі ел арасында өзара сауда мен инвестицияларды арттыру мақсатында Қазақстан Республикасының құқықтық нормалары мен ЕО-ның құқықтық нормалары және стандарттарын үйлестіруге бағытталған болатын. Тараптар арасындағы жоспарлы кездесулер министрлер деңгейіндегі Ынтымақтастық жөніндегі комитеттер шеңберінде өтті. Сонымен бірге Қазақстан мен ЕО өкілдерінің арасында түрлі мәселелер бойынша кіші комитет отырыстары да өткізілді. Бұл кездесулерде ортақ қызығушылық тудыратын мәселелер талқыланып, Еуропалық одақтың Қазақстанмен ынтымақтастығын одан әрі дамыту үшін қажет ететін техникалық көмек жобалары талқыланды. Қазақстан мен ЕО арасында қол қойған Серіктестік пен ынтымақтастық туралы келісімге қосымша көптеген тақырыптар бойынша келісімдер жасалды. Мақаланың мақсаты Қазақстан мен ЕО арасындағы сауда және энергетика қатынастарында Каспий аясындағы бастамаларын талдау болып табылады. Осы тақырып бойынша жасалған келіссөздер және жобаларға сапалы талдау жасалады. Қорытындылай келе Қазақстан-ЕО арасында жасалған стратегиялық ынтымақтастықты екі жақ өзара тиімді пайдалана алды деуге болады. Тәуелсіздік жылдары көптеген жобалар жүзеге асырылып оң нәтижелерін көрсете алды. Каспий аясында жасалған келісімдер бойынша қомақты қаражат бөлініп энергея ресурстарын өңдеу және игеруге бағытталды. Жалпы ЕО-ның әрбір мүше елдерінің өзіндік қызығушылықтарына қарай энергия саласында үлкен бастамаларға қол жеткізді.

Түйін сөздер: ЕО, Каспий теңізі, АҚШ, Орталық Азия, Қазақстан, энергетика, мұнай

Y. Ongarova

al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

The relationships between Kazakhstan and the European Union in the context of energy and the Caspian Sea

Abstract. Relationships between Kazakhstan and the EU began with the independence of Kazakhstan. The Partnership and Cooperation Agreement, which was enacted in 1999, was aimed at harmonizing Kazakhstan's legal norms with EU legal norms and standards with the aim of increasing mutual trade and investment. The planned meetings between the two sides were held within the framework of the committees for cooperation at the ministerial level. At the same time, subcommittee meetings were held on various issues between the representatives of Kazakhstan and the EU. These meetings discussed issues of common interest and discussed technical assistance schemes that the EU should take to promote Kazakhstan's cooperation with other issues. In addition to the Agreement on Partnership and Cooperation signed by Kazakhstan with the EU, there are other agreements on many issues. The purpose of the article is to analyze the initiatives between Kazakhstan and the EU around the Caspian Sea in trade and energy relations. The research is based on qualitative analysis. In conclusion, we can say that both countries have benefited from strategic cooperation among themselves. Over the years of independence, many projects have been implemented and demonstrated positive results. Significant amounts of funds were allocated to agreements concluded within the Caspian Sea, aimed at the development and use of energy resources. In general, the EU gained strength in the energy sector, depending on the individual interests of the EU countries.

Key words: EU, The Caspian Sea, USA, Central Asia, Kazakhstan, energy, oil.

References

1. Erdogan M. Politika Evropeiskogo Soiuzu v Tsentral'noi Azii [The policy of the European Union in Central Asia] (Publication of the television project SNF edition, Ankara, 2011)
2. Turan A. Energy Diplomacy in Caspian Basin, Bilge Strateji [Bilge Strategy], 1(2),43-73 (2010).
3. Ustimenko A. Razrabotka shelfa: kontroliruyemyy shtorm [Shelf development: controlled storm], KAZENERGY, 56(8), 29(2010).
4. Bilgici M. Hazar Enerji Havzasının Turkiye Ve Cevre Ulkeler Acısından Stratejik Onemi [The strategic importance of the Caspian energy region for Turkey and the countries of the region] (Institute of High Technologies ISS edition , Gebze, 2005)
5. Shenurt Y. Hazar Ve Basra Korfezi Havzalarının Enerji Kaynakları Uzerinde Stratejiler Ve Turkiye [Strategies aimed at the energy resources of the Caspian and the Arab Strait] (Ufku University ISS edition, Ankara, 2010)
6. Metin M. Politik ve Bolgesel Gucler Hazar [Political and regional power of the Caspian Sea] (IQ edition 1, Istanbul, 2004)

Сведения об авторе:

Онгарова Е.М. - старший преподаватель, Факультет Востоковедение, Кафедра Тюркской, КазНУ им.аль-Фараби, Масанчи-Байтурсынова, Алматы, Казахстан.

Ongarova E.M. - senior lecturer, Faculty of Oriental Studies, al-Farabi KazNU, Masanchi-Baytursynov str., Almaty, Kazakhstan.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 68-73pp.
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz*

МРНТИ 17.71

¹Ан Сан Хун, ²А.Ж. Кабирова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: ¹tiesa@naver.com, ²ainura19101993@gmail.com)*

Общие характеристики корейских легенд об основании государств

Аннотация. Данная научная статья посвящена аналитическому разбору и изучению легенд об основании первых государств в Корее. Корейский народ считает себя потомками небесных и земных божеств, которые спустились на нашу Землю и образовали первое государство на Корейском полуострове. Это знание дает начало формированию и развитию менталитета и сознания корейцев, как единой нации. Актуальность данной статьи состоит в том, что на сегодняшний день Корея, как страна, имеет большую популярность среди молодежи как в культурном плане, так и в политическом и экономическом. Данная статья позволит более подробно изучить появление корейской нации, а также становление и развитие их менталитета через анализ их национальных легенд. Кроме того, позволит более глубоко узнать литературу Кореи, что является немаловажным, при изучении корееведения, как науки.

Ключевые слова: легенда, божество, король, яйцо, государство, «Тангун», «Тонмён», государство Древний Чосон.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-68-73>

Введение. Древние общества, в которых установлены ранние нации, активно перемещаются между племенами, а несколько племен объединились, чтобы сформировать федеративную нацию. Национальная система также была реорганизована в результате миграции и завоевания блуждающих людей в этом процессе. Создана система власти, ориентированная на короля, и порядок государства стал важной ценностью. В этот период легенда основания государства была сформирована для сильной центростремительной роли для установления национального порядка. Эти основополагающие легенды свидетельствуют не только о процессе построения государства, но и о мировоззрении древних людей, отраженных в нем.

Цель. Эта статья представляет собой исследование по <легенде о Дангуне> и <легенде о Короле Тонмёнване> среди основополагающих легенд Кореи. Нашей целью является изучить повествовательную структуру двух легенд, которые имеют важные значения в этих работах.

«Легенда о Тангуне» считается очень важной в качестве отправной точки корейской национальной истории, поскольку она является основополагающей легендой корейской нации и верой в основателя государства. Эта легенда - легенда, в которой говорится, что Хванун, сын небесного божества, сошел на священное место горы Тхэбек Синдансу и создал страну, основанную на идеологии общественного блага, и также его сыном является

Король Тангун, основавший первое государство Древний Чосон. Корейцы считают, что эту землю выбрало Небесное божество и они являются его потомками, и очень гордятся данным статусом.

Легенда о Короле Тонмёне - это рассказ об основополагающем процессе государства Когурё и считается лучшим художественным произведением среди основополагающих легенд Кореи. В то время жители Когурё думали, что их предок Король Тонмён, является великим человеком, рождению которого способствовали силы Неба и Воды, поэтому они хранили и несли в себе гордость и национальное единство, как потомки великих предков.

Письменные записи древних корейских легенд основания древней Кореи упоминают о таких легендах как «легенда о Тангуне» Древнего Чосона, «миф о Хэбуру» государства Северное Буйо», «легенда о Гымва» государства Восточное Буйо, «миф о Чжумоне» государства Когурё, «миф о Пакхёккесе» государства Силла, «миф о Суро» государства Гарак, «миф о Саммыла» государства Тамна⁶. Общие черты этих основополагающих легенд кратко изложены следующим образом.

Прежде всего, эта легенда - это объединение Небесного отца и Земной матери. То есть жених относится к небесной линии богов, а невеста принадлежит земному миру. Это можно легко проследить в легендах «легенда о Тангуне» между Хванун и Уннё, «легенда о Короле Тонмёне» между Хэмосу и Юхва, «легенда о Пакхёккесе» между Пакхёккесе и Арён и «легенда о Суро» между Суро и Хо Хванок. По патриархальной линии Хванун является сыном Хванин – Небесного божества, Хэмосу – сын Небесного императора, Хёккесе и Суро спустились с неба, запечатанные в яйцо. Уннё является медведем, Юхва – дочь Водного божества Хабэк, Арён появилась от ребра Керён, поэтому ее тоже можно назвать дочерью Водного божества и Хо Хванок перешла море. Материнская линия может считаться частью земного мира, потому что это женщина или богиня, связанные с землей или водой. Создание основополагающей легенды посредством сочетания этих небесных героев может быть связано с господствующей силой основополагающего богослужения Небесному богу и акцентом на доминировании отцовской линии, из чего следует, что возможно пантеон был помещен на сторону отцовской линии [1, с. 59-62].

Объединения Небесного отца и Земной матери изменяют свою форму на территории Корейского полуострова в зависимости от района: северного или южного. В северном регионе в случае с легендами о Тангуне и Тонмёне, после объединения Небесного отца и Земной матери родился прародитель, основавший государство, о котором широко распространялись легенды. Тангун и Чжумон являются яркими представителями. Однако в случае легенды Пакхёккесе и Сухо в южном регионе большая часть истории состоит в том, что они спустились на землю с помощью яйца или детьми и повзрослев, вступили на престол и объединили племена. Другими словами, в легендах южного региона повествуется о том, что государство основывается методом выдвижения на престол, тогда как в легендах северного региона, на примере Чжумон, страна создана посредством конкуренции и завоевания.

Повествовательный сюжет «легенды о Тангуне», показывающий структуру записей трех поколений <Хванин - Хванун - Тангун>, движущихся с трансцендентного времени небесной системы до реалистического времени земной системы, выглядит следующим образом. [2, с.36-37]

1. Второй сын Хванина Хванун заложил смысл в человеческий мир.
2. Хванун, получив от Хванина три сокровища Небес, спустился в человеческий мир.
3. Хванун, взяв под свое начало три тысячи человек, основал город Синси на вершине горы Тхэбэк около дерева Синдансу (Божественное дерево).
4. Хванун правит тремястами шестьюдесятью делами человеческого мира.

⁶ Encyclopedia of Korean folk culture: founding myth (한국민속대백과사전: 건국신화) URL:<http://folkency.nfm.go.kr/kr/topic/%EA%B1%B4%EA%B5%AD%EC%8B%A0%ED%99%94/5324>

5. Медведь и тигр, которые жили в одной пещере, желают стать людьми и обращаются к Хвануну.

6. Хванун говорит им, что, если они в течение ста дней будут питаться только травой и чесноком и не будут видеть солнечного света, они станут людьми.

7. Медведь держит табу Хвануна и становится женщиной, а тигр терпит неудачу.

8. Уннё – медведица, превратившаяся в женщину, хочет иметь ребенка, поэтому молится под Синдансу и Хванун, превратившись в человека, женится на ней.

9. Тангун, родившийся от Уннё, назначает столицу в Пхеньяне и называет государство Древний Чосон.

10. Когда царь китайской династии Чжоу Уван хотел отдать управление Чосоном в руки Кичжа, Тангун перенес столицу в Чжантангён.

11. Тангун управлял страной в течение 1500 лет и стал богом горы Асады, когда ему было 1908 лет.

Ядром «легенды о Тангуне» является то, что Хванун, сын Небесного Бога, спустился к дереву Синдансу и открыл Синси, руководя большим количеством людей и государственными делами (мировыми делами), объединился с Уннё, и у них родился сын Тангун, который основал государство Древний Чосон. «Легенда о Тангуне» — это типичная легенда основания государства, в которой рождается человек и строится государство в сочетании неба и земли, гармонии света и тьмы. Легенда о том, что основатель является сыном небесных богов - легенда основания государства среди древних народов, широко распространенной в Северо-Восточной Азии.

«Легенда о Тангуне» выражает элементы, связанные с литературой, религией и историей на сложном уровне. Спуск Хвануна до земли показывает путь движения <Небо → Земля, Бог → Человек>, и в то же время это означает, что это земля, выбранная Небом. Хванун приносит с собой три сокровища Небес: нож, зеркало и колокол. Они являются символами божества. В случае с Пунбек, Уса и Унса (министр Ветров, министр Дождя, министр Облаков) можно видеть, что в то время важна была жизнь в сельском хозяйстве. Тхэбексан и Синдансу имеют то же значение, что и Мировая гора, и Мировое дерево, появляющиеся в Алтайском филогенезе мифов⁷. В этой легенде мифический элемент показывает святость создания корейского народа и построение нации.[4, 275-280с.]

История рождения отцов-основателей в ассоциации с животными также является одним из древних менталитетов и в особенности тотемическая вера, в частности медведь с богом-предком, является широко распространенной верой от племен тунгусов до палеоазиатских племен в Сибирском регионе. Брак Хвануна и Уннё - это сочетание Бога и человека, а также иммигрантского населения и группы коренных народов⁸.

Особенностью «Легенды о Тангуне» является отсутствие борьбы за основание. Слово <Тангун> имеет значение «священник», согласуясь с монгольским словом «тенгри» означающее «небо», а слово <вангом> означает «царь». Поэтому Тангун Чосон, или Древний Чосон, является своего рода теократическим государством. Тот факт, что Тангун умер и стал живым богом, показывает, что лидером эпохи теократии является обожествление.[5, 80-87с.]

Содержание «легенда о Короле Тонмёне», также называемая «Легенда о Чжумонге» кратко изложена следующим образом.

1. Чон-чжэ (небесный Император) отправляет принца Хемосу в древнюю столицу Пуё. Старая столица - это территория короля Буру, который перевез страну в Гасопвон Восточного моря по приказу небесного императора и основал Восточный Пуё.

2. Гемосу встречается трех дочерей Хабэка, которые играют около пруда Унгсимвон и влюбляется в старшую дочь Юхва, с которой он тайно затем встречается.

7 한국민족문화대백과사전: 산악신앙 URL: http://encykorea.aks.ac.kr/Contents/Index?contents_id=E0026277

8 우리역사넷 URL: http://contents.history.go.kr/front/ht/view.do?levelId=ht_001_0020_0020

3. Гемосу откажется от Юхвы и вознесется один на небеса.
4. После того, как Гемосу бросил Юхву, отец Юхвы Хабек выгоняет её в Убальсу.
5. Юхва попадает в сети рыбака и ее приводят к королю Кымва, который правил Восточным Пуё.
6. Юхва, которую оставили в отдельно выстроенном дворце королевы, беременеет от солнечного луча, и с левого бока, под ее рукой «рождается» большое яйцо.
7. Король Кымва выбрасывает яйцо, но животные, такие как коровы, лошади и птицы, защищают это яйцо до вылупления.
8. Чжумонг родился из этого яйца.
9. Чжумонг был более силен, чем сыновья короля Кымва, и они пытаются убить Чжумонга.
10. Чжумонг берет лошадь, подготовленную Юхвой, и уходит в другую область, но сыновья короля Кымва следуют за ним.
11. Чжумонг пришел к реке и проговорил заклинание, после которого рыбы с черепаками составив мост, помогли ему пересечь реку.
12. Чжумонг прибывает в область Чольбон, конкурирует с Королем Бирю и одерживает победу.
13. После того, как он взошел на престол через 19 лет, он поднялся на небо и не спустился, поэтому наследный принц похоронил свой нефритовый посох, который оставил его отец, в Ёнсане (Гора Драконов).

«Легенда о Короле Тонмён» - это легенда основания государства, рассказывающая о том, какой процесс совершил герой Чжумонг, чтобы основать государство Когурё. У этой легенды есть повествовательная структура великой истории героя, которая показывает время жизни Чжумонг. Эта повествовательная структура в целом согласуется с типологией мировых героических легенд. История жизни героя заключается в следующем:

- Человек с благородной родословной зачат или родился ненормальным образом.
- Он обладает выдающейся способностью, отличной от обычных людей.
- В детстве был брошен, а также пережил покушение на жизнь.
- Появляется спаситель и берет к себе на воспитание.
- Повзрослев, герой снова сталкивается с опасностями, но преодолев все трудности, становится победителем.

Говорят, что Чжумонг, король Тонмён, родился от солнечного луча, попавшего в Юхву. Юхва – дочь Хабэка, водного бога воды. Таким образом, Чжумонг является сыном бога солнца и богини воды. «Легенда о короле Тонмёнване», включающая в себя мотив «яйцерождения», в котором родился герой, и легендарный мотив больших рыб и черепах, которые плывут по реке, и конструируют мост, характеризует обширное пространство повествовательного содержания и постоянно развивающийся конфликт.

Священные обряды небесному императору и богу воды показывают, что корейский народ поклонялся небесам и земле с древних времен, и хорошая стрельба из лука Чжумонга позволяет увидеть, что общество в то время было пастырским обществом.[6, 60-75с.] Можно также предположить, что из-за того, что Юхва, получившая луч солнечного света и родив тем самым героя, люди того времени имели идею поклонения солнцу⁹.

С точки зрения структуры и содержания, «легенда о Тангуне» и «легенда о короле Тонмёне» - это один и тот же рассказ. Обе работы - рассказы трех поколений. Подобно Хвануну, спускающийся с неба в вертикальных отношениях, Хэмосу также входит в историческое время как небесный король. Подобно тому, как Уннё забеременела от Хвануна, превратившегося в человека, у Хемосу и Юхвы также родился Джумонг. Повествование Легенды о короле Тонмёне начинается в историческое время, Чжумонг поднимается на небо

9 주몽 신화 URL: <http://study.zum.com/book/14132>

и становится богом, после преодоления всех испытаний на земле. Это то же самое, что и у Дангуна. Наложив героев друг на друга Хванун – Хэмосу, Уннё – Юхва, Тангун – Джумон это можно увидеть. Значение «Унсимён», в котором Юхва купалась, связано с медведем Уннё, которая превратилась в человека. Однако, несмотря на это, две легенды показывают следующие различия. Во-первых, «Легенда о Тангуне» - это гармоничный мир, где нету борьбы и споров, тогда как «легенда о короле Тонмёне» - это мир борьбы и конфликтов. В процессе восхождения Дангуна на престол нет препятствий, но Джумонг борется с врагами из Пуё, и после переезда на южную землю до и после образования государства были несколько столкновений. Такие как, конфронтация между Хэмосу и Хабэк, конфликт между Чжумонгом и принцем государства Пуё и конфронтация между Чжумонгом и Королем государства Бирю. Во-вторых, в случае «Легенды о Тангуне», Тангун рождается между Хвануном и Уннё, но в случае «легенды о короле Тонмёне» это яйцо, рожденное между Хэмосу и Юхвой. Другими словами, мотив <яйцерождения> включен в качестве важного фактора. Этот мотив <яйцерождения>, широко распространенный в Северо-Восточной Азии, также влияет на легенду о короле Тонмёне.

«Легенда о Тангуне» и «легенда о короле Тонмёне», в которой сформированы корейский исторический опыт, религия, идеология и фольклор, послужили мифом для корейцев. Корейцы высоко ценят эти легенды. Поэтому в корейском литературном мире мы рассматривали записи древних времен, таких как «легенда о Тангуне» и «легенда о короле Тонмёне» как священные истории с древних времен и называли их не легендами, а мифами. Кроме того, корейцы считают, что эти работы достойны рассказывать о превосходстве и истории корейского народа, представляя идеалы, которые корейский народ должен стремиться представлять прототип корейской культуры.

Заключение. До сих пор мы изучили систему повествовательной структуры двух легенд в Корее. «Легенда о Тангуне» и «легенда о короле Тонмёне» - это истории одного и того же типа с точки зрения структуры и содержания. Обе работы - это эпические рассказы, которые охватывают три поколения в корейское историческое время, с персонажами, спускающимися с небес как небесный царь. Но есть некоторые отличия. «Легенда о Тангуне» - это гармоничный мир без борьбы и сражений, тогда как в случае «легенды о короле Тонмёне» это мир борьбы и конфликтов. С этой целью «легенда о короле Тонмёне» содержит повествовательную структуру, которая фокусируется на героической биографии главного героя, включая мотив <яйцерождения> героя. Высокий литературный характер «легенды о короле Тонмёне» является прототипом корейской повествовательной литературы и передается на различные произведения в различных формах.

Список литературы

1. Ли Чжи Ён Понимание и реальность легенд об основании государств Кореи. – Корея.: Вольин, 2000. – 59-62с.
2. Чан Док Сун Очерк по фольклору. – Корея.: Ильчогак, 1971. – 36-37с.
3. Ким Бу Сик Исторические записи трех государств. – М.: Восточная литература РАН, 1995-2002. – 2040С
4. Ким Тэ Гон Изучение корейского народного вероисповедания. - Корея: Чжипмундан, 2007. - 275-280с.
5. Им Чжэ Хэ Национальные мифы и герои-основатели. - Корея: Чхончжэкёок, 1995. - 80-87с.
6. Хванг Пхэ Ган Изучение фольклора. - Корея: Тангук тэхаккё чхульпханбу, 1998. - 60-75с.

Ан Сан Хун, А.Ж. Кабиров

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Корей аңыздарының мемлекеттердің құрылуы туралы жалпы сипаттамалары

Аннотация. Бұл ғылыми мақала Кореядағы алғаш мемлекеттердің құрылуы жайлы аңыздарды зерттеу мен аналитикалық талдауға арналған. Мақаланың өзектілігіне тоқталатын болсақ, Корея мемлекеті қазіргі таңда мәдениет жағынан, саясат, экономика жағынан әсіресе жастар арасында үлкен қызығушылық танытып келеді. Бұл мақала корей ұлтының аңыздарын талдау барысында корей ұлтының шығу тарихын терең зерттеуге, жалпы рухани мінез-құлқының қалыптасуы мен дамуы ерекшеліктерін терең талдауға көмегін тигізеді. Және корей халқының ойлау үлгісі мен сана-сезімнің қалыптасуын біртұтас халық ретінде қарастыруда көмегін тигізеді.

Түйін сөздер: аңыз, құдай, патша, жұмыртқа, мемлекет, «Тангун», «Тонмён», Ежелгі Чосон мемлекетті.

Sang Hoon Ahn, A. Kabirova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

General characteristics of Korean legends about the founding of states

Abstract. This scientific article is devoted to the analytical analysis and study of legends about the founding of the first states in Korea. The Korean people consider themselves descendants of heavenly and earthly deities who descended on our Earth and formed the first state on the Korean peninsula. This knowledge gives rise to the formation and development of the mentality and consciousness of Koreans as a single nation. The relevance of this article is that, to date, Korea, as a country, has great popularity among young people, culturally, politically and economically. This article will allow to study in more detail the appearance of the Korean nation, as well as the formation and development of their mentality through the analysis of their national legends. In addition, it will allow learning to more deeply the literature of Korea, which is important, when studying Korean studies as a science.

Keywords: legend, deity, king, egg, state, «Tangun», «Tonmyon», the state Ancient Joseon.

Reference

1. Li Chzhi yon Ponimanie i real'nost' legend ob osnovanii gosudarstv Korei [Understanding and reality of the legends about the founding of the states of Korea] (Vol'in, Koreya, 2000).
2. Chan Dok Sun Oчерк po fol'kloru [Essay on folklore]. (П'чогак, Koreya, 1971).
3. Kim Bu Sik Istoricheskie zapisi trekh gosudarstv [History of the Three States] (Vostochnaya literatura RAN, Moscow, 1995-2002)
4. Kim Tje Gon Izuchenie korejskogo narodnogo veroispovedanija [Study of Korean Folk Religion] (CHzhipmundan, Koreja, 2007)
5. Im CHzhje Hje Nacional'nye mify i geroi-osnovateli [National myths and founding heroes](CHhонchzhjekjojuk, Koreja, 1995)
6. Hvang Phje Gan Izuchenie fol'klora [Study of folklore] (Tanguk tjehackjo chhul'phanbu, Koreja, 1998)

Сведения об авторах:

Ан Сан Хун – доктор филологических наук, профессор факультета Международных отношений, кафедры Востоковедения, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Кабиров А.Ж. – магистрант 2-го курса факультета Международных отношений, кафедры Востоковедения, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Sang Hoon Ahn- PhD, Visiting professor of Oriental Studies International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Kabirova A. – the second year master degree student, Oriental Studies, International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 17.82

¹Л.У. Звонарёва, ²О.В. Звонарёв
Институт Мировых Цивилизаций, Москва, Россия
(E-mail: ¹lvonareva@mail.ru, ²donfeliz@yandex.ru)

Симеон Полоцкий и проблемы воспитания подрастающего поколения

Аннотация. В статье рассматривается история становления взглядов Симеона Полоцкого на образование подрастающего поколения и отмечается, что они представляли собой своеобразный синтез эллинистических культурных традиций и христианских идей, сформировавшихся во многом под влиянием воззрений, царивших в Киево-Могилянской коллегии, выпускником которой и являлся один из выдающихся христианских просветителей эпохи позднего средневековья. На основе краткого анализа его творческого наследия авторы показывают, что в своей деятельности Симеон Полоцкий популяризировал прогрессивные педагогические теории, равно как и опыт книгоиздания, почерпнутый во время учёбы в вышеупомянутом учебном заведении.

Ключевые слова: Симеон Полоцкий, Киево-Могилянская коллегия, художественное воспитание, эллинистические культурные традиции, христианские идеи, христианские просветители.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-74-81>

Многочисленные вирши основоположника восточнославянской поэзии, учителя детей царя Алексея Михайловича, Симеона Полоцкого (1629, Полоцк -1680, Москва), внесённого ЮНЕСКО в список выдающихся деятелей мировой культуры, посвящены произведениям искусства. Эти стихи, часто используемые им в учебных целях, как и его трактаты по вопросам иконописи, а также его участие в создании знаменитого «*Слова к люботщащимся иконного писания*» (написанного в соавторстве с известным художником и другом просветителя Симоном Ушаковым) убеждают: у писателя была собственная концепция художественного воспитания.

В концепции художественного воспитания Симеона Полоцкого своеобразно синтезировались пифагорейские и аристотелевские идеи о «*врачевании*» посредством искусства и средневеково-теологические представления о нем как орудии против грехов и дьявольских искушений.

Гигантская поэтическая антология просветителя «*Вертоград многоцветный*», долгие годы хранившаяся в отделе рукописей Государственного исторического музея и опубликованная в Германии Л.И. Сазиной, по мнению украинского академика А. И. Белецкого, стоит в прямой связи с педагогической и проповеднической деятельностью Симеона [1, с. 157]. Указанные автором подобию, образы, повести, летописания – не что иное, как облеченные в виршевую форму «*приклады*» (так называемые риторические вступления или предисловия, развивающие основной текст повествования и держащие его в неких логических рамках), в западноевропейской литературе средних веков получившие распространение уже XIII-XVI веках.

После окончания Киево-Могилянской коллегии, до переезда в Москву в 1664 году, восемь лет преподавал Симеон Полоцкий в братском училище при Полоцком Богоявленском монастыре (1656-1664). С приходом нового дидаскала здесь образовалась сплоченная группа талантливых литераторов, в которую входили иеромонах Филофей Утчицкий, Игнатий Иевлевич, воспитанники Василий Янович, Савва Капустин. Пристрастием к стихотворству Симеон, по убеждению А. И. Белецкого, был обязан той среде, которая окружала его во

время учебы в Киеве и учительства в Полоцке, влияя на его литературные вкусы и предлагая ему образцы для подражания.

Просветитель, придерживаясь униатских взглядов (униатами, напомним, были многие профессора и ректоры Киево-Могилянской коллегии), никогда не выступал с открытой критикой католицизма. Причастность просветителя к ордену *базилиан* – Василия Великого – являлась, судя по всему, предметом особой гордости Симеона. Он не боялся подчеркивать это в своих владельческих надписях на книгах даже после переезда из Полоцка в Москву, что, по многим причинам было небезопасно и, в конечном счёте, привело в 1690 году к осуждению, спустя десять лет после смерти автора, церковным Собором его трудов. Московский патриарх Иоаким публично заклеил книги Симеона “как атручаные латинским духом”, ибо их автор хотел “*чужемудренные новости в народ православный великороссийский вводити*”.

Но в определённых читательских кругах Малороссии книги проповедей Симеона Полоцкого долго сохраняли популярность. Спустя восемь лет после официального осуждения на Соборе, 19 сентября 1698 года патриарху Адриану было послано просительное письмо из Запорожской Сечи от кошевого атамана Григория Яковлева с товарищами.

Извещая о победе над басурманами и о распространении веры православной на месте басурманских жилищ, казаки просили патриарха Адриана прислать в их церковь Покрова Пресвятой Богородицы учительные книги “*Обед душевный*”, “*Вечерю душевную*” Симеона Полоцкого, 12 книг Миней и иерейское облачение. Просьбу казаков легко объяснить и тем, что на 94 листе “*Вечери душевной*” помещено “*Слово к православному и христоименитому запорожскому воинству*”, по случаю принесения иконы Св. Алексия, митрополита Киевского”.

Симеон Полоцкий часто обращался к запорожскому воинству, очевидно, потому, что именно оно нуждалось более других в просветительском слове духовного пастыря. С другой стороны, украинские казацкие старшины ещё в 1651 году планировали присоединить Беларусь к своему государству и поднимали вопрос о наступлении на белорусские земли во время переговоров с Москвой. В политической программе Хмельницкого было создание своего государства в границах Киевской Руси, а подчинение белорусских земель усилило б казацкую державу экономически и политически, открывало бы ей выход на Запад. Обходясь с белорусскими жителями особенно жестоко, запорожские казаки, подчинявшиеся Ивану Золотаренко и Гришке Чорному, инспирировали восстание белорусов против интервентов. Запорожцы, судя по документам [11, с. 96,111], безжалостно грабили и мучили белорусских горожан и крестьян.

Симеон Полоцкий не мог не знать об особой жестокости по отношению к безоружным людям “*черкасов*”, как называли белорусы украинских казаков. Поэтому просветитель обращается к ним с несколькими речами, пытаясь пробудить в их ожесточившихся, заблудших душах доброе, христианское начало, помочь раскаяться в совершенных злодеяниях (в Туровской и Смедынской губерниях только в сентябре 1654 года были сожжены десятки деревень, около 6 тысяч коров отогнаны на Украину). Симеона Полоцкого привлекали трудные задачи: запорожские воины в церковных кругах имели репутацию откровенных атеистов - еще киевский митрополит Петр Могила всенародно назвал их “*неверующими*”.

Как известно, письма за подписью патриарха Адриана готовил его секретарь Карион Истомин. Он, очевидно, счел возможным, игнорируя решение Собора о запрещении книг Симеона Полоцкого, дать присланным с прошением казакам его сборники проповедей, о чем, присовокупив патриаршее благословление, 13 ноября 1698 года было сообщено в письме кошевому атаману [2, с. 178,193].

Живя в Москве, Симеон не забывал киевских друзей и в трудных ситуациях стремился поддержать их. С этой целью он написал “*На книгу, именуемую “Меч духовны” «эпиграмму»*, защищавшую сборник проповедей, опубликованных в 1666 году Лазарем Барановичем,

архиепископом черниговским, наставником и покровителем Симеона Полоцкого во время его учебы в Киево-Могилянской коллегии.

В первое время жизни Симеона в Москве Лазарь Баранович старался поддержать его своим влиянием: он благоприятно отзывался об учености Симеона в письме к Паисию Лигариду, снижавшему в то время доверие царя. Появление же виршей Симеона, посвященных книге проповедей, связано, очевидно, с тем, что сборник Л. Барановича нуждался в защите, так как оставивший престол патриарх Никон представил царю Алексею Михайловичу свиток обличений на книгу *“Меч духовный”*, отмечая ее латинствующий характер.

Спустя же двадцать лет, уже после смерти Симеона, украинские иерархи будут поддерживать его ученика - Сильвестра Медведева. И весной 1689 года в ответ на новое требование патриарха Иоакима *“обличить”* Медведева, они откажутся повиноваться и пришлют в Москву грамоту в защиту Сильвестра, последовательно аргументируя его позиции.

Напряжённая просветительская деятельность высокоучёного иеромонаха способствовала возникновению в столице новых для Московского царства просветительских учреждений: светской *«Верхней»* типографии, свободной от цензуры патриарха (реально созданной Симеоном Полоцким), одного из самых больших в то время в Москве частных книжных собраний, академии (в форме проекта, реализованного лишь после смерти писателя).

Книгопечатный опыт, на который опирался просветитель во время книгоиздательской деятельности, также был приобретен, очевидно, во время его учебы в Киево-Могилянской коллегии, которая, хотя и не имела собственной типографии, но поддерживала постоянный контакт с Виленской друкарней и книгопечатней Киево-Печерской лавры, переживавшей во время учебы Симеона Полоцкого в коллегии *“золотой век”*. Так, человека высокой культуры, воспитанного на образцах ближневосточного христианского искусства сирийского путешественника Павла Алеппского, проезжавшего Малороссию в 1653-1654 г., поразило отличное качество изданий типографии Киево-Печерской лавры, быстрота набора и печатания: за краткое время пребывания сирийцев киевские печатники успели изготовить в двух красках пропускные грамоты для дальнейшего путешествия патриарха Макария на Восток [13, с. 168].

В типографии Киево-Печерской лавры дважды (в 1659 и в 1665 годах) переиздавалась тщательно проштудированная в свое время Симеоном Полоцким книга ректора Киево-Могилевской коллегии Иоаникия Галятковского *«Ключ разума»*.

Академия, о которой мечтал Симеон - её программу он успел наметить - также должна была строиться во многом по образцу Киево-Могилянской духовной школы. В свое время именно белорусский педагог и литератор Мелетий Смотрицкий, земляк Симеона, благодаря выдающейся учёности, по мнению, С. Голубева, стал её первым ректором-епископом [3, с. 217].

Идеи Симеона Полоцкого будет развивать другой выпускник Киево-Могилянской коллегии - Феофан Прокопович, предлагавший программу школьного образования в особом разделе *“Регламенты”* - *“Домы училищные, и в них учителя и ученики, тако ж и церковные проповедники”*. Образцом для Феофана Прокоповича, как и для Симеона, оставалась Киево-Могилянская Академия - общеобразовательная школа с философским и богословским классами, как завершением.

При Академии должна быть открыта семинария *“образом монастыря”*. Задача ее - взрастить и образовать новую породу людей. В 1721 году Феофан Прокопович открыл школу при своем доме на Карповке - в этой начальной школе преподавали иностранцы (академик Байер, Селлий), после смерти Феофана Прокоповича она закрылась.

Главным училищем России стала Спасская Академия в Москве в Заиконоспасском монастыре (где преподавал в своё время Симеон Полоцкий), уже в 1700-1701 годах она

была перестроена по киевскому образцу в латинскую школу под протекторатом Стефана Яворского. Преподаватели академии все были из Киева (Феофилакт Лопатинский и др.).

«В истории духовной школы Петровская реформа означала именно “украинизацию” в прямом и буквальном смысле. Ученикам в Великороссии эта новая школа представлялась вдвойне чужой - как школа “латинских учений” и как школа “черкасских” учителей. Могло ли быть иначе, если почти все, без исключения, деятели московского просвещения учились в Киево-Могилянской академии» [14, с. 98].

Многие представления сближают Симеона Полоцкого с преподавателями Киево-Могилянской коллегии, которую писатель окончил в середине XVII века. Так, большое влияние оказал на Симеона профессор, ректор коллегии Иннокентий Гизель, читавший на старших курсах (в 1645-1647 годах) двухгодичный курс «Сочинение всей философии», в состав которого входил специальный психологический «Трактат о душе». Симеон Полоцкий мог хорошо знать и книгу другого писателя той же эпохи – «О душе» Кассиана Саковича, преподававшего в Киево-Могилянской коллегии и принявшего впоследствии унию.

Умение и стремление Симеона Полоцкого учитывать психологию читателя и ученика, знание им основ психологии становится особенно заметным при анализе его произведений, где, как отмечал А.С. Дёмин, обычно «менялось изложение в зависимости от типа читателя» [5, с. 75].

В трактате Симеона «Жезл правления» авторские концепции и выводы разъяснялись доходчиво, с учетом опыта книг, изданных в Малороссии, предназначенных для массового читателя. В нем появлялись подробнейшие предметные сопоставления и истолкования, например, рассуждения о разной проницаемости стекла или удобоварении желудка. В этом полемическом сочинении Симеон Полоцкий утверждал целесообразность обработки не только светских, но и религиозных книг при их переиздании или переводе.

Действенным инструментом для оценки и изложения текста Симеон Полоцкий называл грамматику, риторику и логику. По мнению В.И. Свинцова, он «не только одним из первых в истории отечественной культуры поставил смысловую функцию выше культовой, но и... показал практическое значение логики для работы над сообщением в целях достижения оптимального коммуникативного эффекта» [12, с. 15].

Умение учитывать аудиторию, ее настроение, вкусы, образованность учила и обязательная часть всех курсов риторики – гомилетика. Явная ориентация на конкретного читателя заметна уже в первых стихах Симеона. Например, раннее стихотворение «Виншоване именин пресвещённому его милости господину отцу Амфиногену Крыжановскому...», создано, видимо, в расчете на студенческую братию, для которой «блуждающий епископ» Афиноген Крыжановский, автор многочисленных доносов на основателя коллегии Петра Могилу, давно уже стал посмешищем [16, с. 19-20].

Из сохранившихся в рукописях курсов философии видно, что преподаватели Киево-Могилянской коллегии обращали особое внимание студентов на необходимость самопознания. Так, ученик Иннокентия Гизеля, профессор Иосаф Кроковский начинал одну из лекций со слов: «Познай самого себя». Эти слова были начертаны на фронтоне Дельфийского храма, они стали главным девизом Сократа, а потом и Марка Аврелия. Напомним также, что эти слова начертал Я. Коменский в начале «Великой дидактики».

Очевидно, Симеон Полоцкий неслучайно «Плачь первый на десять всего православного царствия Российского» из стихотворной книжицы «Френы, или плачи... о смерти царицы Марии Ильиничны» открывает следующими словами:

*Первая мудрость есть себе познати,
та же о иных вещах вопрошати.
Но не удобно кому знати себе,
паче звезд сущих на превыспрьнем небе...*

*Высоту небес мнозе познавают,
глубины гроба си не усмотряют.*

Симеон Полоцкий стремился объяснить читателям необходимость и значение самопознания, вслед за платониками и отечественными гуманистами, утверждая: «*Не зная себе, ничесо же знает, аще и звёзды небесны считает*», «*Благо есть человеку самого ся знати*». Давая определение самому большому искусству на свете, Симеон Полоцкий замечает: «*художество художеств есть себе познати*». Эта убежденность помогла писателю критически относиться к самому себе, ибо человек познает себя, чтобы «*рассуждати, какие в нём немощи*». [10, с. 162].

Преподаватели Киево-Могилянской коллегии постоянно отмечали особое значение человеческой воли в земной жизни. Вопрос о свободе воли человека – коренной вопрос схоластической философии, не выходящий из схоластических программ по философии в Европе. Высоко ценил способность человека самостоятельно ставить себе задачу и находить способы её решения учитель Симеона по Киево-Могилянской коллегии И. Кононович-Горбацкий.

Вот почему в стихах Симеона Полоцкого подчёркивается зависимость жизни человеческой от индивидуальных качеств личности, в первую очередь, от воли («*...самоволен человек, Богом сотворенный*»), по его мнению, даже «*звёзды в человецех воли не вреждают*».

Значительная часть ранних польско-латинских стихотворений Симеона Полоцкого относится к схоластической «*ученой поэзии*». Успешно осваивая роль «*толкователя всей школьной учености*», каким, по утверждению Лаврентия Корвина и других авторитетных теоретиков литературы XV-XVII веков, должен быть настоящий поэт, молодой белорус, кажется, не обошел вниманием ни одного предмета, изучавшегося им в Киево-Могилянской коллегии.

Особо примечательно польскоязычное стихотворение Симеона Полоцкого «*Семь свободных наук*», где кратко характеризуется каждая школьная дисциплина: как входящая в гуманитарный «*тривиум*» (грамматика, диалектика, риторика), так и в естественнонаучный «*квадривиум*» (арифметика, геометрия, астрология, музыка).

Конкретные знания по всем этим предметам дали тематическую основу богатой ученой поэзии просветителя. Свои мысли о пользе изучения грамматики, о последовательности этого изучения он изложил в стихотворном предисловии к «*Букварю языка славянскаго*» и «*Рифмологиону*».

Отметим, что в стихотворении Симеона, посвященном семи свободным наукам, матерью всех наук именуется диалектика (равно – логика). Действительно, умение построить произведение по всем правилам риторики во времена Симеона Полоцкого считалось одним из полезнейших и ценнейших искусств. Первым на это указал еще Иоанн Дамаскин в трактате «*Источник знания*», писали об этом и многие западные последователи схоластически освоенного Аристотеля.

Блестяще выверенные, иногда кажущиеся слишком оголенными композиционные схемы поэтических произведений раннего Симеона Полоцкого – наглядное свидетельство того, что не раз выраженная им высокая оценка диалектики не была пустой фразой: она давала тот инструментарий, которым он умело пользовался во всех своих филологических занятиях. Поэт прекрасно освоил основные приемы формальной логики, нередко в стихах он выстраивал сложные силлогизмы, концепты, смысловые фигуры.

Вершиной школьной науки XVII века считались курсы по философии и теологии. Неудивительно поэтому, что данным предметам посвящено много стихотворных произведений Симеона Полоцкого. Это польскоязычные вирши «*Загадка*», «*Сократ*», «*Три права*», «*Чистоты стражей шесть*», «*Триумф терпения*», «*Да последую слову твоему*» и ряд других. В них превалирует нравственно-богословская тематика.

Однако в центре внимания ученого поэта неизменно стоял человек, вопросы его природы, его воспитания и обучения. В польскоязычной эпиграмме «*Образ жития человеческого*» излагается схема деления жизни человека на пять шестнадцатилетних периодов – по каждому из них дается практическое наставление: чем следует заниматься, о чем думать, к чему стремиться. Желавший воспользоваться этими рекомендациями получал универсальную программу действия – от первых шагов до смертного часа.

Развернутая эпиграмма «*Упреждай с малолетства*» содержит подкрепленное многими примерами и сравнениями рассуждение о необходимости серьезного отношения к изначальному обучению и воспитанию детей. Естественно, важнейшими тут оказываются проблемы нравственности, этики поведения. Они же становятся ведущей темой стихотворений типа «*Благородство редкостно*», «*Родителям равной любовью плати, негодник*», «*На лентяя*», «*На пьяницу*», «*На грешника*», написанных на польском языке. Их особенностью является некоторая абстрагированность, которая проявляется в трактовке поэтом этического идеала.

Со временем, когда основным объектом дидактики Симеона сделаются царственные ученики, этот идеал конкретизируется по принципу сословной иерархии и для самой высокой ее ступени будет выражен в духе идеологии просвещенной монархии.

Легко себе представить, насколько сильным было влияние Симеона Полоцкого на детей Алексея Михайловича, круг общения которых сознательно ограничивался, ибо, по свидетельству современника, «*царевичам и царевнам, всякому свои хоромы и люди, кому их оберегати особые. А до пятнадцати лет и больше царевича, окромя тех людей, которые к нему установлены, и окромя ближних людей, видети никто не может, таковыя бо есть обычай*» [6, с. 266-267].

Итак, даже краткий анализ огромного наследия просветителя убедительно доказывает, что в своих стихах (не говоря уже о проповедях), так же, как и в просветительской, общественно-государственной деятельности иеромонаха Симеон Полоцкий последовательно популяризировал прогрессивные педагогические теории, а также конкретный книгоиздательский и образовательный опыт, с которыми он познакомился во время учёбы в Киево-Могилянской коллегии.

Список литературы

1. Белецкий А.И. Стихотворения Симеона Полоцкого на темы из всеобщей истории.- Харьков: Печ. дело, 1914. -84с.
2. Брайловский С.Н. Один из пестрых XVII столетия. Записки Академии Наук. – СПб: тип. Имп. Акад. Наук, 1902. Т. 5.-494с.
3. Голубев С.Т. История Киевской духовной академии, Университетские известия. – Киев: Унив.тип.,1886. - 235с.
4. Грыцкевіч В.Н. Унія: Праудаімана // Культура. -1993. - №50. - С.5.
5. Дёмин А.С. Афористика Симеона Полоцкого// Симеон Полоцкий и его книгоиздательская деятельность. - М.: 1982. -73-78с.
6. Котошихин Г.И. О Московском государстве в середине XVII столетия // Памятники литературы Древней Руси. XVII в. - М.:1989. Кн. 2. – 265с.
7. Котошихин Г.И. О России в царствование Алексея Михайловича. Изд. 2. СПб: Directmedia, 1859. – 161с.
8. Робинсон А.Н. Симеон Полоцкий и русский литературный процесс. Русская старопечатная литература XVII - первая четверть XVIII в. Симеон Полоцкий и его книгоиздательская деятельность. - М.: Наука,1982. – 351с.
9. Росовецкая Т.Н. Памва Берында как синтетический тип друкаря-универсала на Украине первой трети XVII века. Исторические традиции духовной культуры народов СССР и современность. – Киев:1987. - 78-86с.

10. Панченко А. Русская силлабическая поэзия XVII-XVIII веков.- Л.: Советский писатель, 1970. – 422с.
11. Сагановіч Г.Н. Невядомая война (1654-1667) // Спадчына. - 1993. - № 4. - С. 96-111.
12. Свинцов В.И. Логика. - М.: Высшая школа, 1987. - 287 с.
13. Степовик Д.В. Киев XVII-XVIII веков – всеславянский центр развития изобразительного искусства//Исторические традиции духовной культуры народов СССР и современность. - Киев: 1987.- 165-173с.
14. Флоровский Г. Пути русского богословия. – Париж: YMCA-Press, 1937. -574с.
15. Хижняк З.І. Киево-Могилянська академия. Изд. 2. – Київ: Вид-во при КДУ видавничого об'єднання «Вища школа», 1981. - 221с.
16. Ролланд П.А. Три ранних сатиры Симеона Полоцкого// Журнал славянских и восточно-европейских исследований.- 1995. -Т.63.№1.- С.18-20.

Л.У. Звонарёва, О. В. Звонарёв

Әлемдік өркениеттер институты, Мәскеу, Ресей

Симеон Полоцкий және жас ұрпақты тәрбиелеу мәселелері

Аннотация. Мақалада Симеон Полоцкийдің жас ұрпақты тәрбиелеу туралы көзқарастарының қалыптасуы туралы баяндалады және олар көбінесе Киев-Могилян колледжінде қалыптасқан, оның негізін қалаған христиандардың бірі болып табылатын, Хелианистік мәдени дәстүрлер мен христиандық идеялардың синтезі болып табылатындығын атап көрсетеді. Мақала авторлары ортағасырлардағы ағартушыларды, олардың шығармашылық мұрасын қысқаша талдау негізінде, Полотск қаласындағы жоғарыда аталған оқу орнында Симеон Полоцкий оқыған кезінде басылған жұмыстардағы педагогикалық прогрессивті теорияларды, сондай-ақ кітап шығару тәжірибесін кеңінен танытады.

Түйін сөздер: Симеон Полоцкий, Киев-Могилян колледжі, көркемдік білім, эллиндық мәдени дәстүрлер, христиандық идеялар, христиан ағартушылары.

L. Zvonareva, O. Zvonarev

Institute of World Civilizations, Moscow, Russia

Simon Polotsky and his child-rearing beliefs

Abstract. The authors analyze Simon Polotsky's credo evolution in child-rearing beliefs. The authors suppose his credo to represent a kind of Hellenic cultural traditions and Christian ideas synthesis being influenced by moods and spirits prevailed in the Kiev-Mogilyansk college he had graduated from. The brief analysis of the one of the outstanding Cristian enlighteners heritage enables the authors to believe Simon Polotsky to have popularized in his creative activities progressive Pedagogical theories, as well as book printing experience derived during his studies at the above-mentioned college.

Key words: Simon Polotsky, the Kiev-Mogilyansk college, artistic education, Hellenic cultural traditions, Christian ideas, Cristian enlighteners.

References

1. Beletskiy A.I. Stikhotvoreniya Simeona Polotskogo na temy vseobtshey istorii [Simon Polotsky's poetry on the universal history themes] (Pech.izd., Kharkov, 1914).

2. Braylovsky S.N. Odin iz pyostrykh XVII stoletiya, Zapisky Akademii Naouk [The one of the XVII-th century motley crew, The Academy of Sciences Proceeding] (Imper.Akadem.Nauk, St. Petersburg, 1902).
3. Goloubev S.T. Istoriya Kievskoj duhovnoj akademii [The Kiev Clerical Academy history], universitetskie izvestiya [The University News] (Kiev, Univ.tip., 1886)
4. Gritskevich V.N. Ouniya: Pravda maydana [Union: the Maydan truth], Koultoura [Culture], **50**, 5(1993).
5. Dyomin A.S. Aphoristika Simeona Polotskogo, Simeon Polotsky y ego izdatelskaya deyatel'nost' [The Aphorism of Simon Polotsky, Simon Polotsky and his publishing activities] (Moscow, 1982).
6. Kotoshikhin G.I. Moskovskom gosoudarstgve v seredine XVII stoletiya, Pamyatniki koultoury Drevney Rousy [About the Moscow state in the middle of the XVII-th century, Ancient Russia culture memorials] (Moscow, 1989).
7. Kotoshikhin G.I. O Rossii v tsarstvovaniye Alekseya Mikhaylovicha [Russia in the times of Aleksey Mikhaylovich's reign] (Directmedia, Saint-Petersburg, 1859).
8. Robinson A.N. Simeon Polotsky y rouskiy literaturniy protsess [Simon Polotsky and the Russian literature], Russkaya staropechatnaya literatura XVII - pervaya chetvert' XVIII v. Simeon Polockij i ego knigoizdatel'skaya deyatel'nost' [The Russian printed literary editions in the XVII- the first quarter of the XVIII-th century, Simon Polotsky and his publishing activities] (Nauka, Moscow, 1982).
9. Rosovetskaya T.N. Pamva Berynda kak synteticheskiy typ droukarya-ouniversala na Oukraïne pervoy trety XVII veka. Istoricheskiye traditsii doukhovnoy koultoury narodov SSSR y sovremennost' [Pamva Berynda to be the synthetic publisher and all-round craftsman at the Ukraine in the first ten years of the XVII-th century. The Soviet people historic spiritual culture traditions and the contemporaneity] (Kiev, 1987).
10. Panchenko A. Rouskaya syllabicheskaya poesiya XVII-XVIII vekov [The Russian syllabic poetry in the XVII-XVIII centuries] (Sovetskiy pisatel, Leningrad, 1970).
11. Saganovich G.N. Nevyadomaya voyna (1654-1667), Spadychna [The unknown war (1654-1667), Legacy], **4**, 96-111(1993).
12. Svintsoff V.I. Loguika [Logics] (Vysshaya shkola, Moscow, 1987).
13. Stepovik D.V. Kiev XVII-XVIII vekov – vseslavyanskiy tsentr razvitiya izobrazitel'nogo isskousstva. Istoricheskiye traditsii doukhovnoy koultoury narodov SSSR y sovremennost' [Kiev to be the all-Slavonic center of fine-arts development in the XVII-XVIII-th centuries. The Soviet people historic spiritual culture traditions and the contemporaneity] (Kiev, 1987).
14. Florovskiy G. Pouty rouskogo bogosloviya [The Russian Theology tracks] (YMCA-Press, Paris, 1937).
15. Khizhnyak Z.I. Kievo-Mogilyanskaya akademiya [The Kiev-Mogilyansk Academy] (Vysshaya shkola, Kiev, 1981).
16. Rolland P.A. Tri rannih satiry Simeona Polockogo [Three Early Satires by Simeon Polotsky], ZHurnal slavyanskikh i vostochno-evropejskikh issledovaniy [Journal of Slavic and East European Studies], **1**(63), 18-20(1995).

Сведения об авторах:

Звонарева Л.У. - д.и.н., профессор, Институт Мировых Цивилизаций, Москва, Россия.

Звонарев О.В. - к.и.н., доцент, Институт Мировых Цивилизаций, Москва, Россия.

Звонарева Л. - PhD, History, professor of the Institute of World Civilizations, Moscow, Russia.

Звонарев О. - PhD, History, assistant professor of the Institute of World Civilizations, Moscow, Russia.

МРНТИ 06.91

Ж. И. Испердинова

Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: ispzhan@gmail.com)

Роль менталитета в японском бизнесе и менеджменте

Аннотация. Существуют особенности национального характера японцев, оказывающие влияние на бизнес и менеджмент в Японии. Целью данной статьи является анализ влияния этих особенностей национального характера на бизнес-среду и деловое управление. Для достижения данной цели автор рассмотрел исторические корни японского менеджмента, основные черты национального характера японцев, а также факторы их формирования. Черты национального характера японцев можно разделить на три группы: общенациональные, черты группового поведения, обыденно-житейские. Кроме того, автор раскрыл такое понятие как бизнес-культура и описал основные характеристики японского способа ведения бизнеса, такие как значимость межличностных отношений, важность избегания прямых конфликтов и споров, значение контрактов. В результате анализа была выявлена связь между особенностями японского менталитета и бизнес-культурой в Японии.

Ключевые слова: менталитет, национальный характер, японцы, Япония, культура, культурные ценности, бизнес, менеджмент.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-82-91>

Все народы имеют определенные культурные, эмоциональные, умственные особенности, ценности и установки, которые в совокупности составляют их менталитет и влияют на все формы общественной жизни. Традиционные ценности, а также особый образ мышления, которыми руководствовались японцы на протяжении веков, оказывают влияние на публичное поведение японцев и на характер межличностных отношений между ними в современное время. Особенности японского менталитета нашли отражение не только в межличностных отношениях, но и в бизнесе и менеджменте.

Целью данной статьи является анализ роли японского менталитета в бизнесе и менеджменте Японии. Для достижения данной цели в статье будут рассмотрены особенности национального характера японского народа, бизнес-культура и способы ведения бизнеса в Японии. Затем будет представлен анализ роли и влияния менталитета на японский бизнес и менеджмент.

Существуют две теории происхождения японского менеджмента. Первая теория утверждает, что история и культура маловажны и основная часть японского менеджмента была основана за последние 60 лет. Согласно данной теории значительная часть изменений в японской экономике произошла в начале периода Мэйдзи (1867-1910) в процессе стремительной индустриализации страны, а также после Второй мировой войны, когда американская практика управления была введена в Японии. Вторая теория утверждает, что история и культура играют огромную роль в развитии японского стиля управления. Существует достаточно большое количество исследований об исторических и культурных корнях японского менеджмента. Согласно данным исследованиям японская деловая практика сформировалась под влиянием конфуцианской философии (уважение старших, лояльность, гармония), буддизма (смирение, трудовая этика, работа для коллективного блага), бусидо (обязательства, долг, честь) и рисовых плантаций (патернализм, коллективное поведение) [1, 116стр.].

Обе теории предоставляют достоверные аргументы, однако истина лежит где-то между ними. Некоторые методы управления появились относительно недавно, но стоит отметить, что менталитет, культура и история играют очень важную роль в современном японском бизнесе.

Прежде чем начать рассмотрение влияния менталитета на японский бизнес, стоит остановиться на ключевых чертах национального характера японцев. Национальный характер японцев можно разделить на три группы характерологических черт: общезнаменитые, черты группового поведения, обыденно-жизненные.

К общезнаменитым чертам относятся трудолюбие, любовь к эстетике, бережное отношение к культурному наследию прошлого, традиционализм, этноцентризм, практицизм. Японцы считаются самой трудолюбивой нацией в мире. Они не только выполняют свою работу с любовью, но и выражают свою тягу к прекрасному в процессе труда. Японский писатель Т. Таникава отмечал, что любовь к эстетике является основой японского менталитета и вокруг нее группируются остальные черты национального характера японцев [2, 72 стр.]. Чувство прекрасного японцы выражают через садоводство, чайную церемонию, аранжировку цветов, боевые искусства (кэндо, кюдо, дзюдо, айкидо, каратэ и т.д.), каллиграфию, любование природой (ханами, юкими, цуками) и пр. Любовь к прекрасному является основной причиной эмоциональности и иррациональности японцев.

Японцы с большим уважением относятся к древним традициям, повериям и культурному наследию прошлого. Они умудряются не только сохранить свои национальные традиции, но и приспособить элементы чужой культуры к японским условиям. Для японцев «мы» - это японцы, «они» – это все, кто не японцы [3, 41 стр.]. Такая точка зрения обусловлена изолированностью и оторванностью Японии от континентальных цивилизаций. Стоит также отметить и такую общезнаменитую черту японцев как практицизм. Для японцев чуждо понятие «абстрагирования от предмета», которое часто применяется европейцами. Для глубокого понимания сути вещей они, как китайцы ищут что-то похожее в прошлом, пытаются проникнуть в «глубь» предмета. Такая конкретность в мышлении японцев оказала влияние на японскую науку, искусство и повседневную жизнь в Японии [4, 21 стр.].

К чертам группового поведения японцев можно отнести такие черты характера как дисциплинированность, преданность авторитету, чувство долга. Японцы стремятся к дисциплинированности, упорядоченности во всем: на работе, в семье, в межличностных отношениях и т.д. Такое поведение обусловлено чувством долга и высоким уровнем уважения по отношению к другим членам общества. Общественные отношения в Японии основаны на идеях Конфуция, которые регламентируют строгую иерархию, патриархальные устои и поклонение вышестоящим лицам. То есть старшие по званию, возрасту и другим показателям лица являются авторитетом для японцев [5, 56 стр.]. Это может подтвердить старинное японское изречение: «Отношения между старшим и младшим похожи на отношения между травой и ветром: если подует ветер, трава должна склоняться». В современное время для японцев авторитетом в обществе является начальник или старшее по должностному званию лицо, а в семье дань уважения отдается отцу. Покорность и коллективное мышление подавляли собственное «Я» японцев, личное мнение и желания отвергались как нечто эгоистичное, а самопожертвование и повиновение считались высшей формой добродетели [6, 85 стр.].

Обыденно-жизненные черты национального характера японцев как бережливость, терпеливость, аккуратность, вежливость, любознательность вытекают из стержневой черты – самообладания. Каждый японец с детства знает, что сдержанность и самообладание – это основные признаки храбрости, и настоящий воин должен обладать такими качествами. В связи с этим японцы придерживаются следующих жизненных правил: 1) смирение при любой ситуации; 2) соблюдение установленных правил; 3) отказ от развлечений; 4)

брать вину на себя за свои несчастья. Японцы остаются хладнокровными даже во время стихийных бедствий. Они предпочитают занять выжидательную позицию и вытерпеть все удары судьбы, нежели пытаться ее изменить.

Японцы считаются самой вежливой нацией в мире. Вежливость присутствует везде: в магазинах, гостиницах, в такси, между членами семьи, одноклассниками и т.д. Кроме вежливости можно отметить такую черту национального характера японцев как аккуратность, чистоплотность и бережливость. Об этом свидетельствуют чистые и аккуратные дома и помещения в Японии, а также продукция, созданная руками японцев.

Такой особенный образ жизни и мышления, способ производства создали условия для любознательности японцев. Как последователи буддизма японцы стремятся к новым знаниям из прагматических побуждений. В процессе познания они не абстрагируются от вещей, а стремятся к конкретике[4, 33 стр.].

Культурные традиции и особенности менталитета японцев были сформированы различными факторами, такими как географические условия, влияние зарубежных государств, духовные и философские традиции:

1) Географические условия. Географическая изолированность, относительно небольшие размеры и густонаселенность территории Японии привели к возникновению «корпоративного мышления» и сплоченности народа, осознанию важности заботы о чувствах других людей. Кроме того, частые стихийные бедствия (тайфуны, землетрясения, наводнения и оползни) стали причиной уважительного отношения японцев к природе, желания жить с ней в гармонии, вместо того, чтобы контролировать ее.

2) Влияние зарубежных государств в истории Японии. На протяжении всей своей истории Япония подвергалась влиянию таких стран как Китай, Португалия, Испания, Голландия, США. Установление контактов с промышленно развитым Западом стало толчком к развитию демократии и формированию конституционного парламента в Японии, открыло ей доступ к современным технологиям и знаниям о западном образе жизни.

3) Японские философские и религиозные традиции. Философские и религиозные традиции появились в ходе истории Японии в результате сочетания различных систем мышления. Наиболее важным явлением в истории Японии является синкретизм. Синтоистские и буддистские убеждения слились, когда буддизм был введен в Японию в VI веке, а буддизм и конфуцианство были тесно взаимосвязаны, поскольку он был введен вместе с дзэн-буддизмом. Это основная причина, по которой многие японцы не проводят четких различий между буддистскими и конфуцианскими религиозными, философскими традициями. Японская философия заинтересована в реальности нашего мира и придает особое значение тому, что удобно для повседневной жизни. Синтоизм, буддизм и конфуцианство – это три традиции, которые оказали наибольшее влияние на формирование японского бизнес-сознания[7, 107 стр.].

Основываясь на вышеописанных культурных ценностях и особенностях менталитета японцев, мы попытаемся определить роль менталитета в японском бизнесе и менеджменте. В связи с этим следует пояснить в чем заключается суть понятия «бизнес-культура». Согласно определению М. Агаты «бизнес-культура – это синтез социальных обычаев, поведения людей, организационного поведения, ожиданий общества, компании и страны и, в конечном счете, образа жизни лиц, работающих в сфере бизнеса» [8, 5 стр.]. То есть, понятие «японской бизнес-культуры» включает в себя этику, этикет, ценности и стиль работы организации. Это своего рода коктейль повседневной бизнес-деятельности, который влияет на стили управления, принятие решений или функционирование бизнеса в целом.

Согласно исследованиям экономиста и приглашенного исследователя Токийского университета Г. Гарсии существуют 13 основных японских культурных ценностей, которые следует понять для построения бизнес-отношений с японцами:

➤ Значимость межличностных отношений. В японской культуре индивиды рассматриваются в контексте их социальных отношений. Отношения имеют первостепенное значение в социальной структуре Японии, и комплекс тонких социальных норм регулирует все типы межличностных отношений.

➤ Сохранение своей чести. Возможно, одной из важнейших японских культурных ценностей является сохранение своей чести и чести чужих людей в обществе. Японцы стремятся адаптировать свои желания к требованиям других и тем самым избежать оскорбления или нанесения ущерба их общественному имиджу.

➤ Самоконтроль и самодисциплина. В кризисных ситуациях японцы пытаются сохранить самоконтроль и укрепить самодисциплину. Самоконтроль – это умение скрывать свои чувства и эмоции в любой ситуации. Самодисциплина – это способность поступать правильно, несмотря на соблазн поступить иначе.

➤ Ценность тишины. Согласно постулатам дзэн-буддизма истина не может быть описана в устной форме, но существует только в тишине, поскольку язык и слова препятствуют более глубокому познанию реальности, которая существует вне слов.

➤ Стремление к совершенству. Стремление к совершенству даже в самых маловажных вещах – это культурная ценность, которая отражает высокий уровень качества обслуживания в Японии. Перфекционизм ценится, хотя известно, что он не всегда возможен.

➤ Гибкость по отношению к переменам. В практике дзэн есть высказывание, что «самый замечательный ум подобен воде», потому что вода постоянно меняет свою форму, чтобы адаптироваться к любой окружающей среде. Гибкость достигается за счет избегания привязанностей, то есть, путем изменений и перемен. В мире с постоянными переменами нужно уметь отпускать объекты и мысли.

➤ Все меняется, и ничего не вечно. Японцы осознают непостоянство и скоротечность жизни и, таким образом, понимают, что реальность не фиксирована, но подвержена постоянным изменениям. События – это лишь временные обстоятельства, они никогда не повторяются.

➤ Значимость обстоятельств. Обстоятельства важны, потому что они могут стать причиной надлежащего поведения. Действия не считаются хорошими или плохими сами по себе, однако их смысл и ценности полностью зависят от обстоятельств, целей, времени и места. К хорошим действиям относятся те действия, которые приносят пользу обществу, в то время как действия, наносящие вред членам общества считаются плохими.

➤ Гармония между членами группы. Под гармонией подразумевается избегание прямых конфликтов в повседневной жизни. Конфликты возникают в результате отношений между людьми, а гармония между членами группы – это результат поиска подходящего способа адаптации собственных желаний к требованиям других.

➤ Членство в группе и сотрудничество внутри этой группы. Японское общество придает большое значение группе или сообществу и их социальной функции ядра, вокруг которого вращаются работа и жизнь. Таким образом, человек существует как член общества, и его поведение должно подходить для сотрудничества внутри него.

➤ Социальная иерархия и уважение к старшим. Вертикальная структура японского общества основана на конфуцианской концепции социальной иерархии, в которой четко указаны обязанности и обязательства, регулирующие отношения между людьми. Среди наиболее важных обязательств числятся уважение к пожилым людям и старшинству [9, 81 стр.].

➤ Важность соблюдения социальных норм. Концепция Ли («правила», «этикет») в конфуцианстве распространяется на кодифицированные акты повседневной жизни, этические нормы мышления, чувства и действия. Она обеспечивает каждого человека определенной позицией в семье, сообществе и обществе. В свою очередь, это позволяет

каждому решать, что следует или не следует делать при определенных обстоятельствах.

➤ Принятие неизбежного. Дзэн учит, что даже смерть можно встретить без страха, приняв его неизбежность. К тому же осознание того, что события нельзя контролировать, является толчком к принятию фактов такими, какие они есть [10, 6-8 стр.].

Вышеуказанные культурные ценности вошли в японскую культуру через идеи синтоизма, дзэн-буддизма и конфуцианства (Таблица 1). Так как эти традиции смешались в ходе японской истории, некоторые культурные ценности являются общими для разных течений и могут быть результатом синкретизма.

Таблица 1 -Краткое изложение японских культурных ценностей в бизнесе

Синтоизм	Членство в группе или сотрудничество внутри группы
	Значимость обстоятельств
	Гармония между членами группы
Дзэн-буддизм	Самоконтроль и самодисциплина
	Ценность тишины
	Все меняется и ничего не вечно
	Принятие неизбежных случаев
Конфуцианство	Стремление к совершенству
	Социальная иерархия и уважение старших
	Значимость межличностных отношений
	Важность соответствия социальным нормам
	Сохранение своей чести перед обществом

Источник: [7, 108 стр.].

Изучение влияния менталитета на японский бизнес играет важную роль в установлении экономических отношений с Японией, поскольку помогает понять образ мышления японских бизнес-партнеров. Существуют три важные характеристики японского способа ведения бизнеса, которые создают проблемы для иностранцев: значимость межличностных отношений, важность избегания прямых конфликтов и споров, значение контрактов.

Межличностные отношения (нингенканкей) являются важным условием для ведения бизнеса в Японии. Они создают взаимность между теми, кто преследуют схожие цели. Установление межличностных отношений важно, поскольку японские бизнесмены больше доверяют своим знакомым. Японцы тратят много сил и денег на установление хороших отношений с потенциальным бизнес-партнером, чтобы понять его образ мышления. Неофициальные встречи после рабочего дня играют важную роль в установлении межличностных отношений. Они также содействуют разрешению возможных конфликтов путем взаимных неофициальных консультаций (ханасияй) вместо судебных разбирательств[10, 8 стр.].

Японцы привыкли постоянно поддерживать личные контакты со своими деловыми партнерами и для этой цели они предпочитают делать личные визиты как можно чаще, чтобы лучше узнать своих бизнес-партнеров. В Японии контакты между деловыми партнерами устанавливаются через общих друзей, знакомых (шокай) или даже третью сторону (шокай-ща). Устанавливая контакты с очередным деловым партнером, японец предпочитает знать информацию об его социальной позиции в обществе, поскольку это помогает решить, какой уровень речевой вежливости использовать при общении с этим человеком[10, 9 стр.].

Переговорный процесс у японцев длится очень долго. Они предпочитают тщательно обсудить все вопросы, учитывая мнение каждого участника переговорного процесса. То есть, для японцев важно, чтобы все участники переговоров почувствовали свою значимость в принятии решений [11, 3 стр.].

Межличностные отношения между японцами сопровождаются гармонией и отсутствием конфликтов. Предотвращение прямой конфронтации является важной культурной ценностью японского общества. Как уже упоминалось, конфликты решаются путем неофициальных встреч, посредничества (чуукай) или арбитража (чуусай). Во время деловых встреч и переговоров японцы стараются говорить и поступать в соответствии с нормами (татамаэ), при этом скрывая свои истинные чувства и намерения (хоннэ). Таким образом, мы можем утверждать, что для японцев гармония ценится больше чем откровенность. Неопределенность в японском общении обычно сбивает с толку иностранцев. Однако стоит учитывать и невербальные знаки и жесты, которые могут послужить подсказкой в таких ситуациях. Например, значение молчания в разных культурах по-разному понимается. Для японцев молчание – это скорее способ передать важные эмоции и чувства. Японцы могут промолчать, когда хотят избежать прямого конфликта или выразить свое несогласие. Японцы скрывают свои истинные чувства для сохранения своей чести. Поскольку они заботятся о самоконтроле, чем о контроле других. Привычка вести себя в соответствии с социальными нормами является важным элементом для достижения гармонии в обществе [10, 10 стр.].

У иностранцев, работающих с японскими деловыми партнерами, проблемы в понимании могут возникнуть и в процессе составления и подписания контрактов, письменных соглашений между двумя сторонами. Для японцев контракты – это скорее формализация существующих отношений, а не подробная инструкция, которую нужно выполнять в точности. То есть, в Японии подписание письменного контракта не означает окончания переговоров, поскольку японцы считают, что обстоятельства могут меняться (джиджоухэнкоу), а конкретные условия контрактов теряют силу, если обстоятельства меняются. В таких случаях контракт должен быть адаптирован к изменениям для достижения взаимодополняющих результатов и поддержки долгосрочных отношений (нагайтсукай) [10, 11 стр.].

Проанализировав роль японского менталитета в бизнесе и менеджменте Японии, мы пришли к выводу о том, что каждая группа характерных черт национального характера японцев в той или иной мере оказала влияние на бизнес-отношения и способы делового управления в этой стране (Таблица 2).

Таблица 2 - Влияние особенностей национального характера японцев на бизнес и менеджмент в Японии

Общественные черты	Трудолюбие, любовь к эстетике, бережное отношение к традициям и культурному наследию прошлого, этноцентризм, практицизм	Серьезное отношение к работе; конкретное мышление, основанное на прошлом опыте;
Черты группового поведения	Дисциплинированность, преданность авторитету, чувство долга	Коллективное мышление на работе; беспрекословное подчинение начальнику; выполнение всех должностных обязанностей без нарушения правил и норм

Обыденно - житейские черты	Самообладание, бережливость, терпеливость, аккуратность, вежливость, любознательность	Строгое соблюдение правил и норм; вежливая форма общения с коллегами; аккуратность в исполнении своей работы.
----------------------------	---	---

Примечание: составлено автором.

Всем известно, что трудолюбие японского народа сильно отражается на поведении японцев на работе. Японцы готовы на большие жертвы ради своей работы и стараются выполнять ее на высоком уровне. Для них работа всегда ставится выше личных интересов, развлечений и отдыха. Иногда такой фанатизм может обернуться весьма неприятными последствиями как кароси(смерть от переработки). Япония является одной из немногих стран, где люди умирают от стресса, инфаркта или инсульта, которые стали результатом переработки [8, 5 стр.].

В процессе работы японцы предпочитают конкретику. Выполняя какое-либо задание, они опираются на прошлый опыт. Причиной тому послужило отсутствие абстрактного мышления у японцев, о котором мы уже писали выше.

Коллективное мышление оказало сильное влияние на все формы межличностных отношений, в том числе на отношения между деловыми партнерами. Как уже упоминалось, японцы больше ориентированы на предпочтения общества, нежели на собственные желания. Поэтому они стремятся не нарушать правила и нормы на работе и сохранять хорошие отношения с коллегами и начальством. Кроме того, японцы считают, что они несут большую ответственность перед своими коллегами и другими членами общества. Отсюда и серьезное отношение к работе, аккуратность при ее выполнении. Коллективное мышление также стало толчком к появлению системы пожизненного найма работников в японской бизнес-среде. То есть, отношения между предприятиями и их сотрудниками напоминают отношения между родителями и детьми[6, 86 стр.].

Многие историки, как Одака считают, что коллективизм появился еще в период Эдо (1602-1860) в деревнях, где выращивали рис. Поскольку выращивание риса требовало колоссальных усилий, жители деревень работали в группах и поддерживали друг-друга, уважали старших. Постепенно методы ведения хозяйства на рисовых плантациях начали применяться в функционировании торговых домов. В торговых домах существовали кодексы поведения, в которых содержались конкретные правила касательно пожизненного найма, порядка старшинства и коллективного поведения. Также практиковалась система профессионального обучения, по которой молодые работники получали возможность обучения и продвижения по карьерной лестнице. Эти методы переняли бизнес-организации в конце XIX века, когда в Японии шел процесс индустриализации и урбанизации. Таким образом, менталитет японцев периода Эдо дошел до наших дней и укоренился не только в общественных отношениях, но и в японском менеджменте [1, 117 стр.].

Преданность японцев авторитету привела к тому, что они всегда беспрекословно выполняют все указания начальника или вышестоящего должностного лица. Тут сыграла роль и такая черта характера японского народа как вежливость. Японцы стараются не портить отношения с начальством и коллегами и используют вежливую форму общения на работе. В любой сложной ситуации они стремятся к самообладанию и спокойствию. Пытаются принимать вещи такими, какие они есть. В бизнесе это отражается на характере ведения переговоров японцами.

В заключение можно сказать, что существуют определенные культурные ценности и особенности национального характера японцев, которые влияют на характер делового управления в Японии. Ключевые черты характера японцев делятся на три группы:

общезначеские, черты группового поведения, обыденно-жизненные. Они были сформированы под влиянием географических, исторических, религиозных, культурных и др. факторов. Стоит отметить, что для ведения бизнеса в Японии иностранцам следует взять во внимание следующие японские культурные ценности: самоконтроль и самодисциплина; гармония между членами группы; значимость обстоятельств, тишины, межличностных отношений; стремление к совершенству; принятие неизбежных случаев; членство в группе или сотрудничество внутри него; сохранение своей чести перед обществом; важность соответствия социальным нормам. Японцы стараются сначала установить неофициальные отношения с деловыми партнерами для того, чтобы в дальнейшем облегчить процесс переговоров и быстро решать конфликты. Для сохранения хороших отношений с противоположной стороной японцы используют вежливую форму общения, скрывают свои истинные чувства и намерения, а также ведут себя в соответствии с социальными нормами. Японцы ценят сам процесс переговоров и стремятся к тому, чтобы каждый участник почувствовал свою важность в принятии решений. Для них контракт – это не более чем формализация существующих отношений, и японцы не требуют строгого следования всем пунктам договора. Если меняются обстоятельства, меняется и контракт. Все эти особенности японской бизнес-среды были сформированы под влиянием тех или иных черт национального характера японцев. Например, если трудолюбие, аккуратность, чувство долга повлияли на серьезное отношение японцев к своей работе, то коллективизм, преданность авторитету, вежливость и самообладание стали причиной позитивной атмосферы в отношениях с коллегами и начальством.

Список литературы

1. Firkola P. Japanese Management Practices: Past and Present // Economic Journal of Hokkaido University. – 2006. – Vol. 35. – Pp. 115-130.
2. Тэцудо Т. Душа японца // «Восточное обозрение». – 1939. - №1. – С. 72.
3. Caudill W. The Study of Japanese Personality and Behavior // Rice University Studies. – 1970. – No 4. – Pp. 37-52.
4. Пронников В. А. Японцы / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1985. – 348 с.
5. Wagatsuma H. Study of Personality and Behavior in Japanese Society and Culture // Rice University Studies. – 1970. – No 4. – Pp. 53-63.
6. Корчагина А. С. Японский менеджмент. – Москва: ЛитРес, 2017. – 88 с.
7. Garcia G. Japanese Cultural Traditions and International Business / ed. by B. Christensen and J. Koeman // Nationalism, Cultural Indoctrination, and Economic Prosperity in the Digital Age. – Hershey: IGI Global, 2015. –106-126 p.
8. Franklin S. Japanese Business Culture: A Study on Foreigner Integration and Social Inclusion. – Richmond: Eastern Kentucky University, 2017. – 42 p.
9. Иногути Т. Политическая культура Японии // Ежегодник Япония. –2017.– С. 76-96.
10. Garcia G. Japanese cultural values in business relationships // Elcano Royal Institute. – 2015. – P. 12
11. Chang L. Ch. A Study on Japanese Culture and Styles of Business Negotiation // Semantic Scholar. – 2011. –P. 6

Ж. И. Испердинова

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Жапон бизнесі мен менеджментіндегі менталитеттің алатын рөлі

Аннотация. Жапониядағы бизнес пен менеджментке әсер беретін жапондықтардың ұлттық мінез-құлқының ерекшеліктері бар. Бұл мақаланың мақсаты ұлттық мінез-құлықтың осы ерекшеліктерінің бизнес-орта мен бизнесті басқаруға ықпалын зерттеу болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін автор жапон менеджментінің тарихи тамырларын, жапондықтардың ұлттық мінез-құлқының негізгі ерекшеліктерін және олардың қалыптасу факторларын қарастырды. Жапондық ұлттық мінез-құлық ерекшеліктерін үш топқа бөлуге болады: жалпы этникалық ерекшеліктер, топтық мінез-құлық ерекшеліктері, күнделікті тіршілік қасиеттері. Сонымен қатар, автор бизнес-мәдениет сияқты тұжырымдаманың мәнін ашып, іскерлік қарым-қатынастың, тікелей жанжалдар мен келіспеушіліктерді болдырмаудың және келісімшарттың маңыздылығы сияқты жапон бизнесінің негізгі сипаттамаларын атап өтті. Талдау нәтижесінде Жапонияда жапон менталитеті мен бизнес-мәдениеттің арасындағы байланыс анықталды.

Түйін сөздер: діл, ұлттық мінез-құлық, жапондықтар, Жапония, мәдениет, мәдени құндылықтар, бизнес, менеджмент.

Zh. I. Isperdinova

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The role of mindset in Japanese business and management

Abstract: There are features of the national character of Japanese people, which can affect business and management in Japan. The purpose of this study is to analyze the impact of these features of the national character on the business environment and business management. To achieve this purpose, the author examined the historical roots of Japanese management, the main features of the national character of Japanese people, as well as the factors of their formation. The traits of Japanese national character can be divided into three groups: common ethnic characteristics, characteristics of group behavior, characteristics in everyday life. In addition, the author defined a concept of business culture and described the main characteristics of the Japanese way of doing business, such as the importance of interpersonal relationships, avoiding direct conflicts and disputes and the meaning of contracts. As a result of the analysis, we can see the connection between the features of the Japanese mentality and the business culture in Japan.

Key words: mentality, national character, Japanese, Japan, culture, cultural values, business, management.

References

1. Firkola P. Japanese Management Practices: Past and Present, *Economic Journal of Hokkaido University*, **35**, 115-130 (2006).
2. Tjecudo T. Dusha japonca [Japanese Soul], *Vostochnoe obozrenie [East Review]*, **1**, 72 (1939).
3. Caudill W. The Study of Japanese Personality and Behavior, *Rice University Studies*, **4**, 37-52 (1970).
4. Pronnikov V. A., Ladanov I. D. Japony [The Japanese] (The main editors of the Oriental literature of the publishing house Science, Moscow, 1985).
5. Wagatsuma H. Study of Personality and Behavior in Japanese Society and Culture, *Rice University Studies*. **4**, 53-63 (1970).
6. Korchagina A. S. Japonskij menedzhment [The Japanese management] (LitRes, Moscow, 2017).
7. Garcia G. Japanese Cultural Traditions and International Business, ed. by B. Christensen and J. Koeman, *Nationalism, Cultural Indoctrination, and Economic Prosperity in the Digital Age* 106-126 (Hershey, IGI Global, 2015).

8. Franklin S. Japanese Business Culture: A Study on Foreigner Integration and Social Inclusion, Richmond: Eastern Kentucky University, fall, 42 (2017).
9. Inoguti T. Politicheskaja kul'tura Japonii [The political culture of Japan], Ezhegodnik Japonija [Japan Yearbook], 76-96 (2017).
10. Garcia G. Japanese cultural values in business relationships, Elcano Royal Institute, 12 (2015).
11. Chang L. Ch. A Study on Japanese Culture and Styles of Business Negotiation, Semantic Scholar, 6 (2011).

Сведения об авторах:

Испердинова Ж.И. – Магистрант 2-курса кафедры востоковедения, факультета международных отношений, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Астана, Казахстан.

Isperdinova Zh.I. –Second year master's degree student of the Faculty of International Relations, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 92-96pp.*
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

МРНТИ 16.21.07

Ж.Н. Алашбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: zhanna_alash@mail.ru)*

**М.Қашқаридың “Диуани лұғат ат-түрік” шығармасындағы
мақал-мәтелдердің этномәдени сипаты**

Аннотация. Мақалада М.Қашқаридың әйгілі шығармасы «Диуани лұғат ат-түркі» келтірілген мақал-мәтелдердің этномәдени аспектілері қарастырылған. XI ғасырдағы түркі әлеміндегі белгілі ойшыл Махмұт Қашқаридың „Диуани лұғат ат-түрік“ еңбегінде түрлі қоғамдық топқа жататын адамдар арасындағы қарым-қатынас мәдениеті адамгершілік, әдептілік мәселелері көтеріледі. Автор халық ауыз әдебиеті игіліктерін пайдалану негізінде баяндау мәтінін ғибратты және өнегелі бағытта әрлендірген. Тәлімді ойшыл ғалымның ұстанымы ақыл-парасат арнасы сөз өнерінен, нақыл сөздерден, даналық ойлардан, ақиқаттан бастау алды. Мақал-мәтелдерді қолдану негізінде автордың ойы оқырманға жеңіл жеткізіледі және оның есінде көпке дейін сақталады. Бүгінде Махмұт Қашқаридың көптеген қанатты, нақыл сөздері ел арасына кеңінен тараған. Мақалада түрлі мақал-мәтелдерге этномәдени ракурста талдау жасалған.

Түйін сөздер: мақал-мәтелдер, М.Қашқари, «Диуани лұғат ат-түркі», ұлттық мәдениет, халық даналығы, мәдениет

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-92-96>

Кіріспе. Түбі бір түркі халықтары тілінің өрісін кеңейтіп, тіл білімі тарихында салыстырмалы тарихи әдісті тұңғыш рет қолданған ғұлама ғалым Махмұд Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» еңбегі, яғни, түркі тілі сөздігінің жинағы түркі тілінің тұтастығын білдіретін ұқсастықтары мен ерекшеліктері айқындалып, сөздік қоры жинақталған еңбек. Ұлы ғалым, ауыз әдебиетін зерттеуші, саяхатшы және де түркі тілдерінің тұңғыш ғылыми грамматикасын жасаған Махмұд Қашқаридың Бағдат қаласында жазылған түркіше-арабша бұл сөздігі түркі тілдері бойынша ауқымды және ежелгі мұралардың қатарынан. Күллі түркі халықтарына ортақ бұл мұрада түркі халықтарының тарихы, тілі және дәстүрі бойынша мәліметтер берілген.

Мақсаты. Қазіргі кезде түркі әлеміне ортақ көне мұраларымызды зерттеу аса өзекті мәселелердің қатарында. Сондықтан да біз М.Қашқаридың „Диуани лұғат ат-түрік“ шығармасындағы мақал-мәтелдердің этномәдени сипатын көрсетуді мақсат етіп белгіледік.

«Диуани лұғат ат-түрік», яғни, түркі тілі сөздігін отандық және шетелдік көптеген ғалымдар аударып, зерттеулер жүргізген. Олардың қатарында неміс тіліне аударған (1928 ж.) неміс ғалымы Броккельмен, осман түріктерінің тіліне аударған (1939 ж.) түрік филологы Басым Аталай, өзбек тіліне аударған (1960 ж.) ғалым С.Муталлибов және де кеңес

ғалымдары Н.А. Баскаков, А.Н. Кононов, А.К. Боровков, қазақ ғалымдары Ф.Оңғарсынова, А.Егеубаев сөздіктегі өлең-жырларды, мақал-мәтелдерді қазақ тіліне аударған.

Міндеті. Мақалада М. Қашқаридың «Диуани лұғат ат-түрік» шығармасындағы мақал-мәтелдердің этномәдени сипаты беру; аталмыш дастандағы мақал-мәтелдердің әлеуметтік-мәдени талдауын жасау; әйгілі түркітанушылардың еңбектерін зерттеп, өзіндік пайымдау әзірлеу; келтірілген мақал-мәтелдерді жіктеу; мақал-мәтелдердің мәдени мән-мағынасын анықтау сынды міндеттер белгіленген.

Тарихы. Бұл шығарма орта ғасырдағы түркі әлеміне ортақ бірнеше мыңнан астам түркі сөздері мен жеке тайпаларға қатысты диалект сөздер бар. “Диуани лұғат ат-түрік” автор қолымен жазылған түпнұсқасы сақталмаған. Бұл еңбектің бізге жеткен жалғыз нұсқасы 1266 жылы Шам қаласында көшіріліп, 1915 жылы Стамбулда Әли Емірі ефенді тауып алған нұсқасы. Түпнұсқасы сақталмаған. Көшірме нұсқасы Стамбулдың Фатих кітапханасында сақтаулы. Бүкіл әлемдегі түркі тілдес халықтардың бәріне бірдей ортақ асыл қазына, тілдік, әдеби, тарихи, этногр., т.б. тұрғыдан мейлінше бай мұра екені даусыз.

Зерттеу әдістері. Махмұт Қашқаридың шығармашылығындағы этномәдени негіздерді ғылыми тұрғыда зерттеуде түркі жазбаларының, ондағы ой-пікірлердің және халық тәлімінің алатын орны, бұлардың арасындағы сабақтастықты арнайы қарастырғанды жөн көрдік.

Еңбекте кездескен үш жүзге тарта мақал-мәтелдерден-ақ әрбір халықтың болмысы мен дүниетанымы оның тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрінен, өмірлік ұстанымдарын байқаймыз. Мұндай ерекшеліктер халықтың рухани, мәдени құндылықтарының негізін сипаттайтын этностың тілінде жақсы сақталады, тілі арқылы оның рухани-мәдени және тұрмыстық өмірінен толық ақпарат алуға болады.

Нәтижесі/Талқылау. Әрбір адам әлемді өз тілі мен мәдениетінің аясында ғана таниды, соған сәйкес дүниені әртүрлі қабылдайды. В. Гумбольдт: «Тіл халық рухының сыртқы көрінісі іспетті: тіл – халық рухы, халық рухы – тіл. Бұлардан өзге бір-біріне соншалықты етене жақын нәрсені елестетудің өзі мүмкін емес» дейді [1]. Тілдің көмегімен әрбір ұрпақ өткеннің ұлағатын ұғынады, жетілдіреді. Әрбір жетілдірілген, толықтырылған білім сан мыңдаған сөздің, паремиялардың мағыналық астарында, мазмұндық ішкі құрылымында орнығып, сақталып отырады.

М. Қашқари да тілдің құдыретін мына мақал-мәтелдермен жеткізеді: Erdem başı til (мағынасы: Әдеп – қасиет (өнер) басы тіл (МҚ, I бөлім, 394-бет). Бұл жерде «жақсы сөз», «ізгі сөз» хақында айтылған); Tilin terigige tegir (мағынасы: Тілімен дастарханға жетер (МҚ, I бөлім, 488-бет). Бұл мақал «Кісінің өнері өзінің тілінен білінеді» деген мағынада); Savin sauraqqa tegir (мағынасы: Сөз сағраққа жеткізер / шырын сөз ханның кесесінен сусын ішкізер (МҚ, I бөлім, 531-бет).

Ә.Т. Қайдар: «Этностың дүниеге келуіне ұйытқы болған да – тіл, рухани-мәдени өмірінің өзегі де, өзін-өзі танып-білудің өлшемі де – сол тіл» [2] деп тілдің адамдар қауымдастығының этномәдени негізін құрайтынын көрсетеді. Адамзаттың ой-санасы толып, таным-түсінігі артқан сайын өзіне дейінгі материалдық және рухани мұраларды зерттеу қажеттілігі күн өткен сайын арта түседі. Бүгінде ғылымды да, әдебиет пен өнерді де, ойдың орамдылығы мен тілдің құнарлылығын да, материалдық және рухани қажеттіліктердің деңгейін де мәдениеттің аясына сыйғызады.

Мәдениеттің мәнін В. Воробьев былайша көрсетеді: «Мәдениет – адам өмірін реттеуші қоғамдық құбылыстың ерекше түрі; ұлттық тұлғаға, әсіресе оның ішкі рухани әлеміне деген айрықша назар; тұлғаның материалдық және рухани шығармашылық саласындағы амал-тәсілдерінің жиынтығы; материалдық және рухани құндылықтарды бөлу мен пайдалану тәсілдері; адамзаттық прогреске ықпал ететін қоғамдық қарым-қатынастар саласындағы жетістіктер» [3] десе, К. Герц «Мәдениет – тарихи жалғасым тауып, символға айналған мағыналар моделі, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан түсініктер жүйесі. Адамдар

қарым-қатынасы сол жүйенің көмегімен жүзеге асады, соның негізінде адамның өмір жайлы білімі және өмірлік ұстанымдары бекиді, дамиды» [4] деп анықтама береді.

Егер әлем, ғалам, дүние дегенді «адам және оның ортасының өзара байланысы» деп түсінетін болсақ, «дүние суреті – адам және орта туралы ақпараттардың өңделуінің нәтижесі. Ал дүниенің тілдік суреті дегеніміз – этностың әлем жайлы қордалаған білімінің, өмір сүрген ортасын игеру барысында сан ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық-мәдени тәжірибесінің тілінде көрініс табуы, бейнелеуі, шегенделіп бекуі» [5].

Тіл иесінің қоршаған ортаны игеруіне қатысты жинақтаған өмірлік тәжірибесі тілдік бірліктердің ішкі мазмұндық құрылымында этномәдени ақпараттар жүйесі түрінде сақталады. Осы тұрғыдан алғанда, тілдегі мақал-мәтелдердің жиынтығынан тұратын паремиялогиялық қор – этномәдени ақпараттар жүйесінің құрамдас бөлігі болып саналады. Өйткені паремиялардың, яғни мақал-мәтелдердің мазмұн мен мағыналық құрылымында, ішкі формасында ұлттың сан ғасырлық қоғамдық, тарихи, мәдени тәжірибесі бекітіледі. Сондықтан да әр паремияны дүние бейнесінің кесіндісі, дүние суретінің тілдік моделі деп санауға болады. Мысалы, *Taz keliki börikşide* (мағынасы: Таздың келері бөрікші / Таздың барар жері бөрікшінің дүкені (МҚ, I бөлім, 52-бет); *Quş qanatın er atın* (мағынасы: Құс қанатымен, ер атымен (МҚ, I бөлім, 63-бет); *Tilkü öz inige ürse usuz bolur* (мағынасы: Түлкі өз ініне үрсе, қотыр болар (МҚ, I бөлім, 84-бет). Бұл мақал өз елін, өз жерін жамандамауға шақырады); *Öküz azaqı bolıñša buzaıu başı bolsa jig* (мағынасы: Өгіздің аяғы болғанша, бұзаудың басы болса игі (МҚ, I бөлім, 84-бет). Бұл мақал басқаға жүгінді болғаннан, бас-басына болған артық дегенді білдіреді); *Erkeş eti em bolur, eškü eti jel bolur* (мағынасы: Еркеш еті ем болар, ешкі еті жел болар (МҚ, I бөлім, 125-бет); *Us üşküirse ölü* (мағынасы: Бүркіт адамға қарап ысқырса, шаңқылдаса, өлімнің алапаты деп санайды (МҚ, I бөлім, 270-бет); *Quzda qar eksümes qojda jay eksümes* (мағынасы: Құздан қар кетпес, қойдан май кетпес (МҚ, I бөлім, 384-бет); *İt şaqıı atqa tegir, at şaqıı itqa tegmes* (мағынасы: Шегір көз ит атқа теңесер, шегір көз ат итке теңелмес (МҚ, I бөлім, 420-бет). Өйткені шегір көз аттың көзі жақсы көрмейді. Бұл мақал ондай атқа жақын бармауды меңзеп айтылған); *Keriş jayıı oıulqa qalıg* (мағынасы: (аттың) арқасының жауыры ұлға қалар (МҚ, I бөлім, 426-бет). Иық-омыртқа буындары түйіске тұс болғандықтан, ол жердің жауыры тез жазылмайды. Бұл мақал сондай жауырдан сақтану керектігін меңзейді; *Böriñ ortağ quzıunñ jııaş başında* (мағынасы: Бөрінікі ортақ, құзғындікі ағаш басында (МҚ, I бөлім, 498-бет). Құзғын бөрінікіне ортақ, өзінікін ағаш басында отырып жейді; *Supuzıanda ev bolmas, topurıanda av bolmas* (мағынасы: Молада үй болмас, тозанды жерде аң болмас) (МҚ, I бөлім, 575-бет) сияқты паремиялар қазақ даласында кездесетін аң мен құстардың түрін ғана көрсетіп қоймайды, сонымен қатар қазақ халқының аңшылық кәсібін де хабардар етеді.

Ал *Qajnar ögüz keşiksiz bolmas* (мағынасы: Ағынды өзен өткелсіз болмас) (МҚ, I бөлім, 449-бет) мақал-мәтелдер қазақ жерінің географиялық бет-бедерінің, ой-шұңқырының сипатын танытатын болса, *Sabanda sandııř bolsa örtkünde irteş bolmas* (мағынасы: Жер жыртқанда есеп-қисап болса, қырманда даушар болмас) (МҚ, I бөлім, 462-бет) сияқты паремияларының образдық негізіне жер жырттып, егін еккен диханшы өмірі алынып, семантикалық жағынан өмірлік қағидаттар мен ситуациялық мәселелер сипатталады.

Boldaşı buzaıu ökü (мағынасы: Болар бұзау өгіз арасында-ақ белгілі) (МҚ, I бөлім, 587-бет); *Evdeki buzaıu ökü bolmas* (мағынасы: Үйдегі бұзау өгіз болмас) (МҚ, I бөлім, 505-бет); *Toqum buzub qudrıqta pişak sıma* (мағынасы: Малды (сойып) бұзып болып, құйрыққа пышақ сындырып алма) (МҚ, I бөлім, 533-бет); *Ayılda oılağ tuısa ariqda otı ün* (мағынасы: Қорада лақ туса, арықта шөп өнер) (МҚ, I бөлім, 94-бет); *Taz keliki börikşide* (мағынасы: Аңдыз (шөп) болса ат өлмес) (МҚ, I бөлім, 146-бет); *Inğan iğrasa botu bozlar* (мағынасы: Інген аңыраса, бота боздар) (МҚ, I бөлім, 150-бет) мақал-мәтелдер адамға қарата қолданылғанымен, олардың түп негізінде қазақ халқының ата кәсібі – мал шаруашылығына байланысты жинақталған ғасырлық іс-тәжірибесі жатады.

Quruу jıyaş egilmes, qurmış kiriş tögülmes (мағынасы: Қураған ағаш иілмес, қурылған кіріш (садақтың кіріші) түйілмес) (МҚ, I бөлім, 236-бет); Közegü uzun bolsa elik köjmes (мағынасы: Көсеу ұзын болса, қол күймес) (МҚ, I бөлім, 507-бет); Qoş qılış qırqa sıymas (мағынасы: Қос қылыш (бір) қынға сыймас) (МҚ, I бөлім, 415-бет) тәрізді мақал-мәтелдер еңбек құралдары атаулары сияқты тұрмыстық зат атауларының көмегімен жасалып, паремиологиялық дүние бейнесімен ұштастырады.

Қорытынды. М.Кашқаридың „Диуани лұғат ат-түрік“ шығармасындағы мақал-мәтелдерді зерттеу барысында түркология үшін көптеген деректерге қол жеткіздік. Мақал-мәтелдерді этномәдени тұрғыдан зерттеу сол кездегі адамдардың психологиялық қасиетін, ойлау қабілетін, таным-түсінігін анықтауға мүмкіндік берді. Мақал-мәтелдерде тіл иесінің этностық болмысын танытатын мағлұматтар көптеп сақталған.

Орта ғасырда жазылған бұл шығармадағы мақал-мәтелдердің этномәдени сипаты қазақ тіліндегі мақал-мәтелдермен өте ұқсас келеді. Адам жаратылысы, тілдік бейнелер, мал шаруашылығы, тіршілік иелеріне қатысты өмірлік тәжірибелері, тұрмысқа қатысты бұйымдар мен мүліктер әлемі екі дәуір адамдарының таным-түсінігінің, ойлау қабілетінің ұқсастығын танытады. Тіліміздегі ұлттық сипатты тануда жазба ескерткіштер тіліндегі мақал-мәтелдерді этномәдени тұрғыдан зерттеу маңызды. Ұлттың басынан өткерген жағдайлар тарих арқылы таңбаланып, халық жадында мәңгі сақталады.

Әдебиеттер тізімі

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. –М.: Прогресс, 1984. –400 с.
- 2.Қайдаров Ә.Т.Этнолингвистика\ Білім және еңбек. –1985. –№10. –Б.50.
- 3.Воробьев В.В. Лингвокультурология. Теория и методы. – М.: Рос. ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
- 4.Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков /Пер. санг. А.Д.Шмелева, под ред. Т.В.Булыгиной.-М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
5. Н.Уәлиұлы «Фразеология және тілдік норма». – А.: РБК, 1998. –126 б.
6. Қашқари М. «Түрік тілінің сөздігі»: (Диуани лұғат ит-түрік): 3 томдық шығармалар жинағы/ Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубаев. - Алматы: Хант баспасы, 1997. –1-том, 590 б.
7. Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. –А.: Ғылым, 1999. –200 б.

Ж.Н. Алашбаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Этнокультурный характер пословиц и поговорок в произведении М. Кашгари «Диуани лугат ат-турк»

Аннотация. В статье рассматриваются этнокультурные аспекты пословиц и поговорок, приведенных в тексте знаменитого произведения М.Кашгари «Диуани лугат ат-турк». В работе «Диуани лугат ат-турк», известного мыслителя в тюркском мире XI века Махмут Кашгари, изучается культура общения между людьми, относящимися к различным общественным группам. Автор на основе использования достояний устного народного творчества украшал текст повествования в назидательном и поучительном ракурсе. Позиция мудрого ученого берет начало со словесного искусства, с мудрых словесных изречений, крылатых фраз, а также истины. Благодаря использованию пословиц и поговорок мысль автора легко доносится до читателя и надолго сохраняется в его памяти. Сегодня многие крылатые, выразительные слова Махмут Кашгари широко распространены среди народа. В статье сделан анализ различных пословиц и поговорок с этнокультурного ракурса.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, М.Кашгари, «Диуани лугат ат-турк», устное народное творчество, национальная культура, народная мудрость, культура.

J.N. Alashbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

**The ethno-cultural character of proverbs and sayings in the work
of M. Kashkari's "Diwan Lughat Al-Turk"**

Abstract. The article deals with the socio-cultural aspects of the proverbs and sayings that were cited in the text of the famous work of Kaşgarlı Mahmut «Divanü Lugat'it-Türk». In «Divanü Lugat'it-Türk», the work of a famous thinker in the Turkic world of the XI century Kaşgarlı Mahmut, is described the communication culture between people from different social groups. The author, on the basis of using the richness of oral folklore that adorned the text of the narrative in an instructive foreshortening. The position of the scientist starts from verbal art, wise aphoristic speech, brilliant ideas and also the truth. Through the use of proverbs and sayings, the author's thought is easily conveyed to the reader and remains in his memory for a long time. Many winged, expressive words of Kaşgarlı Mahmut are widespread among the people today. The article analyzes various proverbs and sayings from the socio-cultural perspective.

Keywords: proverbs and sayings, Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugat'it-Türk, folklore, national culture, folk wisdom, culture.

References

1. Gumbol'dt V. Izbrannye trudy po yazykoznaniiu [Selected works on linguistics] (Progress, Moscow, 1984).
2. Qaidarov A.T. Etnolingvistika [Ethnolinguistics], Bilim zhane enbek [Education and labor], **10**, 50(1985).
3. Vorobyov V. V. Lingvokulturologia. Teoria i metodi. [Linguistic Culturology. Theory and methods] (Peoples ' friendship University of Russia, Moscow, 1997).
4. Vejbitskaya A. Semanticheskie universalii i opisanie yazikov [Semantic universals and description of languages] (Languages of Russian culture, Moscow, 1999).
5. Yaliulu N. "Phraseology zane tildik norma" [Phraseology and language norm] (RBK, Almaty, 1998).
6. Qashqari M. Divani lugat it-turk [Dictionary of Turkic languages: (Diwani lugat it-turk) (Hunt publisher, Almaty, 1997).
7. Kishibekov D. Qazaq mentaliteti: keshe, bugin, erten [Kazakh mentality: yesterday, today, tomorrow] (Science, Almaty, 1999).

Авторлар жайлы мәліметтер:

Алашбаева Ж.Н. – түркітану кафедрасының докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Жанкент көшесі 55, Астана, Қазақстан.

Alashbayeva J.N. – doctorate student of the chair of Turkology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Jankent street 55, Astana, kazakhstan.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы -
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, № 4 (125)/2018, 97-101pp.
<http://bulpolit.enu.kz/>; E-mail: vest_polit@enu.kz

XFTAP 17.71.91

П.С. Усипбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: peri_us@mail.ru)

Түркі халықтарының батырлық эпостарындағы қалыңдық іздеу мотиві

Аннотация. Эпостық жырлар – түркі халықтарының ғасырлар қойнауынан ұрпақтан-ұрпаққа жеткен рухани, мәдени мұрасы, сөз өнерінің асыл қазынасы. Қаһармандық эпос халық өмірінің тұтас бір дәуірін жан-жақты қамти отырып, сол тарихи кезеңдегі батырлардың сыртқы жауларға қарсы ерлік күресін, ел ішіндегі әлеуметтік қайшылықтар мен тартыстарды ашып көрсетеді. Халық ауыз әдебиетіндегі «батыр» сөзі батыл, өжет, мықты ер, азамат деген ұғымды білдіреді.

Түркі халықтарының эпостық жырларындағы батырдың қалыңдық іздеуі мотиві – ерекше құбылыс. Дастандардағы кейіпкерлердің эпос оқиғасын мотивтерге жіктеп қарастыру сюжеттің дәстүрлі бітімінен туындап жатқан тұжырымдар екенін білдіреді. Мақалада түркі халықтарының мәдени құнды дүниелерінің бірі болып саналатын эпостық жырлар мен қаһармандық дастандардағы батырдың қалыңдық іздеу мотиві мен ортақ сюжеттері сипатталады.

Түйін сөздер: мотив, сюжет, қаһарман, батыр, қалыңдық, үйлену, эпостық жырлар, түркі халықтары.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-97-101>

Кіріспе. Әлем өркениетіндегі өзіндік орны айқындалған рухани құндылық, бай мұра – эпостық жырлар. Кейінгі замандардағы эпостық дәуірге, әсіресе, батырлық жырларға негіз болған, ең ежелгі замандарда қалыптасқан жырдың түрі – эпос. Оның өзгешеліктерін зерттеу, өзге жанрлармен байланысын анықтау жалпы эпос жанрының пайда болу тарихымен тығыз байланысты. Бүгінгі таңда түркі халықтарына ортақ эпостардың ішінде батырлық жырлар көбірек қарастырылып, ғалымдарымыздың арнайы зерттеу нысанына айналып отыр. Десек те, қаһармандық эпостардағы сюжетті, мотивтерді ғылыми тұрғыда жаңаша зерттеу қажеттілігі басым. Туыстас түркі халықтарының арасындағы дәстүр жалғастығының сақталғандығын бағамдау – қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі.

Көне эпостардың типологиялық ерекшеліктерін анықтауға қазақ ғалымдары М. Әуезов, Ә. Марғұлан, М. Ғабдуллин, Ә. Қоныратбаевтың еңбектері үлкен септігін тигізген болса, орыс ғалымдарынан Е.М. Мелетинский, В.Я. Пропп, Б.Н. Путилов, Ж.К. Лебедевтар атсалысып келді. Түркі эпостарының сюжеттерін мотивтерге бөліп, олардың әрқайсысын кең түрде салыстыра қарастырған, ішкі мағыналық ұқсастықтары мен даралық белгілеріне қарай ажыратқан ғалымдардың бірі – В.М. Жирмунский. Эпостың шығу тарихы, даму жолдары, халықтығы, көркемдік компоненттерінің қалыптасуы, нұсқаларының айырмашылықтары мен ұқсастықтары туралы біраз тұжырымдар тұрақтанды: сюжеті жағынан өзге ұлттық нұсқалармен салыстырылды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Түркі халықтарының, оның ішінде қазақ, қырғыз, қарақалпақ қаһармандық дастандарындағы қалыңдық іздеу мотивінің этномәдени мазмұнын саралау.

Тарихы. Көптеген дастан, жырлар өмірбаяндық мотивтерден, яғни, батырдың ғайыптан тууын, батырға тән балалық шағын, ат таңдауын, алғашқы ерлігін, қаһармандықпен үйленуін баяндаудан басталатыны белгілі.

Классикалық батырлық жырларда қаһарман әдетте алғашқы ерлігін үйлену мақсатында жасайтыны да анық. Үйлену сапарына шыққан бас кейіпкерлердің барлығы бірдей батыр әрі олардың жеңіске жетуінің бірден-бір жолы қарсыласынан ақ білектің күшімен, ақ

найзаның ұшымен, ашық шайқаста, ешқандай қулық-сұмдыққа, үшінші біреудің немесе сиқырдың күшіне сүйенбестен басым түсуі болып табылады.

Эпостық, батырлық жырларда зерттеушілердің алдымен сюжетке жүгіне бастауы бекер емес. Сюжет – көп қырлы, алуан иірімді оқиғалардың жиынтығы ғана емес, көркем шығарманың өзегі деуге болады. Ғалым З. Қабдолов «Сюжеттік дамудың кезең-кезеңдерін тәртіпке салып, реттеп, қиыннан қиыстырып тұратын нәрсе – шығарманың композициясы», - дейді [1, 79 б.].

Түркі халықтарының эпостық жырларындағы батырдың қалыңдық іздеу мотиві ерекше құбылыс деп айтуға болады. Жар іздеу – батырлар жыры, көне архаикалық эпос, лиро-эпос немесе түркі дастандарында жиі кездесіп, бір-бірімен байланысып, ұштасып жатады. Бұл жырларда көбіне кездесетін жағдай – батыр жарын жекпе-жекте, жарыста немес қыз әкесінің жарлығы бойынша бір талабын орындау арқылы қосылады.

Сонымен қатар батырлық жырларда эпостың архаикалық-мифологиялық, психологиялық сана қалдықтарын көреміз. Басты қаһарманның бейнесіндегі қиял-ғажайып, мифология мотивтері, ал оның шынайы тұрғыда суреттелуі мүмкін емес екені белгілі және көбіне халықтың дәстүрлі жолдың ұстануын, наным-сенімдік ұғымдары көп әсер ететіні байқалады.

Фольклорлық шығармалар – тарихымызды зерттеудегі құнды деректердің бірі. Қандай да болсын фольклорлық шығарманың негізінде өмір шындығы бейнеленеді. Әрине, архаикалық фольклордан тарих іздеу қиын. Дегенмен де, көне мифтік аңыз-әңгімелерден халықтың дүниетанымын, кейбір көне әдет-ғұрыптар ізін көруге болады. Ал түркі дәуірінен бергі фольклорлық шығармалардан сол замандағы тарихи-этнографиялық болмыстың елесін, жаңғырығын таба аламыз. Ал ноғайлы дәуірінен бергі замандағы фольклорлық шығармалардың ішінен тарихта болған оқиғаларға арналған, тарихи тұлғаларға арналған жырларды фольклоршылар жеке жанрға – тарихи жырлар деп бөліп қарастырады. Тарихы көбінесе ел жадында ауызша сақталып келген көшпелі қазақтар үшін осы тарихи жырлардың деректемелік орны бөлек. Дегенмен де фольклорлық шығармаларға дерек ретінде сүйенгенде, онда әсірелеудің, тарихи тұлғаларға типтік образдық портрет берілетіндігін ескеру қажет. Жырда тарихи нақтылы құбылыстар дәлме-дәл қайталанбайды.

Эпос оқиғаларының желісі уақыт пен кеңістік жағынан белгілі бір тәртіппен орналасып, бас-аяғы бүтін көркем шығармаға айналады [2, 268 б.].

Мотив – сюжет аясында өзінше дербестігі бар, оқиғасы іштей тұжырымдалып, жинақталған бүтіннің бөлшегі, яғни толып жатқан оқиғалар тізбегінен құралатын сюжеттің жекелеген қиындысы [3, 143 б.].

Ғалым Ш. Ибраев: «Көлемі жағынан онша үлкен емес жырды сюжеттің өрбуіне қарай мотивтерге жіктеп шығу айтарлықтай қиындық тудырмайды. Алайда сюжеттің типологиясы мен поэтикасын сөз етуде мұның пайдасы шамалы» дей келе, бұл ұғымды *сюжеттік инвариант* деп, төмендегідей жіктеп көрсетеді:

I сюжет. *Батырға тән балалық шақ және кейіпкердің үйленуі / кейіпкерге лайық құдалық.*

1. Суреттеу – ру /тайпа, ата-ана/ туралы сөз.
2. Кейіпкердің ғажайып жаратылысы.
3. Батырға тән балалық шақ.
4. Алғашқы ерлік /кейінгі эпостарда кезіге бермейді/
5. Қалыңдық туралы хабар /қалыңдығын іздеу/.
6. Қалыңдықпен сынға түсу, белдесу /немесе күйеулер арасындағы бәсеке/.
7. Жеңіс және кейіпкердің қалыңдығымен оралуы.

II сюжет. *Батырға тән ерліктер.*

8. Жаудың шабуылы туралы хабар.
9. Жорыққа аттану.
10. Батырлардың белдесуі/кейде жорық сәтсіз болып, батыр тұрқынға түседі.

11. Жекпе-жек және кейіпкердің жеңісі.

12. Жеңіспен оралуы.

III сюжет. Жаудан /құлдан, бақталастан/ руды / тайпаны, қалыңдықты, туған-туысты/ азат ету.

13. Қалыңдық туралы немесе туған-туыстың /рудың/ тұтқынға түскені /қорлық көргені/ жөнінде хабар /түс көру, белгі берілу/

14. Кейіпкердің қалыңдығына дұшпанның /«Қобыландыда» - Алшағыр хан /бәсекелестің немесе құлдың /«Алпамыста» - Ұлтанқұл / үйленуді ниет етуі

15. Қалыңдықпен жасырын кездесу / «Қобыланды»/ , немесе қалыңдығының тойына бөтен адамның кейіпінде келуі / «Алпамыс»/

16. Күрес /жарыс/ үстінде кейіпкердің танылуы.

17. Туған жерге оралу немесе бәсекелестерді, құлдарды жазалау.

18. Той [4, 248 б.]

Ғалымның жіктеуіндегі алғашқы екі сюжеттердің (I және II) өз алдына жеке-жеке көптеген жырларға арқау болғанын көре аламыз. Қаһармандық эпостардың сюжеті мен мотивін осылайша жіктеп, басқа да батырлық жырлармен салыстыра отырып, өзара іштей үш түрлі сюжеттердің инварианты бар екендігі анықталады. Бұл жіктеулерді С. Қасқабасовтың еңбектерінен де көруге болады.

Байырғы эпостардың қатарына жататын «Дотан», «Құбығұл», «Құламерген, Жоямерген» жырларының түп қызығы үйлену, үй ішін қорғау сюжетімен төркіндес. Рас, бұларда көптеген осынша мотивтер, мәселен, Құбығұлдың қыз еліне жасырын баруы, жалмауыз кемпірдің Дотанды Шынтемір ханның қызын әкелуге жұмсауы, Құламергеннің Жалмауыздан қашып жүруі, т.б. Ондай мотивтер өзге эпостық жырларда көп қайталанбайтын болғандықтан, сюжеттік инвариантқа жатқызылған жоқ.

Осындай түркі халықтарына ортақ эпостық шығармалардың бірі – «Алпамыс жыры». Белгілі фольклортанушы В.М. Жирмунский оның ең көне нұсқасын VI-VIII ғасырларға жатқызады. Алпамыстың бұдан кейінгі таралуы IX-X ғасырларға – оғыз-қыпшақ замандарына сәйкес келеді.

Ғашықтық тақырыбын қозғайтын дастандардағы бас кейіпкерлердің барлығы бірдей батырға күш-қайратымен ғана емес, ұстамды мінез-қылықтарымен де, ең алдымен туған елінің намысын ойлайтынымен де дараланады. Жалпытүркілік эпос үлгілерін айта отырып, бас кейіпкерлердің қалыңдықтары жарға деген адалдығын сақтай білгендігін байқаймыз.

Дүниежүзі эпосынан үндестік табатын сюжеттің көнелігінде дау жоқ. Бірақ типтік оқиғаға дейінгі батырдың басынан кешкендері этникалық тегі бір халықтарда /грек, орыс/ әртүрлі оқиғалармен әдептеледі. Түркі эпосында бұл сюжет батырдың балалық шағы мен үйленуі, сыртқы жауға қарсы ерліктер жасауы сияқты сюжеттермен бірлікте жүреді. Соған қарағанда, бірнеше сюжеттердің кірігуі осы жырлардың эпос ретінде пайда болған мезгілімен қарайлас. Әсіресе бұл түркі халықтарына кең тараған «Алпамыс» сюжетінен анық көрінеді.

Осы орайда түркі халықтарына ортақ үш ұқсастыққа назар аударатын болсақ:

біріншіден: батырдың болашақ жарының шыққан елі. Алпамыстың қалыңдығы Гүлбаршын (негізінен қалмақ елінде жүрсе де) және Қобыландының болашақ жары Құртқа – бөтен елдің, қызылбас елінің қызы.

екіншіден: батырлар сапарға аттанып, барған елінде жарымен қауышып, хан болса да, ақыры еліне қайтып келеді, олар сапарға аттанған кезден-ақ еліне қайтуды ойлайды.

үшіншіден: «жар іздеу» мотивінің негізгі түйіні үй болу, отбасы құру, ол қалыңдыққа өзіндей, не өзінен де асып түсетін ұрпақ қалдыру тілегіне келіп тіреледі. Жалпы жырларда батырлар бірнеше рет үйленсе де, осы сапардың нәтижесінде үйленген қалыңдықтары негізгі жары – бәйбіше болады (Алпамыс-Гүлбаршын, Қобыланды-Құртқа қырғыз батырлар жырының кейіпкерлері Жаныш, Байыш – Айчолпан мен Күнчолпан, т. б.).

Түрік халықтарының эпостық жырларының барлығында батырдың үйленуіне ерекше көңіл бөлінеді. Үйлену батырдың алдында өтуге тиіс асулардың біреуі деп қаралған. Жырларда жігіттің мықты батыр екендігі – өзіне сенімді серік, сүйікті жар тауып алуына байланысты айтылады. Бірақ оның үйленетін сұлуы да – өзіндей ерекше жан. Ол да кейде ерлігімен аты шыққан, көптеген жігітпен күш санасып, палуан, мерген болады және де елден асқан, теңдесі жоқ сұлулығымен бірге ақылдылығымен де ерекшеленеді. Батырдың өзі сияқты ол да жай отбасынан шықпайды. Ол міндетті түрде текті: хан, бек және шалқыған шексіз байлыққа иелік етуші әке-шешесінің баласы болып келеді.

Алпамыс жырының бас қаһарманы он жасқа келгеннен кейін, ойнап жүріп ұрған баласы өліп қала беретін болады. Сөйтіп жүріп ол өрмек тоқып отырған кемпірдің жалғыз баласын өлтіріп қояды. Сонда кемпір Алпамысқа:

Ойыңа келгенінді қылып жүрсің

Сарыбай қызын бермей кетті қашып,

Несіне ойын ойнап күліп жүрсің? – дейді [5, 54 б.]

Бұл сөзді естіген Алпамыс жолға шығады, сөйтіп сюжетті құрайтын іс-әрекеттің негізі қаланады.

Қобыланды батырдың Құртқаны әкелуге кеткен алғашқы сапарын біреу біліп, біреу білмей қалады. Жылқыда жүрген жерінде оп-оңай қыз еліне аттанып жүре береді. Ал негізгі сапары Қазан ханның еліне аттанарда мотив-сөздегі хабар, жолға даярлық, туыстарымен қоштасу ұзаққа созылады.

«Алпамыс» жырында батырдың ат таңдауы, қару-жарақ сайлануы, хабардың ұзақ баяндалуы алғашқы жорығына – Гүлбаршынды қалмақ елінен азат етіп әкелуімен байланысты.

Классикалық қаһармандық эпостағы батырдың жорыққа шығу себебі басқашалау. Мұндағы хабар көбінесе бір дүркін және ол қалыңдық туралы болып келеді.

Қорытынды. Қызды тауып, уағдаласқаннан кейін дастанға тағы бір сюжет қосылады. Өртүрлі себептермен жігіт қыздан айырылып қалады, немесе қыз ғайып болып кетеді, т. б. Осыдан былай қарай жаңа оқиғалар тізбегі басталып, дастанның құрылымы күрделене түседі. Мұндай жалғасудан пайда болған қосымша сюжетте кейде кейіпкер екінші әйел іздеп, сапар шегеді.

Мотив-сөздің әр эпостағы сипаттамасы, көркемделуі түрліше бола беруі ықтимал. Мәселен, Қобыланды Құртқа туралы барлық мән-жайды жылқышы Естемістен естиді. Онда да таудың арғы астынан шыққан дауысты естіп, оның себебін Қобыланды өзі сұрайды. Бұдан шығатын қорытынды, мотив-сөз сюжеттік байланыс қызметін атқарғанда мазмұн жағынан, көмкерілу ерекшеліктері бойынша әр басқа да, атқаратын қызметі, формасы бойынша бір типтес.

Әдебиеттер тізімі

1. Қабдолов З. Әдебиет теориясының негіздері. – Алматы: Мектеп, 1970. – 194 б.
2. Ибраев Ш. Түркі эпосының поэтикасы мен типологиясы. – Астана: Сарыарқа, 2012. – 336 б.
3. Путилов Б.Н. Мотив как сюжетобразующий элемент. Типологические исследования по фольклору. Сборник статей в память В.Я.Проппа. – М.: Современник, 1975. – С.141-155.
4. Ибраев Ш. Эпос әлемі. Қазақтың батырлар жырларының поэтикасы. – Алматы: Ғылым, 1993. – 296 б.
5. Алпамыс батырдың қиссасы // Алпамыс батыр. Майкөт Сандыбаев, Сұлтанқұл Аққожаевтың версиясы. Ред. Әуезов М.О., Смирнова Н.С. – Алматы: Қаз ССР ҒА баспасы, 1961. – 105 б.

П.С. Усипбаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Мотив поиска невесты в героических эпосах тюркских народов

Аннотация. Тюркский эпос – это сокровище духовного и культурного наследия тюркских народов, передающееся из поколения в поколение. Героический эпос – это сюжетные поэмы, рассказывающие о героической жизни и ратных подвигах батыров, обладавших необычайной силой, защищавших племена и отдельные роды от набегов чужеземцев, спасавших народ от тяжелых бедствий. В устной литературе в понимании народа слово «батыр» означает отважного, справедливого, сильного человека – героя.

Одна из характерных тем тюркского эпоса – мотив поиска невесты героем. Классифицируя мотивы действующих лиц эпоса, можно сделать вывод о том, что они представляют собой продолжение древних сюжетных традиций. В статье рассматриваются мотивы и сюжеты поиска героем невесты как часть культурного наследия тюркских народов.

Ключевые слова: мотив, сюжет, герой, богатырь, невеста, женитьба, тюркские народы.

P.S. Ussipbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The motive of the bride search in the heroic epics of the Turkic peoples

Abstract. The Turkic epic is a treasure of the spiritual and cultural heritage of the Turkic peoples, passed down from generation to generation. Heroic epic is a narrative poem that tells about heroic life and feats of arms of warriors, possessed of great strength, defending the tribes and the individual families from the attacks strangers who saved the people from heavy disaster. In oral literature in the understanding of the people the word «batyr» means brave, fair, strong man-hero.

One of the characteristic themes of the Turkic epic is the motive of the bride's search for a hero. When classifying the motives of the characters in the epos, it can be concluded that they are a continuation of the ancient plot traditions. The article discusses the motives and plots of the search for the bride's hero as part of the cultural heritage of the Turkic peoples.

Key words: motive, story, hero, best girl, marriage, Turkic peoples.

References

1. Kabdolov Z. Әдебиет теориясынyn negizderi [Fundamentals of Literature Theory]. (Mektep, Almaty, 1970.)
2. Ibraev Sh. Turki ieposynyn poietikasy men tipologiiasy [Poetics and typology of Turkic epos]. (Saryarka, Astana, 2012.)
3. Putilov B.N. Motiv kak siuzhetoobrazujushhii ielement. Tipologicheskie issledovaniia po fol'kloru. Sbornik statej v pamjat' V.Ja.Proppa. [Motive as a plot-forming element. Typological studies on folklore. Collection of articles in memory of V.Y.Propp.]. (Sovremennik, Moscow, 1975.)
4. Ibraev Sh. Iepos әlemi. Kazaktyn batyrlar zhyrlarynyn poietikasy [Epos world. Poetics of Kazakh heroes poems]. (Gylym, Almaty, 1993.)
5. Alpamys batyrdyn kissasy /Alpamys batyr. Maikot Sandybaev, Sultankul Akkozhaevtyn versiiasy. [The epos of Alpamys batyr / Alpamys batyr. Versions of Maykut Sandybayev, Sultankul Akkuzhayev]. (Academy of Sciences of the Kazakh SSR, Almaty, 1961.)

Сведения об авторе:

Усипбаева П.С. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультетінің докторанты, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Ussipbayeva P.S. – PhD doctoral student of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, Astana, Kazakhstan.

XFTAP 03.61.91

Н.Г.Шаймердинова, Б.С.Жиёмбай, А.Е.Абдрасимова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: nurila1607@mail.ru, zhiembai_bibigul@mail.ru, aziza_dikhanbayeva@mail.ru)

Қазақстан Республикасындағы қырғыздардың тарихы, тілі және мәдениеті

Аннотация. Қазақстан – түрлі тілде сөйлейтін алуан түрлі халықтың өкілдері қоныстанған көп ұлтты мемлекет. Қырғыздар Қазақстан Республикасының аумағында ежелден бері қоныстанып келе жатқан түркі халықтарының бірі саналады. Мақалада қазақ және қырғыз этнонимдеріне қатысты тарихи мәліметтер, қырғыздардың Орта Азия аумағына тарихи көші-қоны қарастырылып, сонымен қатар қазақ пен қырғыздың алуан түрлі байланыстары, Қазақстандағы қырғыздардың көші-қон себептері ашып көрсетіледі. Жүргізілген әлеуметтік сауалнамаға Қазақстандағы қырғыз диаспорасының отбасылық-туыстық қарым-қатынасы саласындағы әлеуметтік-мәдени факторлары, тілдерді білуі, этникалық мәдениеті негіз болған.

Түйін сөздер: қырғыз, тарих, көші-қон, диаспора, сауалнама, әлеуметтік-мәдени факторлар.

<https://doi.org/10.32523/2616-6887/2018-125-4-102-108>

Кіріспе. Қазақстанды мекендеген өзге аз санды этнос өкілдері мемлекет құраушы ұлт құрамына кіретіні белгілі, солардың бірі – қырғыз диаспорасы.

ҚР Статистика жөніндегі агенттігінің 2014 жылдың 1 қаңтарында түрлі ұлт өкілдеріне жүргізілген санағы бойынша Қазақстанда қырғыз диаспорасының 29 803 өкілі тұрады екен.

2009 жылғы Қазақстан Республикасы бойынша Статистика агенттігі тарапынан жүргізілген жыл санағы бойынша Қазақстанда 23 274 қырғыз тіркелген және бұл халықтың шамамен 0,15 % құраған. Олардың саны 10 жыл ішінде 2 есеге өсіп отыр (алғашқы санақпен салыстырғанда): 1999 жылы – 10 925 қырғыз болған. Осылайша қырғыздар республика бойынша өзге этностарға қарағанда өсім көрсеткішін көрсетіп отыр, бұл 113 %-ды құрайды.

Қырғыз миграциясының Қазақстанға қоныс аударуының негізгі себептері ретінде еліміздің еңбек нарығындағы жақсы жағдайдың қалыптасуын, қырғыз-қазақ кеден шекарасының ашылуын, сондай-ақ 2015 жылы Қырғызстанның Еуразиялық экономикалық одаққа мүше болуын атап өтуге болады. Көптеген еңбек мигранттары Қазақстанда жұмыс істеген бірнеше айдан кейін бастапқыда тұрғылықты мекенжайын, кейіннен азаматтығын алып жатады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің басты мақсаты – Қазақстан Республикасын мекендеген қырғыз диаспорасының қоныстану тарихын тану, тілді қолдануын айқындау, мәдениетін зерделеу. Диаспораның салт-дәстүрді меңгеру деңгейі, ауыз әдебиеті үлгілерін жинақтап тануы, қырғыз тілін меңгеруі жан-жақты сауалнама негізінде қарастырылады. Зерттеп отырған этностың тілдік ерекшеліктері Қазақстан Республикасы халқының Ұлттық санағының статистикалық мәліметтеріне сүйеніп жасалып отыр.

Тарихы. Қырғыздар төңкеріске дейінгі әдебиетте қара қырғыздар деген атаумен белгілі болған еді. Бұл атау Ұлы қазан төңкерісінен кейінгі алғашқы жылдары да (1925 жылға дейін) ішінара сақталуын жалғастыра түсті. Қырғыздардың көршілері қазақтарды да ертеректе қазақ-қырғыз деп ағат атап, соның салдарынан қазақтар мен қырғыздарды өте жиі біртұтас халық ретінде қателікпен қарастырып жүрді. XVIII ғасырдағы қытай деректерінде, сонымен қатар қалмақтардың арасында қырғыздар *бұрыт* деген атаумен белгілі болған [1, 136 с.].

Қазақтарды қырғыздармен неліктен шатастыратындығын түсіндіріп беретін бірнеше тарихи деректерді келтірейік.

XVIII ғасырдағы ғылыми және публицистикалық әдебиеттерде *қазақ* терминін ығыстыру басталды. Өйткені, бұл ұлттық атау үшін *қырғыз* сөзіне қателіктен қолданыла бастаған еді. Алайда бұл жайт немен байланысты орын алды? Қазақ этносының атауында ең алдымен амстердамдық көпес, Орта Азия халықтары туралы энциклопедия жазған Н.К.Витсен қате жіберген болатын. Ол барлық аралаған жерлерінен орыс тілді тұрғындардың ақпараттарына сүйене отырып, энциклопедиясының «Бұқара» бөлімінде қазақтар туралы ақпараттарды орналастырып отырды [2]. Шындығында да, қазақ хандығы уақыттың белгілі бір кезеңінде Бұқара хандығымен қырғыздар қоныстанған жерлер үшін күрес жүргізгені тарихтан мәлім. Міне, дәл осы қателіктің салдарынан одан кейінгі зерттеушілер де қазақтарды қырғыздар деп жаза бастады. Айта кетерлігі, амстердамдық көпестің еңбегінен еш бір тарихшы бұған дейін мақтана алмаған бірегей мәліметтерді табуға болады.

1734 жылы қазақ делегациясы Петерборға барады. Ералы сұлтан бодандық шартын бекіту тиіс-тін. Мұндай жағдай міндетті түрде газетте жариялануы тиіс және оны «Санкт-Петербург» хабаршысы басып шығарды. Олар Н.К. Витсен кітабынан үзінді аударып басады. Бірақ, сол уақытта орыстар қазақтардың және өзге де көршілес халықтардың қоныстанған орны жайында еміс-еміс қана білетін. Сондықтан олар кітаптың алғаш көзге түскен үзіндісін, яғни орыстардың оңтүстік-шығыстағы емес, жай шығыстағы көршілері туралы мәліметті алады. Ал мақаланың дәл сол үзіндісі Енисей қырғыздары туралы болатын. Қызыл сөзге бой алдырған басылым тілшісі мақаласын әсірелей түсіп, қазақтар Енисей қырғыздарынан шыққан деген еш дәлел-дәйегі жоқ өзінің пайымын ұсынады. Ал газет сол уақытта ресми патшалық орган саналғаннан кейін онымен ешкім де дауласа алмағандығы анық жайт. Дегенмен, сол жылдардың өзінде-ақ мақаланың мүлдем мән-мағынасыздығын білген ғалымдар да болатын. Бірақ шенеуніктер мен олардың бағынышты қызметкерлері қазақтарды айқындау үшін қырғыз атауын қолдана бастады. Себебі олар «Санкт-Петербург» хабаршысындағы жарияланымды оқығаннан кейін оны дұрыс деп есептеген.

Қырғыздарды қазақтармен шатастыруға болмайтындығын және оның дұрыс еместігін батылы жетіп, ең бірінші болып академик Г.Х. Миллер жазды [3]. 1771 бұл пікірді Х. Барданес өзінің еңбегінде нақтылай түсті [4]. Одан кейін танымал зерттеушілер еңбек жазып, онда ғалымдар тобы терминологияның дұрыс еместігіне, қазақ деген атаудың өзінің әділ еместігіне сендіруге тырысты. Тіпті өткен ғасырдың 20 жылдарына дейін де терминологияда мұндай адасушылық сақталып келді. Оның себебі салақтық емес, бұл терминді патшалық әкімшілікке қолдану ыңғайлылығында жатыр еді. Осынау теріс атау әкімшілерге қазақтарды Жайық казактарынан айыруға көмектесті. Өйткені, сол уақытта баспаға осынау атаудың фонетикалық айтылуына айырмашылық жасайтын белгі әлі енгізілмеген болатын.

В. Бартольд орыстар қазақтарды қырғыздардан әлде қайда бұрын білген және олар өздерінің бастамасымен қазақтарды қырғыз деп атауы екіталай деп есептейді. Ол қалмақтардың қазақтарды бұрыттар, ал қырғыздарды казак-бұрыттар деп, орыс хабарларында қазақ-қырғыз немесе қырғыз-қайсақ деп атағандығын атап өтеді [5].

Зерттеушілердің атап өтуінше, XVIII ғасырға дейін Ресейде «қырғыз-қайсақтарға» (қазіргі қазақтардың арғы аталары) *казактар*, *Казак ордасы* деген атауларды танған. Анна Иоанновна билік еткен тұста, Кіші жүз қазақтары Ресейге қосылғаннан кейін «қырғыз-қайсақтарды» славяндық казактармен (өз қожайындарынан оңтүстікке, Дон, Днепр өзендерінің бойына қашқан крепостық шаруалар) шатастырмас үшін *қырғыздар* деп атай бастаған.

Ш.Ш. Уәлихановтың пайымынша, қазақтар «қырғыз» атауын орыстардан алды. Өйткені, сырт келбеттері мен тілдері қырғыздарға өте жақын болған [6]. Ал Э.А. Масановтың ойынша, қазақтардың қырғыз аталуы Енисей қырғыздарының негізгі бөлігінің өздері ежелден мекен еткен ауданнан тосын жоғалып кетуімен және орыстардың оларды казактармен араласып кетті деп болжауымен байланысты [7].

Қырғыздар қалайша қазақтардың көршісі болды? Неміс шығыстанушысы Г.Клапорттың пайымынша, қырғыздар оларды орыстар Сібірді жаулаған кезде жолықтырған жерлерінде сонау Шыңғыс хан заманынан бері өмір сүрген. Ол бұл пайымына дәлел ретінде 1280 жылдан 1367 жылға дейін патшалық құрған қытайдың Юань династиясы деректеріне сілтеме жасайды [8, 117 б].

XVII ғасыр бойы Том мен Енесей арасында, Ақ және Қара Июс бойында, Абаканда және Саян тауларының баурайында өмір сүрген қырғыздар бір ғасыр бойы жаңадан келіп ірге тепкен көршілес орыстарды алаңдатып, тіпті ойран салып, бірде Ресейдің, енді бірде моңғол ханы Алтын ханның, тағы бірде жоңғарлардың қарамағына өтіп отырады. 1607 жылы қырғыздар сібір казактарынан тас-талқан болып жеңіліп, Ресей билігін мойындауға мәжбүр болды. Дегенмен, зерттеушілердің атап өтуінше, қырғыз өте жауынгер халық болғандықтан, орыстардың қоныстары мен қалаларын дүркін-дүркін шабуылдап, оларды ойрандап, тіпті өзге түркі халықтарын бүлікке бастап отырған.

Түптеп келгенде, XVII соңында не болмаса XVIII ғасырдың басында жоңғар қонтайшысы ресейлік билеушілердің келісімімен оларды Андижанмен немесе Аныцзичжан мен Қашқар арасындағы тау баурайына қоныс аударуға мәжбүрлейді [3, 140 б]. Осылайша, қырғыздар Орталық Азиядағы Қоқанд хандығының иелігіне, қытайлықтар Жаркент, Қашқар Ушский деп, ал орыс татарлары өздері сауда-саттық жасап жүрген жерлеріне тақау болғаннан кейін Алатау, Ақтау, Қырғызтау деген жерге тап болады [1, 140 б].

XVIII ғасырдың басында қырғыздар жетісулық қазақтармен көршілес болып, олармен тек қана географиялық тұрғыда ғана емес, сонымен бірге өмір сүру салты, тұрмысы, мәдениет, тілі, қонақжайлылығы бойынша жақын бола түседі. Қырғыздар да мал шаруашылығымен айналысып, қазақ үйде тіршілік етті, ет жеп қымыз бен айран ішті. Бірақ, шошқа етін жеген емес. Киімдері, салт-дәстүрлері мен әдеп-ғұрыптары, ойындар мен сайыстары, оның ішінде суырып салып өнер көрсететін «айтыстары» ұқсас болды. Қазақтар мен қырғыздар бір-бірін аудармашысыз-ақ жете түсінді. Атап өтерлігі, мәдени-ареалдық өзара іс-қимылдары екі тараптың да қалауымен орын алды. Қырғыздармен шекаралас аймақтарда қазақ ауылдары тіршілік етті. XX ғасырда, Кеңес билігі тұсында қазақ пен қырғыз халықтарының экономикалық, мәдени, ғылыми, білім беру байланыстары мұнан әрі нығая түсті [9].

Кеңес одағы күйрегеннен кейін қырғыз халқы бірқатар әлеуметтік күйзелісті, «түрлі-түсті төңкеріс» уақытын, бірнеше президенттің ауысуын бастан кешірді. Бұл қырғыз азаматтарының Қазақстанға, Ресейге және ТМД-ның өзге де мемлекеттеріне еңбек мигранты болып босуына түрткі жасады. Еңбек мигранттар легінің артуына мына деректер де нақты дәлел бола алады. 1999-2014 жылдары аралығына Қазақстанға келген қырғыз мигранттарының саны 2 есеге артты.

Зерттеу нәтижелері. Қазақстандағы диаспоралардың саны жағынан орналасуына келсек, 1999 жылғы санақ бойынша алғашқы қатарларда орыс, украин диаспора өкілдері болса, 2009 жылғы санақта алғашқы орындарда орыс, өзбек диаспоралары орналасуда. Қазіргі таңда елімізде мекендейтін түркі халықтарының ішіндегі аса ірілері: өзбектер – 370765-ден 456997-ге, яғни 86232-ге; ұйғырлар 210377-ден 224713-ке, 14336 адамға; түріктер 75950-ден 97015-ке, 21065 тұрғынға; ал қырғыздар – 10925-тен 23274-ке өскен, яғни 12349-ға адам саны артқандығын көреміз.

Төмендегі кестеге сәйкес, Қазақстандағы қырғыз халқының, 1970-2014 жылдар арасындағы статистикалық мәлімет көрсеткіштері негізінде қырғыз халқының өскенін байқаймыз.

Қырғыз диаспорасының Қазақстандағы өсімі	1970 ж.	1979 ж.	1989 ж.	1999 ж.	2009 ж.	2014 ж.
<i>Қала бойынша</i>	4715	4677	7448	5976	15901	17767
<i>Ауыл бойынша</i>	4897	4675	6270	4949	7373	12036
<i>Барлығы</i>	9612	9352	13718	10925	23274	29803

Бұл кесте қырғыз диаспорасының демографиялық үрдістеріндегі табиғи жоғары өсімінің көрсеткішін нақтылап береді.

Этностық саралану қалалық және ауылдық жерлерде айқын көрінеді. Жеке қырғыз этносының қалалық және ауылдық жерлерде қоныстануы былайша сипаттайтын болсақ, 68,3% қырғыздар қалалық жерлерде тұрады. Қырғыздардың қалған бөлігі ауылдық жерлерде тұрады. Қырғыздардың басым бөлігі қала тіршілігі мен тұрмысы және мәдениетінің үстемдікке ие болған жерлерінде қоныстанған [10, 36-37 бб.].

«Қазіргі Қазақстан жағдайында қыпшақ-оғыз халықтарының этникалық мәдени мұрасын сақтау және дамыту» жобасы негізінде Қазақстандағы қырғыз диаспора өкілдері арасынан түрлі тақырыпта сауалнама жүргізілді. Нәтижесінде, отбасы тарихы, яғни ата-бабаларының Қазақстанға қоныстану мерзімі, қоныс аудару себебі туралы сұраққа сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі нақты мәлімет бере алмады. Көпшілігі өздерін Қазақстанның байырғы тұрғындары деп есептейді. «Сіздің отбасыңыз Қазақстанға жер аударылды деп санайсыз ба?» деген сауалға сауалнамаға қатысушы 140 адамның 72-сі (51,4%) «жоқ» деп жауап берсе, 1 адам (0,7%) «иә» деп жауап берді, ал қалған 67 адам (47,9%) нақты ақпарат бере алмады.

Сауалнамаға сәйкес, қырғыз ұлтының адамдары 1989-2006 жылдар аралығында Қазақстанға тұрақты мекен ету мақсатында көшіп келе бастаған. Келу себептері ретінде сауалнамада жұмыс іздеу, жолдама, жоғары оқу орнын аяқтау, отбасын құру, т.б. көрсетілген. Респонденттердің көпшілігі ұлттық бірегейліктің маңыздылығын, яғни салт-дәстүр, дін, ұлттық құндылықтарды сақтауды ұғынады. Зерттеу әңгімелесу, сауалнама толтыру арқылы жүзеге асырылды.

Этникалық өзін-өзі анықтау бойынша жүргізілген сауалнамаға сәйкес 140 адамның 134-і (95,7%) өзін қырғыз ұлтынанмын деп есептейді, ал қалғандары қазақ, ұйғыр ұлтынанбыз деп санайды. Этникалық өзін-өзі анықтауда этносқа тиесілі басым бағыт әке тармағы болып есептелетіні белгілі. Осыған қарай отырып, қазіргі таңда Қазақстанда қырғыздардың мәдениетінің, тілінің сіңірілуіне анадан гөрі әкенің ықпалы көбірек екенін байқауға болады.

Неке тұрғысында қырғыздар негізінен қырғыз қыздарына үйленеді және қырғыз ұлтына тұрмысқа шығады, бірақ өзге ұлт өкілдері де арагидік ұшырасады.

Әкесінің ұлты: 138 адам (94,7%) қырғызбын деп, бір адам (0,7%) қырым татары және ұйғырмын деп жазылған.

Анасының ұлты: бес ұлттың өкілдері: 120 (85,7%) адам – қырғыз, 14 (10%) – қазақ, 3 (2,1%) – орыс, бір адам (0,7%) – өзбек, ұйғыр және татар.

Осылайша, қырғыздардың аралас отбасыларындағы басымдық жағдай әкеге тиесілі болып келеді. Сондықтан балалардың этникалық тегі әкесінің тегімен анықталады. Бұған қоса, қырғыздардың еркектері де, әйелдері де өзге этностардың өкілдерімен шаңырақ көтеріп, аралас неке құрай алады. Сауалнамаға қатысушылардың жауаптары қырғыз диаспорасының өкілдері қазақтармен, орыстармен, өзбектермен, ұйғырлармен некеге отыратындығына дәлел бола алады. Көп жағдайда қырғыздар өз ұлтының қыздарына үйленіп, этникалық мәдениетін, салт-дәстүрін, ділін сақтап қалғанын қалайды.

Екінші ұрпақта, яғни, аралас некеден туған балалар ата-аналарының бірі қырғыз болмағанда, келесі жайттар анықталды: 67 (47,3%) бала қырғыз, 7 (3,7%) бала қазақ деп жазылса, қалған 61 (43,6%) балаға қатысты мәліметтер жоқ.

Сауалнамаға қатысқан адамның барлығы дерлік ана тілді білуін маңызды деп санайды. Қырғыз тілі – тәуелсіз Қырғызстан Республикасының мемлекеттік тілі, Қазақстандағы қырғыз диаспорасының экзогенді тілі. Талдау нәтижесі төмендегідей нәтижені көрсетті:

Отбасындағы өзара тілдесінуі	Тек қана қырғыз тілінде	Тек қана орыс тілінде	Қырғыз және орыс тілдерінде	Қырғыз және қазақ тілдерінде	Қазақ, қырғыз, орыс тілдерінде	Қазақ, орыс тілдерінде	Тек қазақ тілінде	Мәлімет бермегендері
Мектеп жасындағы балалармен өзара тілдесуі	54 (38,6%)	12 (8,6%)	20 (14,3%)	4 (2,9%)	7 (5%)	5 (3,6%)	16 (11,4%)	22 (15,7%)
Ересектердің өзара тілдесуі	64 (45,7%)	10 (7,1%)	18 (12,9%)	6 (4,3%)	6 (4,3%)	5 (3,6%)	17 (12,1%)	14 (10%)
Өзге ұлт өкілдерімен тілдесуі	4 (2,9%)	53 (37,9%)	5 (3,6%)	–	8 (5,7%)	31 (22,1%)	20 (14,3%)	19 (13,6%)

Тіл талдауы көрсеткендей, Қазақстанда тұратын қырғыздардың өзге ұлт өкілдерімен тіл табысуы орыс тілінде өрбитіндігі анықталды. Қырғыздар өз ана тілін жақсы меңгерген немесе жеткілікті деңгейде біледі. Сауалнамаға қатысқан көпшілік тараптың жауабы негізінде тіл мәселесінде шектеу қойылмағандығын байқау қиын емес. 69 адам (43,9%) – қырғыз, қазақ және орыс тілдерін еркін меңгерген. Қоғамдық көліктерде, дәрігер қабылдауында, құқықтық мекемелерде 35 адам (25%) – орыс тілінде; 65 адам (46,4%) – қазақ және орыс тілдерінде; 20 адам (14,3%) – қазақ тілінде сөйлеседі.

Қазақстанда тұратын қырғыз диаспорасының тілді меңгеру деңгейі мынадай:

- 54 адам (38,6%) – қырғыз, қазақ және орыс тілдерінде еркін оқиды;
- 55 адам (39,3%) – қырғыз, қазақ және орыс тілдерінде еркін жаза біледі;
- 63 адам (45%) – қырғыз, қазақ және орыс тілдерінде еркін ұғады;
- 40 адам (28,6%) – қырғыз, қазақ және орыс тілдерінде кітап, газет-журналдар, хабарландырулар оқи алады (олардың 16 (11,3%) – орыс тілінде, 20 (14,3%) – қазақ және орыс, 30 (21,4%) – орыс және қырғыз тілдерінде);
- 43 адамға (30,7%) – дәріс, баяндама, телебағдарламалар мен радиобағдарламаларды қырғыз, қазақ және орыс тілдерінде тыңдаған ыңғайлы;
- 39 адамға (27,9%) – концерттер, спектакльдерді қырғыз, қазақ және орыс тілдерінде көрген ыңғайлы;
- 84 адам (60%) – ана тіліндегі фильмдерді қазақ және орыс тіліне аударып тыңдауға мұқтаж емес екенін айтса, 11 адам (7,9%) аударманың қажеттігін көрсеткен.

Алайда ана тілін меңгеру қажетті деңгейде емес бола тұра, респонденттер өздерін қырғыз ұлтынанбыз деп есептейтіндіктерін жеткізді.

Сауалнаманың «Өз жауаптарыңызға алып-қосарыңыз бар ма? деген соңғы сұрағына бірқатар респонденттер келесідей ұсыныстарын білдірген:

- өз ана тілімізде кітаптардың жарияланғанын қалаймын – 2 адам (12,5%);
- қазақ жерінде өмір сүріп жатқаным ризамын – 1 адам (6,2%);
- қырғыз тілінде газет-журналдар шықса екен – 2 адам (12,5%);
- қырғыз этномәдени орталықтары көбейсе деймін – 1 адам (6,2%);
- сауалнаманы жақсы ұйымдастырған – 5 адам (31,2%);
- түркі халықтарының достығының кеңейгенін қалаймын – 5 адам (31,2%).

Халық ауыз әдебиеті үлгілерінен сауалнамаға қатысушылар «Манас» жырын, «Құрманбек», «Эр Тоштук», «Жаныл мырза», «Бішкек туралы аңыз», «Чолпон», «Чыныбек» туралы ертегілерді атай алды. Бұл қырғыз халқының фольклорлық туындыларының мол екендігін көрсетеді және өз ұлтының санасына сіңіп қалғанын айғақтайды. Сондай-ақ сауалнама еліміздегі қырғыз диаспора өкілдерінде ән және аспапты музыкалық фольклордың бай екендігін де растады.

Қырғыз диаспорасы үйлену дәстүрімен байланысты жүргізілетін салттарды («үйлену той», «кыз узатуу», «кызды торкулетуу»), бала туған кездегі дәстүрлерді (бала туылғаннан кейінгі қырық күннен кейін бешик-туй жасалады; «тусоо кешу») қатаң сақтайды. Респонденттердің айтуынша, қырғыздың ұлттық салт-дәстүрлері қазақ халқына өте ұқсас, соның ішінде олар қонақжайлылықты, үлкенге құрметті және ұлттық ойындарды ұқсатады [11].

Қорытынды. Осылайша, Қазақстанды мекен етуші қырғыз ұлтының өкілдері этникалық топтар мен қазақтар арасында ешқандай күрделі мәселенің жоқтығын айтады. Барлық сауалнамаға қатысушылар Қазақстанды өз отаны ретінде санайтындығын, құрметпен қарайтындығын жеткізген.

Елімізде әбір ұлт өкілдері өз тілдерін, салт-дәстүрін сақтап қалуы үшін барлық жағдай жасалған. Бұған сөзсіз шағын этностардың ұлттық мәдени орталықтары мен Қазақстан халықтары ассамблеясының құрылуы септігін тигізуде. 2007 жылғы 24 тамызда Қазақстанда қырғыз ұлттық мәдени орталықтар негізінде «Манас» Қазақстандағы қырғыздар қауымдастығы құрылып, өз жұмысын табысты атқаруда.

Әдебиеттер тізімі

1. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. – Петербург: Восточная литература, 1832. – 268 с.
2. Витсен Н.К. Северная и восточная Тартария. Том 2. – Амстердам: Pegasus, 2010. – 608 с.
3. Миллер Г.Ф. История Сибири. Том 2. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1941. – 637 с.
4. Барданес Х. Полное собрание ученых путешествий по России. Том 7. – Санкт-Петербург: Изд. Имп. Академии наук, 1825. – 546 с.
5. Бартольд В.В. Киргизы (Исторический очерк). – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1943. – 57 с.
6. Валиханов Ч.Ч. Записки о киргизах // Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 2. – Алма-Ата: изд-во АН Казахской ССР, 1985. – 329 с.
7. Масанов Э.А. Очерк истории этнографического изучения казахского народа. – Алма-Ата: Ғылым, 1966. – 740 с.
8. Klaproth H. Tableaux historiques de l'Asie. – Paris, 1823. 4 Vde. mit Atlas.
9. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Фрунзе: Изд-во АН КиргССР, 1990. – 480 с.
10. Райымбекова М. Қазақстандағы қырғыздар: этнодемографиялық көрсеткіштер. // Қазақ тарихы. – 2016. – №3. – Б.36-37
11. Невская И.А., Тажибаева С.Ж., Шаймердинова Н.Г., К.Шенинг, Ж.Тусупов Тюркский мир Казахстана: исследование языков и создание базы данных Global-Turk // International Journal for Information and Analytics. – 2016. – №4. – P.105-116

Н.Г. Шаймердинова, Б.С. Жиёмбай, А.Е. Абдрасимова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

История, язык и культура кыргызов в Республике Казахстан

Аннотация. Казахстан – многонациональное государство, населенное представителями различных народов, говорящих на самых различных языках. Кыргызы являются одним из тюркских народов, издревле проживающих в Республике Казахстан. В статье рассматриваются исторические сведения этнонимов *казах* и *кыргыз*, исторической миграции кыргызов на территорию Средней Азии, а также раскрываются казахско-киргизские многообразные связи и причины миграции кыргызов в Казахстан. На основе данных социологического опроса выявляются социокультурные факторы в сфере семейно-родственных отношений, владения языками, развития этнической культуры кыргызской диаспоры в Казахстане.

Ключевые слова: киргизы, история, миграция, диаспора, опрос, социокультурные факторы.

N.G. Shaymerdinova, B.S. Zhiyembay, A.E. Abdrassimova
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

History, language and culture of Kyrgyz in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Kazakhstan is a multinational state that populated by representatives of various peoples who speak a variety of languages. Kyrgyz is one of the Turkic peoples who has lived in the Republic of Kazakhstan since ancient times. The article considers the historical information of ethnonyms of *Kazakh* and *Kyrgyz*, historical migration of Kyrgyz to the territory of Central Asia, as well as Kazakh-Kyrgyz diverse connections and reasons for Kyrgyz migration to Kazakhstan. On the basis of sociological survey data, sociocultural factors in the sphere of family and kinship relations, language proficiency, development of the ethnic culture of the Kyrgyz diaspora in Kazakhstan are revealed.

Key words: Kyrgyz, history, migration, diaspora, interview, sociocultural factors.

References

1. Levshin A.I. Opisanie kirgiz-kazach'ih ili kirgiz-kajsackih ord i stepej [Description of Kirghiz-Cossack or Kirghiz-Kaisak hordes and steppes] (Eastern Literature, Petersburg, 1832)
2. Vitsen N.K. Severnaja i vostochnaja Tartarija [Northern and eastern Tartary] (Pegasus, Amsterdam, 2010)
3. Miller G.F. Istorija Sibiri [History of Siberia] (Publishing house of the Academy of Sciences, Moscow-Leningrad, 1941)
4. Bardanes H. Polnoe sobranie uchenyh puteshestvij po Rossii [Complete collection of scientists traveling in Russia] (Publishing house of the Academy of Sciences, Sankt Peterburg, 1825)
5. Bartol'd V.V. Kirgizy (Istoricheskij ocherk) [Kirghiz (Historical Sketch)] (Kirgizgoszdat, Frunze, 1943)
6. Valihanov Sh. Zapiski o kirgizah [Notes on the Kirghiz], Sobranie sochinenij v pjati tomah [Collected works in five volumes] (Academy of Sciences of the Kazakh SSR, Almaty, 1985)
7. Masanov E.A. Ocherk istorii jetnograficheskogo izuchenija kazahskogo naroda [Essay on the history of ethnographic study of the Kazakh people] (Gylym, Alma-Ata, 1966)
8. Klaproth H. Tableaux historiques de l'Asie. (Paris, 1823)
9. Abramzon S.M. Kirgizy i ih jetnogeneticheskie i istoriko-kul'turnye svjazi [Kirghiz and their ethnogenetic and historical-cultural ties] (Academy of Sciences of the Kyrgyz SSR, Frunze, 1990)
10. Raymbekova M. Kazakhstandagy kyrgyzdar: etnodemografialyk korsetkishter [Kyrgyz in Kazakhstan: ethno-demographic indicators], 3, 36-37 (2016) [in kazakh]
11. Nevskaya I.A., Tazhibaeva S.Zh., Shaymerdinova N.G., Shening K., Tusupov Zh. Turkskij mir Kazahstana: issledovanie yazykov i sozdanie bazy dannyh [Turkic World of Kazakhstan: language research and database creation] (International Turkic Academy, Astana, 2016)

Сведения об авторах:

Шаймердинова Н.Г. – Түркітану кафедрасының профессоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Жиембай Б.С. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультетінің докторанты, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Әбдірәсімова А.Е. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Халықаралық қатынастар факультетінің докторанты, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Shaymerdinova N.G. – Doctor of Philology, Professor of Turkology Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Zhiyembay B.S. – PhD doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

Abdrassimova A.E. – PhD doctoral student of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Astana, Kazakhstan.

**«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы»
журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журнал мақсаты. Саяси ғылымдар, аймақтану, шығыстану, түркітану салалары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 408 кабинет) және vest_polit@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет.

Мақалалар *қазақ, орыс, ағылшын, араб, түрік* тілдерінде қабылданады.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді. Сонымен қатар мақала мәтінін плагиат жүйесінде тексеруге келісімін білдіреді.

4. Мақаланың көлемі 18 беттен аспауға тиіс (6 беттен бастап).

Мақаланың құрылымы

5. XFTAP <http://grnti.ru/> - *бірінші жолдың сол жақтауында;*

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында;

Аннотация (100-200 сөз; мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі). Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-іздістіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – *жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.*

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдебиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіліде: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа жасалатын сілтемелерде қолданылған беттері де

көрсетілуі керек (мысалы, [1, 45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгілерін журнал bulpolit.edu.kz сайтындағы **мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз**).

6. Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса), орыс және ағылшын тілінде (егер мақала түрік немесе араб тілінде жазылса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекен-жайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толтырылады.

7. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторларға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) өңдеп қайта, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі қажет. Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

Пікірі мақұлданған мақалаларды редколлегия алқасына талқылап, басуға келіседі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі 2018 жылы 4500 тенге – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ қызметкерлері үшін және 5500 тенге басқа ұйым қызметкерлеріне.

Реквизиттер:

Цеснабанк: КБЕ16

БИН 010140003594

РНН 031400075610

ИИК KZ 91998

ВТВ 0000003104

TSES KZ KA

IBAN KZ91998ВТВ0000003104

Provision on Articles submitted to the Journal
“Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional studies. Oriental studies. Turkology Series”

1. Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works and book reviews in the fields of political science, regional studies, oriental studies, turkology.

2. An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev St., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 408) and by e-mail vest_polit@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained.

Language of publications: *Kazakh, Russian, English, Turkish, Arabic.*

3. Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations and also he/she agrees to check the uniqueness of the article text.

4. The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages).

5. Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

GRNTI <http://grnti.ru/> - *first line, left*

Initials and Surname of the author (s) - *center alignment, italics*

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - *center alignment, italics*

Author's e-mail (s)- *in brackets, italics*

Article title - *center alignment, bold*

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - *line spacing - 1, indent of the “red line” -1.25 cm, alignment in width.*

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

All **abbreviations**, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on **the financial support** of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

References

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see on the journal web-site bulpolit.enu.kz).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian and Kazakh languages (if the article is English language), in Russian and English (if the article is in Turkish or Arabic language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be **carefully verified**. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge):

Requisites:

Tsesnabank: КБЕ16

БИН 010140003594

РНН 031400075610

ИИК KZ 91998

ВТВ 0000003104

TSES KZ KA

IBAN KZ91998ВТВ0000003104

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология»

1. **Цель журнала.** Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ и обзоров книг по направлениям политические науки, международные отношения, востоковедение, регионоведение, тюркология.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 408) и по e-mail vest_polit@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией.

Язык публикаций: казахский, русский, английский, турецкий, арабский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций, а также дает согласие на проверку уникальности текста статьи.

4. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц).

5. **Схема построения статьи** (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм. Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

МРНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний).

Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – *межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине.*

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными.

Все **аббревиатуры и сокращения**, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 стр.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нецензурируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. на сайте журнала bulpolit.enu.kz в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке), на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке), на русском и английском (если статья оформлена на турецком или арабском языках).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательную рецензию к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ им. Л.Н. Гумилева – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

Цеснабанк: КБЕ16

БИН 010140003594

РНН 031400075610

ИИК KZ 91998

ВТВ 0000003104

TSES KZ KA

IBAN KZ91998ВТВ0000003104

Редактор: А.М. Ногаева
Шығарушы редактор: Е.А. Изтелеуова
Дизайн: Е.А. Изтелеуова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы.
-2018. - 4(125). - Астана: ЕҰУ. 115-б.
Шартты б.т. -14.3 Таралымы - 30 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Астана қ.,
Сатпаев көшесі, 2.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31434)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды